

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXIII-ik évf.

Mártius—Április 1888.

2-ik füzet.

KAPCSOLATOK AZ EMBERISÉG HALADÁSÁBAN.

A teremtői bölcseségnek úgy tetszett, hogy az állandóságot a változékonyságra, az öszhangot a különböző hangokra, s az ember erejét és hatalmát az ő gyengeségére és fogyatékoságára alapítsa. Az embert az ő sokféle baja és szükséglete, az őt környező sokféle hiány emeli ki a többi lények fölé, teszi az állati embert valódi emberré s utasítja őt oda, hol ő az összes erőket és hatalmakat öszpontosítva és kifejezve gondolja. Az ember, mivel hiányokkal teljes, egy roppant nagy, az embervilágot teremtette magának, azt fentartja és tökéletesíti; e mellett magát minduntalan tökéletesíti, magának eszmevilágot alkot, melynek birodalma határtalan. Gyengesége érzetében keresi és vallásos hitében megtalálja az örök és változatlan erőt.

Hogy a teremtői bölcseség az embert más lények fölébe emelje, a természeti erők befolyása alá helyezte, lényegét igen sokféle szervekből alkotta, melyek sokféleképpen kopnak és romlanak, miből az embernek sokféle szükségletei keletkeznek, a melyek neki sokféle bajt okoznak. E miatt kénytelen az ember kezét és eszét mozgásban tartani, ha meg nem akar semmisülni.

Kiváltképpen a légkör befolyása okoz sok bajt az embernek, e miatt támadnak az ő leglényegesebb szükségletei, melyekkel egész élete folyton küzdenie kell. Hogy a légzés közben beszívott levegő fel ne emészsze, külső tápszereket kell használnia, melyeket magának kell termelnie, gondozni és alkalmazni. S mivel a légzés folyton tart s ennek folytan a megéhezés, csekély szünet után, ismételen megújul, a tápszerszerzés gondjai folyton nyomják az embert. De az ember a külső természet hatása alá meztelen is lett helyezve, hogy az még hatályosabb legyen. Eső és hó, hideg és meleg, mind elpusztítással fenyegetik az embert, melyek ellen ruházással, épületekkel kell védelmeznie magát. A ruházat és a védő épületek létrehozása és karban tartása ismét sok gondot ad az embernek s ekképpen támadó szükségletei oly nyomasztók, hogy azok ellen is feltétlenül védekeznie kell.

Tápszer, ruházat és lakás első szükségletei az embernek, melyekről neki multhatlanul gondoskodnia kell; az ezekről való gondoskodás foglalja el élete munkásságának legnagyobb részét. A kültermészet nyomása teremtve az emberbe az említett szükségleteket, világos, hogy az azok kielégítésére irányuló törekvést is az költi fel. Ha az embernek csak a kültermészet nyomása folytán keletkező szükségletei volnának, akkor ő a többi állatoktól nem sokban különböznék.

De az embernek vannak az ő lényében gyökeredző szükségletei is. Benne gondolatok támadnak, melyek megvalósításra törnek, tervek, az eszmék egész világa keletkezik, melyek erejét mozgásban tartják. És mi több, a benne keletkező vágyak határtalanok. Ha egy székre tudott szert tenni, azt már puhává igyekszik tenni és kelmeivel behuzni, majd ruganyossá tenni, felékiteni sinorral, gombokkal, rojtokkal. Az ember egyéni szükségletei éppen úgy fokozódnak, mint az ő tehetségei.

Mindezekon kívül az ember még embertársai szükségletéből is sokakat elsajátít; a társadalom is teremt számára vágyakat. A divat a társadalmi illem, az álláshoz mért életmód, stb. oly szükségleteket teremtenek a társadalmi ember számára, melyek voltaképen nem az ő egyéniségéből fakadnak, hanem embertársaival, a társadalommal ragadnak reá.

E különböző szükségletek mind nyomják az embert és megsemmisítéssel fenyegetik őt, ha azok kielégítéséről eleve nem gondoskodik. Ő a szükségletekkel szembe nem állíthat egyebet, mint a munkát, ezt a bámulatos mozgást, melyet az ember saját szellemi és testi erőinek működtetése által szükségletei fedezésére alkalmas dolgok meghódítása végett kifejt. De az ember egyéni munkája az ő oly sok szükségleteivel szemben igen gyenge védelem. Az izolált ember szükségletei jóval számosabbak, mint az ő tehetségei azok kielégítésére.

Ez az egyéni gyengeség hajtja az embert az embertársaival való társulásra, társadalomalkotásra; ez vezeti őt a legnagyobb erő, a legfőbb hatalom eszméjéhez is. Ugyanaz az ok, mely az embert munkára hajtja, teremt benne a vallásos érzést is.

A munka az egyedüli hatalom, mely embernek adatott szükségletei legyőzésére, a maga és állapota javítására. De a munka az ember szellemi és testi erőinek kifejtésében áll; a szellemi erő tervezi, vezeti és felügyeli a tevékenységet, czélt tűz ki annak és ellenőrzi, hogy a kitűzött czéltől el ne tévedjen; a testi erő a végre-

hajtó hatalom, tényleg az végzi a munkát. A munka közben kifejtett erők az ember személyéből kitelepülnek, ezért a munka a munkásra nézve erőáldozat, önszemélyiségének a fogyasztása, melyet természetesen elkerülni szeretne. A munkakerülést is az embernek önmű szeretete okozza, meg akarja kimélni a fogyasztástól személyi erőit.

A munkaerővel való takarékoság szülő oka lett sok jónak és rossznak is.

Még az erősebb emberek sem bírják saját egyéni munkájokkal minden szükségleteiket kielégíteni; s mivel a szükséglet kényszere ellenállhatlan, magukat erősíteni igyekeznek külső természeti tárgyak vagy gyengébb embertársaik meghódítása és önérdékek szolgálatára irányuló dolgoztatása által. Eképpen a munkátlanul koválygó emberek egy része rabszolga és munkaeszközzé vált; és kevés szabad embert rendszeren sok rabszolga környezett. S ha furcsán hangzik is, úgy van, az emberiség culturájának az alapja a rabszolgaintézményben tetetett le. Ez az intézmény az időben annyira hasznosnak tetezett és megszokottá vált, hogy a legnagyobb bölcselők sem tettek ellene kifogást. Plato természetesnek találta, hogy az emberek szabadokra és szolgákra osztassanak. Aristoteles nem vélte, hogy a jogegyenlőség az emberek közt valaha megvalósuljon, azt állítván, hogy az emberek akkor lesznek mindnyájan szabadok (= önálló), mikor a vetélő magától repül és a czipora magától játszik.

A rabszolgák feladata, habár magukra nézve keserves, de az emberiségre nézve áldást hozó volt. A rabszolgaság jármába fogva kellett az emberiséget az áldást hozó munkára kényszeríteni és beszoktatni; ez intézmény nélkül a mai civilisatio, melynek munka a nemzője, alig ha létre tudott volna jönni. Az ó-korban minden termelő munkát rabszolgák végeztek, az őstermelés, az ipar, a kereskedelem, az irodák, a nevelés stb. munkásai mind rabszolgák voltak. Több ezer év kellett ahhoz, hogy az emberiség a rabszolgaság jármába szorítva és képezve megszokja a munkát.

A kor, melyben a keresztény vallás hirdetője született, a rabszolgaság kora volt; de egyszersmind a classica cultura fénykora. A rabszolgaság is ekkor már sokat veszített volt régi ridegségéből. Róma egyik legnagyobb államférfia, a nagynevű Mecenas az időben már a jogegyenlőség és egyenlő adókötelezettség elvét ajánlotta Caesarnak alkalmazás végett. A vizimalmot is ekkor találták fel, mely nagy számú rabszolgának a munkáját tette feleslegessé, a mennyiben addig minden családban egy rabszolgát kellett tartani csupán azért, hogy mozsárban lisztet törjön vagy daráljon a család kenyér-

szükségletére. A keresztény vallás alapítója és az ő követői pedig az Isten előtti egyenlőséget és felebaráti szeretetet hirdették általános szabály gyanánt; az egyenlőség állapotát kilátásba helyezték egy más világban ugyan, de a keresztény gyülekezetekben, a templomokban tényleg megvalósították. A gépek feltalálása az emberek számára a gazdasági emancipatio; a vallási és politikai szabadelvűség a jogállamok keletkezésének alapköveit rakták le. A mit Aristoteles nem hitt, az emberek kezéből a terhes munkát a gépek kezdték kivenni.

Azonban az emberiségnek még hosszú ideig, szinte két ezer évig kellett a szolgaság iskolájában gyakorolni munkaerjét, hogy ne csak munkaképesse váljék, hanem a munkaszeretet is átmenjen vérébe. A civilizáció fejlődése a keresztény vallás elterjedése után a rabszolgaságot jobbágysággá változtatta ugyan át, de a szolgaság azért megmaradt s annak eltörlése oly gazdasági kulturára várt, a mely az ember válláról a munka terhét nagy részben leveszi, s az ember helyett a munkára természeti erőket fog be.

Amerika felfedezése, a nyomtatás feltalálása és a reformatió által felidézett vallási mozgalom kiváló mozzanatai az emberi fejlődésnek és bajos eldönteni, hogy melyik volt nagyobb hatással az egyenlőség, az egy akol és egy pásztor országának meghódításában, s melyiknek van nagyobb része abban, hogy az Isten, a jog előtti egyenlőség a menyből leszálljon a földre.

Amerika felfedezésével a mexikói bányák nagymennyiségű nemes érczet, ezüstöt és aranyat szolgáltatott Európának. Ezzel a pénzgazdaság megindult s ez lassanként egészen átváltoztatta az emberek állapotát. Terménygazdaság idejében, pénztelen korban a munkás urához vagy gazdájához, az ur pedig a maga vidékéhez volt kötve; a gazdasági állapot maga nem engedte a szabad mozgást egyik vidékről vagy országból a másikba. Mindenki csak oly javakat élvezhetett, melyek az ő vidékén termeltettek, más szóval az ember kénytelen volt a maga környékéről táplálkozni, mint a növény. A pénz azt egészen megváltoztatta. A pénz birtoka szabaddá tette a munkást egy munkaadótól, s mindenkit a helyhezkötttségtől, lehetővé tette, hogy élvezeteit az egész föld terményeire kiterjessze, minden ember személyi és helyi előnyeiből részesüljön. A pénz az embereket szabadsághoz juttatta.

Ez előkészítette a közjog megváltozását is; az emberek már nem egymás fölébe, hanem egymás mellé kezdtek jutni az alkotmányban, a rendi képviselőt népképviselőté, a jogkülönbség jog-

egyenlőséggé kezdett átváltozni. Sőt a magánjog rendszere is megváltozott. A birtokképeség általános lett, a közös tulajdonból kifejlődött az egyéni tulajdon. Az európai ember és társadalma állapotának e nagymérvű átalakulása az Amerika felfedezése által megindult pénzgazdasággal okozatos kapcsolatban van.

A könyvnyomda, az eszmék forgalmának e bámulatos mozdonya, nem csekélyebb mértékben mozdította elő a fejlődést az egyenlőség felé, nemcsak azért, hogy kinek-kinek gondolatait és tapasztalatait széles körben elterjeszti, tehát az egy időben ugyan, de különböző helyeken élő embereket egymással szellemi társaságba hozza, hanem azért, hogy a multak eszméit és tapasztalatait is átszállítja a jelenben és jövőben élő nemzedékekre is. Ez a szellemi társulás, melyben minden egyes ember dolgozik az egész emberiségért és az egész emberiség minden egyesért, a könyvnyomda segélyével létesülhetett. Az eszmefejlődés az emberiség fejlődése. Az ember fejlődése pedig az ő tehetségeinek kifejtésében és erősítésében állván, a mivelődés az embert kifejtett tehetségeinél fogva, önállóvá és függetlenné, tehát szabaddá teszi; sőt a miveltség ezenfelül még nivellirozza is, vagy egyenlökké teszi az embereket. A nyomda tehát az emberre és az ő társadalmára, habár különböző téren, ugyanazon hatással van, mint a pénz.

A reformáció hatását a culturára nem akarom rajzolni. Az egy mozgalom volt, mely az emberiség egy nagy részének esztét és kezét hosszú ideig mozgásban tartott, tehát mint culturmozgalom is nagy jelentőségű; de kiváló jelentőségű azért, hogy a zár alá vetett lelkiismeretet kiszabadította és a szabad kutatásnak utat nyitott. Az a szabadság nevében vívott küzdelem volt. Ez a küzdelem más alakban még sokáig tartott. A 18. száz év nagy emberei tollal és szóval erős harcot vívtak az emberi és polgári szabadság nevében. A liberalismus jelszava alatt a polgári és politikai jogoknak mindenkire való kiterjesztését követelték.

A puritánusok, kik Angliából vallási meggyőződésük folytán kiszorultak, Észak-Amerikában kerestek és találtak menedéket; s ott egy szellemileg és vagyoniilag is erős társadalom alakulását segítették elő. A szellemi és vagyoni önállósággal bíró emberek nem tudnak sokáig politikailag függők maradni és a 18. száz év egyik legnagyobb horderejű eseménye, Északamerika néhány státusának felkelése és győzedelme az angolok felett, meghozta az északamerikai státusok alkotmányát, az egyenlőségnek és szabadságnak e földön való

megtestesülését. A Krisztus által hirdetett egyenlőség országa a menyből leszállott a földre.

És a mi bámulatra méltó, ez esemény éppen abban a tiz-
 évben következett be, a mikor Arkwright, Crompton találmányai
 folytán létesült a szövőszék, melynél a vetélők önnaguktól, emberi
 erő mozgatása nélkül járnak, tehát szó szerint beteljesedett a nagy görög
 bölcselő jóslata, hogy a földön az emberek jogegyenlősége és szabad-
 sága a vetélőnek önmagától való repülésével egy időben következett be.

Az amerikai szabadság-háboruban sok francia önkéntes vett
 részt. Az ott kivivott egyenlőség és szabadság eszméjét magukkal
 hozták hazájukba. Létrejött a nagy francia forradalom a múlt száz
 év végén a szabadság, egyenlőség és testvériség nevében. A Krisz-
 tus által hirdetett keresztény ország ki kezdett terjedni Európára is.

A régi társadalmi és állami rend megbontása a köz- és ma-
 gánjogi különbségek lerombolása és a jogegyenlőség országának meg-
 alapítása sok küzdelemben, vérontásba került. A csaknem husz évig
 tartott francia háborúk, az 1830. és 1848-diki forradalmak mind
 ezen eszmék megvalósítása érdekében történtek.

De maga az eszme a gazdasági és másnemű cultura segédke-
 zése nélkül nem birt volna győzni. Ezek is segédkeztek. A gőznek
 mozgó erő gyanánti alkalmazása e száz év elején valósult meg, mi-
 kor a hűbériség még az egy Franciaországon kívül Európaszerte
 fennállott, de a melyet a gőzgép létrejötte sorra ledöntött. A gé-
 pek az emberek kezéből kiveszik a munkát, kiszabadítják őt a ter-
 hes munka jármából s helyette természeti erőket fognak be. S mivel
 a természeti erőnek nem kell tápszer, lakás, iskola, pap, közigazga-
 tás, stb., munkája olcsóbb, mint az emberé, tehát az embert a kény-
 szermunka alól fel lehetett szabadítani. Az embereknek kényszer-
 munka alóli felszabadítása a gépek és jó termelési eszközök feltá-
 lálása nélkül nem történhetett volna meg soha. Krisztus tana terv-
 rajzot adott az egyenlőség országáról, az egyetemes és gazdasági cul-
 tura megvalósította azt.

De midőn a jogegyenlőség megvalósult, előáll az élvezeti egyen-
 lőség utáni sóvárgás; a gazdagok és szegények közti különbség el-
 tűntetése. Erre törekszik a socialismus, melynek gazdasági rend-
 szerével megszűnne a család, a férj és nő közti mai viszony, a szü-
 lők és gyermekeik közti kapocs, az egyéni tulajdon, a vagyonszerzési
 vágy és annak minden eszköze; megszűnne a mai jogrend; meg-
 szűnnének a mai társadalmi viszonyok; megszűnne a vallás és an-

nak organumai a papok és templomok. Vallástalan emberek számára vallástalan társadalmi és gazdasági rend következne.

Vajjon lehetséges e rendszer? Némelyek azt vélik.

Azonban az emberi természet azt tanítja, hogy az lehetetlen. Az ember a belé oltott sokféle szükséglet kielégítése végett munkára kényszerül. De mivel egyéni munkatehetségei jóval gyengébbek mint egyéni szükségletei, embertársaival kénytelen társulni munkájával és érzelmeivel. De az emberiségre való támaszkodás mellett is az embernek maradnak kielégítetlen szükségletei, a melyek őt folyton erőtelenségére emlékeztetik s függési viszonyba hozzák az erők erejével, az istenséggel, honnan segédelmet vár és keres.

DR. BERDE ÁRON.

r

TORDAI UNITÁRIUS PAPOK.

Torda városa nemcsak politikailag, hanem egyházilag is nevezetes hely hazánkban. Itt mondatott ki a vallás-szabadság Erdélyben; itt vétetett be a törvényes vallások közé a mi vallásunk, melyet Ó- és Uj-Torda is mindjárt kezdetben elfogadott. Lelkészei nagy szerepet vittek az akkori országos vallási vitatkozásokon. Mint első rendű, mivel lakosságú városnak, később is a legjelesebbek közé tartoztak papjai, kik egyházunk közös ügyei intézésében is hathatós befolyást gyakoroltak.

Neveiket és a rájuk vonatkozó adatokat, időnként összejegyezve, bármennyire hiányosak legyenek is ez adatok, méltóknak itélem a közlésre. Egy részük megvan Uzoni Fosztó Istvánnál is 1772-ig vagy is Szócsi Miklósig¹⁾; nekem sikerült még többet felfedezni; az ő adatait több helyt kipótolni, vagy helyreigazítani, s 1772-től napjainkig lehozni. Az itt közlött adatok még nem teljesekek, nem is mindenütt világosak, de könnyebb lesz a kiegészítés és a homály eloszlatása, ha legalább a keret közzétételük. E jeles papok közül többben természetesen irodalmilag is nevet vívtak ki maguknak, s műveiket is — a mennyit feljegyezve találtam — fel fogom sorolni, mellőzve azokat, a kik később tanárok lettek, részint helykimélelsből, részint, mert azok a tanárokéi közt is megemlíthetők lesznek.

Minthogy Uj-Torda is unitárius volt a Básta koráig, mikor népének nagy része leöletett, s a külön ekkla itt megszűnt, és Bethlen Gábor oda Magyarországról ref. hiveket telepített: említsük meg előbb az uj-tordai papokat.

Az uj-tordai első ismeretes pap, Szegedi Lajos, a ki a Gyula-Fejérvártt 1568. márt. 8-án kezdődött 10 napi vitatkozáson az unitáriusok részéről mint egyik bíró vett részt.²⁾ Itt volt 1579-ben is, mikor Dávid F. ellen vallott, de már „elgyengült öreg“-nek iratik.³⁾

¹⁾ L. Uzoni F. István. Historia Eccl. kézirat II. 849—854. l.

²⁾ Jakab E., Dávid F. Emléke. 109. l.

³⁾ Defensio Fr. Davidis 269 l. Simén Domokos-féle péld.

Utána következett új-tordai papnak Óvári (Kállai) Péter a kinek neve 1579. májusban említették először. Ekkor ugyanis ez és Sztárai Miklós „Tordán nagy könyörgéssel is alig nyerhették meg, hogy Dávid Ferenczhez bocsáttassanak, mikor fogolyként Fejérvárra vitték¹.“ Ez a Sztárai Miklós is részt vett az előbb említett Fejérvári vitatkozáson az unitáriusok részéről, mint egyik bíró, de nem iratik, hová való pap volt. Uzoni István új-tordai papnak írja 1579-ről és Óvári Pétert ó-tordainak; de mivel Szegedi Lajosról bizonyos, hogy 1568. és 1579-ben is új-tordai pap volt, én azt hiszem, hogy Óvári az öreg Szegedi mellett 1579-ben segéd volt s innen ment át Ó-Tordára a Sztárai halála után. Harmadik és utolsó unitárius pap volt Uj-Tordán Varsolczi János, a ki az Óvári Péter halála után átment Ó-Tordára. Több pap itt nem volt, mert az ekkla a Básta idejében elpusztult.

Lássuk az ó-tordai papokat.

1. Sztárai Miklós 1568—1582. ápr. 18.

A mint fennebb látók, az 1568. márt. Gyula-Fejérvártt tartott vitatkozáson az unitáriusok részéről mint egyik bíró vett részt. 1579-ben, mikor Dávid Ferencz Tordán keresztül vitték, ő és Óvári Péter meglátogatták; Fejérvárt is e kettőt jelölték ki, hogy Dávid Ferenczét védelmezzék.¹) Uzoni István szerint 1582. ápril 18-án halt meg, csakhogy szerinte új-tordai pap volt. Költői lelkületű ember volt. Művei közül ez ideig kettő ismeretes: „Sokan vadnak mostan olyatén emberek“ kezdetű ének a Dávid F.-féle énekes könyvben²) és „Az viz ezon nec Historiayaról való szep Enec“, kiadatott Kolozsvártt, 1581. Ennek egyetlén ismeretes példánya megvan a M. Nemz. Muzeum könyvtárában, Pesten.³)

2. Óvári (Kállai) Péter esperes, 1582 – 1601.

Uzoni István ezt teszi 1-ső tordai papnak 1579-től kezdődőleg, de a mint fent láttuk, a Sztárai halála után mehetett át Uj-Tordáról Ó-Tordára.

Esperes is volt Aranyos-torda körben, a mint a Kolozsvári Partiale Consistorium jegyzőkönyve több pontjában világosan iratik. Valószínűleg az 1580-ban tartott zsinaton választatott meg, mikor 12

¹) L. Defensio Francisci Davidis stb.

²) Ker. Magvető 1871. 105. l.

³) Egy 1580-ki kiadását is felfedezte Fraknói Vilmos egy könyvtáblában. L. Magy. Könyvszemle, 1878. 257. és 265. l.

esp. választatott. Neve utoljára 1601. márt. 7. emlittetik a Partiale Consist. jkvben¹⁾. Halála ideje ismeretlen.

3. Varsolczi János, esperes. 1602?—1608.

Mikor kezdette itt a papságot, arról nincs biztos adat. Csak annyi bizonyos, hogy 1607. az ó-tordai papságból Kolozsvárra hivattott, de a főconsist ez évi jun. 10-én azt rendelte, hogy még egy évig maradjon Tordán.²⁾ A következő 1608. évben csakugyan Kolozsvárra vitetett be, s ott halt meg, mint a magyar ekkla papja 1628. márt. 9-én.³⁾ Torda-Aranyóskörben esperes is volt. Uzoni azt írja, hogy 1582-ben következett Sztárai után új tordai papnak, szerintem azonban itt Óvári után következett, s ennek halálával lett utóda Ó-Tordán úgy az esperesi, mint a papi hivatalban, 1601—1607 közt. Fő- és zsinati tanácsok a Básta és Mihály vajda rémuralma alatt nem tartatván, az ez időbeli homály csak más forrásból lesz eloszlatható.

Ennek hasonnevű fia, ifj. Varsolczi János előbb volt Kolozsvárt tanár, aztán pap az akkor gazdag jövedelmű kolozsi ekklában, hol fiatalon elhalt. Mint kolozsvári tanárnak, fennmaradt a Péchy Simonné Kornis Judit halálára 1621. írt gyászverse, mely megvan a székelly kereszturi gymn. Jakab E.-féle könyvtárban.

4. Id. Járai János esperes, 1608—1623.

Ezt Uzoni nem említi a tordai papok közt, de hogy az és esperes is volt, biztosan következtethető a vallásközönség levéltárában fennmaradt Radezky B. püspökhöz 1616. márt. 10.—1616. máj. 27. és 1621. máj. 21-ről intézett leveleiből, melyek mindenike Tordáról van keltezve. Ezek tárgyai és foglalatja szerint esperesnek is kellett lennie, noha csak pusztá neve van aláírva.⁴⁾ Hogy nem rector volt, bizonyos abból, mert 1616-ban ifj. Sztmártoni Bodó Bálint volt a tordai rector.

Uzoni a toroczkoí papok közé sorozza, hová szerinte mint kolozsvári köztanító 1597-ben a Kolozsvárra megválasztott Toroczkaí Máté helyébe vitetett.⁵⁾ Ez azonban nem állhat meg azért, mert Járai Sámuel — e János fia — mint kolozsvári első pap, (plébánus), 1643. nov. 22-én, életének 53-ik évében halt meg,⁶⁾ tehát 1590-ben

¹⁾ L. Prot. Partiale Consist. I. 252 l.

²⁾ L. Protoc. Gen. Cons. I. 607. l.

³⁾ L. Ker. Magvető 1886. 154. l.

⁴⁾ L. e leveleket a vallásközönség levéltárában, fasc. LVI.

⁵⁾ Uzoni F. J. Hist. Eccl. I. 380. l.

⁶⁾ L. Ker. Magvető 1886. 157. l.

kellott születnie, holott Uzoni szerint apja még 1597-ben is a kolégiumban köztanító volt. Hol és minő szolgálatban volt tehát 1597-ig, előttem ismeretlen. Csak annyi bizonyos, hogy 1597-ben toroczkói pap lett és az maradt 1608-ig a mikor Torda hívta meg id. Varsolczi helyébe.

Tordán halt meg 1622. vagy 1623-ban, mert 1624-ben már Balásfalvi György volt a torda-aranyos köri esperes.

Ennek Samu nevü fia volt pap Kolozsvártt, 1623—1632; 1632. aug. 25-től 1643. nov. 22-ig plébánus. Ennek ismét János nevü fia előbb tordai rector, aztán kolozsvári pap s végre 1661 ápr. 7-től — jun. 3-án cholera-ban történt haláláig püspök.

5. Balásfalvi György, esperes. 1623—1625.

Ezt sem említi Uzoni J. a tordai papok és aranyosköri esperesek közt. Hogy esperes volt, bizonyítja a vallásközönség levéltárában levő két eredeti levele, melyek egyikét 1624. mart. 19-ről irta Radecky B. püspökhez Várfalváról, hova ugy látszik (akkori Várfalvi pap) Arkosi Miklós és Szentgyörgyi nevü mester közti versengés elintézésére szállott volt ki. A másik levél évszám nélkül jun. 26-ról van szintén Várfalváról keltezve. Az első így van aláírva: Datum in possessione Várfalva Anno 1624. 19. marty. Georgius Balásf. Senior Sedis Aranas. etc; a második így: Datum Varfalvini die 26. juni Anno praesenty, Georgius Balasf.⁴¹⁾

Én azt hiszem, hogy ez a Balásfalvi György lett Járai J. után tordai pap, mivel esperes volt s ez időben az esperesek tordai papok voltak.

6. Dálnoki Ferencz esperes. 1626—1634. sept. 10.

1626-ban mint tordai pap és esperes vett részt a „Disciplina Ecclesiastica“ összeállításában.

1628. sept. 25-én tordai esperesnek iratik a Protoc. Partiale Consist. II. 93. lapon is.

1634. sept. 10-én a fasc. rer. scholast. I. 124. l. ez iratik: „Pastor Tordensis Franciscus Dálnoki moritur.“ Uzoni I. tehát tévesen írja, hogy 1640-ben még élt, (Hist. Eccles. II. 854. l.) mert még 1634. szept. 10-én meghalt.

Ennek 2 jeles fia volt: István, később szintén tordai pap; és Mihály kolozsvári tanár. Családi nevük ugy látszik Teleki volt, de

⁴¹⁾ Fasc. LVI. nro. 10. és 18.

a Dálnoki előnevet használták, a mi a XVII. százban rendes szokás volt.¹⁾

7. Dálnoki István, esperes 1634—1660. febr. 21.

1626. még kolozsvári diák volt. Azt hiszem atyja után 1634-ben lett tordai pap.

1640. máj. 28-án említették először tordai papnak a kolozsvári Colleg. matriculájában (Fasc. rer. schol. I. 199.)

1643. nov. 26-án Járai Sámuel kolozsvári plebánus felett predikált Kolozsvártt, mikor aranyosi esperesnek iratik (Fasc. r. sch. I. 234.) Hogy ennek Dálnoki Mihály testvére volt, kitűnik a Fasc. r. sch. I. 179. l., hol 1639. okt. 24-én iratik, hogy testvére látogatására Tordára utazott; ugyanez és dr. Dálnoki N. Lőrincz tanár 1639. nov. 2-án ismét Tordára mennek (fasc. r. I. 181 l.). Ebből az tűnik ki, hogy 1639. okt. 24-én már tordai pap volt.

1645. febr. 23-án a kolozsvári rector (Dálnoki N. Mihály) Tordára utazik, Dálnoki István ottani pap és aranyoszéki esperes neje temetésére (Kereszt. Magvető 1886. 158. l.).

1646. ápril 1-én a Gerendi Márton temetésére ment a püspökkel és kolozsvári profeszorokkal. (U. o.)

1656. febr. 16-án még élt, mert e napon Harasztosi György kolosi pap arra íteltetik, hogy Mészkö megkövetése után menjen be Tordára s Dálnoki István és Solymosi urat kövesse meg. (Prot. Gen. Consist. I. 56. l.)

1660. febr. 21-én halt meg 54 éves korában a tordai temetőben levő sirirata szerint, a mint Uzoni I. írja a Hist. Eccl. II. 850 lapon.

8. Solymosi Koncz Boldizsár 1654—1660.

Kolozsvárt még mint diák oratiót tartott Dálnoki Mihály profes. felett 1647. ápr. 28-án. (Ker. Magvető 1886. 217. l.)

1654. jun. 16. a Zsinatra menők közt említették „Solymosi... ó-tordai pap“ (fasc. r. sch. II. 88. l.) s ekkor D rsben fel is szentelték jun. 21-én. (Prot. Gen. Consist. I. 52. l.)

1656. nov. 20 án a Solymosi Boldizsár lakadalmára Tordára mennek a püspök, plebánus és a Coetusnak (t. i. a kolozsvári diáki társaságnak) 2 követe s nov. 23-án jöttek haza. (f. r. II. 121. l.)

E feljegyzésekből azt következtetem, hogy 1654-ben vagy segédpapnak ment Tordára Dálnoki István mellé, vagy Dálnoki I. a papságról lemondott s Koncz rendes papnak ment oda.

¹⁾ Dálnoki J. után Maksai Tamást említi Uzoni István tordai papnak, de ez nem volt tordai, hanem kis-sárosi pap és küküllő körüli esperes. Lásd Protoc. Gen. Cons. I. 6. l.

Uzoni I. azt hiszi (Hist. Eccl. I. 388. l.), hogy Koncz Boldizsár nem pap, hanem rector volt Tordán 1656-ban s azután ment papnak Toroczkóra, de a fenti jegyzések világosan papnak írják; a tordai rectorok ez időről ismereteseek is.

Koncz B. maga jegyezte be a Prot. Gen. Cons. I. 58. l. alá, hogy 1661. ápr. 7-én a Gener. notár. hivatalban néhai Désfalvi Miklós toroczkói pap után ő következett, tehát Désfalvi 1660-ban halhatott meg s úgy következett Toroczkón utána még azon évben Koncz B. Azonban 1661. dec. 22-én már kolozsvári pap lett s később püspök.

Mikor járt akadémián, arról semmi adatot nem láttam.

9. Dersi Lénárt Máté, esperes 1661—1678.

1643. máj. 5-től 1644. ápr. 19-ig isk. főnök volt a kolozsvári colleg.-ban, mikor Iklódra ment papnak. (fasc. rer. scholást. I. 237. l.)

1648. máj. 20-án mint abrudbányai pap hívja meg lakadalmára a kolozsvári diákokat. (U. o. 274. l.)

Uzoni István szerint (Hist. Eccl. II. 868. l.) 1660. ment Abrudbányáról Tordára.

1665. jun. 21-én szenteltetett fel Ny.-Szt.-Lászlón, a mi előttem feltűnő, mert 1661. és 1663-ban is volt zsinat. Hogy 1671. jun. tordai pap és esperes volt, kitűnik a zsinat jegyzőkönyvéből, hol Sztpáli István küküllőköri pap a tordai gymara tett adományát igéri „Dersi uram kezébe küldeni. (Prot. Gen. Cons. I. 82. l.)

1678. jun. 19-én Derzsi Máté „Os ecclae.-nak választatik a meghalt Sztmártoni B. toroczkói pap helyett. (Prot. Gen. Cons. I. 117. l. 9. sz.)

1679. jun. 11-én Toroczkai K. István Consistornak választatik a meghalt Dersi Máté helyett (Prot. Gen. Cons. I. 118. l.) E szerint vagy 1678. végén, vagy 1679. elején halt el.

10. Ajtai Mihály 1679—1684.

1656. ápr. 2-án ment a kolozsvári Colleg.-ból nevelőnek Toroczkó-Sztgyörgyre Toroczkai Zsigmond fiaihoz (fasc. r. sch. II. 110. l.) honnan az ur halála után kitették a szürét¹⁾ 1658. decz. 14-én To-

¹⁾ A 17. száz közepéig az egész Toroczkai család unitár. volt. Az volt e Toroczkai Zsigmond is, kit 1658. febr.-ban az unitár. püspök és a kolozsvári papok temettek el Toroczkó-Szentgyörgyön. (I. fasc. r. sch. II. 149. l.) Özvegye Bánfy Anna kiskoru fiait ref.-nak nevelte s ezektől jött le e család ref. ága. Éppen így unitár. volt az e korban élt az a Toroczkai János is, kinek özvegye Torma Borbára István nevű fiát nevelte r. kath.-nak, kitől származott a r. kath. ág. Így csak a László ága maradt meg unitár.-nak, míg Mária Terézia alatt egyik ága ennek is kath. lett.

roczkóra vitetett rectornak, innen 1660. v. 61-ben Toroczkó-Szt.-Györgyre papnak; felszentelték 1661. ápr. 7-én, itt volt 1670. tavaszáig, mikor Árkosra választották papnak, 1667. jun.-tól ő volt a vallás-közönség főjegyzője, Gener. notár is, 1670-ig.

Meddig volt Árkoson és ki volt a tordai pap egész 1684-ig, nagyon zavarosak az adatok. Uzoni István úgy vélekedik, hogy Ajtai és Magyarosi István együtt egyszerre voltak tordai papok, a mi semmivel sincs igazolva.

Én több okokból azt következtetem, hogy Ajtai M. 1679. a Dersi L. Máté halála után vitetett Tordára Árkosról. 1681. jun. 8-án a zsinat Magyarosit „mint esperest“, Ajtai M.-t mint az „előbb említett ekkla papját“ teszi a tordai gymn. curatoraivá, tehát Ajtairól és nem Magyarosiról iratik, hogy azon ekkla papja. (L. Prot. Gen. Cons. I. 126. 1.) Az Ekklák 1682-ben készült javai conscriptiojában Ajtai M. iratik tordai papnak. (főcons. levéltár E. f.)

1684. nov. 5-én a püspöki visitat. jegyzőkönyvben már toroczkai papnak iratik, Magyarosi pd ez évi oct. 20-án tordai papnak és aranyosszéki esperesnek a kolozsvári colleg. matric.-ban. (fasc II. 403. 1.)

A tény tehát azt hiszem az, hogy Ajtai Mihály 1684-ben Tordáról Toroczkóra s onnan Magyarosi István esperes Tordára ment papnak, azaz helyet cseréltek, Toroczkóról Kolozsvárra vitetett papnak.

11. Magyarosi István, esperes. 1684—1692.

1661. ápr. 7-én a désfalvi zsinaton szentelték fel, mint ádámosi papot. 1666. jul. sztháromsági papnak iratik.

1671. Kövenden tartott zsinatkor már aranyosszéki esperesnek kellett lenni, mert a tordai gymnra adakozók közt Aranyos körből az ő neve van legelől, noha e czim nincs neve után írva. (Prot. Gen. Cons. I. 82. 1.)

Valószínűnek tartom, hogy Sztmártoni Bálint halála után 1678-ban vitetett Toroczkóra s innen 1684-ben Tordára, ámbár erről irott adatot nem láttam. Mint Ajtai alatt látók, a zsinat 1681. jun. 8-án a tordai gymn. egyik gondnokává nevezte ki „mint esperest“, mikor tehát Torda-aranyosköri esperes és pap volt. A tordai gymn. pénzéről 1682—1685. januárig Ajtai és Magyarosi együtt számoltak a kolozsvári főconsist.-ban 1685. jan.-ban. (Prot. Gen. Cons. I. 142. 1.) Ettől 1687. január 21-ig Magyarosi csak egyedül számol. (U. o. 147. 1.)

1684. okt. 20. és nov. 32 én a kolozsv. colleg. matric.-ban azt írja az isk. főnök Köpeczi N. György, hogy „tordai pap és aranyos-

széki esp. Magyarosi I. a püspökkel vizitálni ment Marosszékre. (fasc. r. sch. II. 404. l.)

1687. jun. 1-én a Gener. Consist. protoc.-ban is (152. l.) tordai papunk iratik.

12. Dersi Simon Pál esperes 1693. † 1706. ápr. 11.

1677. — lett pap Somogyomban.

1680. — volt Szováthon

1687. — esper. lett Maroskörben.

1693. — lett tordai pap.

1693. máj. 31-én a vargyasi zsinaton tétetett esperesnek Aranyoskörbe (Prot. G. C. I. 174. l. nro 40.)

1699. jun. 21-én a kolozsi zsinat jegyzőkönyve szerint Dersi Pál tordai papot és esperest a visitatio részegeskedésért felfüggesztette volt hivatalától, most kegyelemből megengednek neki (Prot. Gen. Cons. I. 201. l.)

1701. jan. 16-án tartott főconsist. részegeskedésért 24 forintra bünteti (u. o. 207. l.)

1706. ápr. 11-én meghalt Tordán.

13. Sztiványi Bartók János. 1706. ápr. — † 1710. jul. 18. Szülői toroczkoí lakósok voltak. A tordai iskolából 1689. oct. jött a kolozsvári Collég. ba.

1698. óta rector volt a tordai gymn. mellett.

1706. ápr. 11-től a rectoriás mellett vitte a papságot is.

1710. jul. 18-án halt meg Tordán pestisben.

Uzoni István történészünk mint jeles tanítót, papot és írótl emliti. Különösen kiemeli „Az unitárius atya fiaknak valástételek“ cz. confessioját, melyet a Károlyi Sándor neje Barkóczi Krisztina kívánságára írt 1707-ben Mándokon, midőn a Rákóczi F. idejében Magyarországra menekült volt.¹⁾ Mind az ekklának, mind a gymnasiumnak több szép fekvőséget hagyományozott.²⁾

14. Ádamosi György 1710. — † 1719. oct. 18.

1705. máj. 10-én ment a Colleg.-ból papnak Kolozsra (fasc. r. sch. IV. 29. l.)

1707. jun. 26-án szentelték fel Haranglábbon (Prot. Gen. Cons. I. 223. l.)

1710. választatott Tordára, hol meghalt 1719. oct. 18-án.

15. Kereszturi Sámuel 1719. decz. 14. — 1724.

A kolozsvári colleg. és minden javadalmak elvétele után, e

¹⁾ E Confessiot. Uzoni I. egészen közli Hist. Eccl. I. 397—405. l.

²⁾ I. Leopoldtól nyert nemes levele megvan dr. Bartók Istvánnál Kolozsvárt.

colleg. melletti tanárságból, nem lévén miből fizetni, 1719. decz. 14-dikén Tordára ment papnak, hová mint egyházunknak akkor legghiresebb szónokát nagy lelkesedéssel választották meg. Itt is megköreste a szerencsétlenség, mert az ő papságában foglalta el gr. Virmond Hugo Damian a tordai templomot és épületeket. Midőn ezt megelőzőleg mindenféle ígéretekkel csábította a gróf őt is az átállásra, azt kérdezte, „hát örök életet adsz-e?“. Elbetegesedvén, 1724. visszament Kolozsvárra.

16. Dersi Josiás 1724. — 1735.

1713. jan. 7-én a főcons. mint diákot kolozsi papnak rendelte (Prot. G. C. I. 247. l.)

1724. jan. 19. án a főcons. Kolosról Tordára rendelte (Prot. G. C. I. 313. l.)

1735. jan. 15-éü Ny.-Szt.-Lászlóra rendeltetett (Prot. Gen. Cons. I. 380. l.), de úgy látszik, nem oda, hanem Várfalvára ment későbbi rendeletből, hol meghalt 1741. máj. 30-án.

17. Dersi Gergely István 1735. ápril. — 1743.

1716. máj. 6-án ment mint isk. főnök Szőkefalvára papnak; onnan Kálba, majd Szt.-Lászlóra.

1735. jan. 15-én a főcons. Ny.-Szt.-Lászlóról Tordára rendelte, úgy, hogy ha el nem menne, hívják meg toroczkói tanító Csukor Györgyöt (Prot. Gen. H. I. 381. l.) De elment. mert

1745. jan. 16-án a főcons. Tordáról Széplakra rendelte (Prot. G. II. 39. l.) Azonban azt hiszem 1743-ban tiszt. nyugalomba bocsátott, mert Bencze Pál 1743. júliusban lett tordai pap, úgy, hogy a nyugalomból ment Széplaki papságra ekkor. Végre 1751. Mészköre vitetett.

A Dersi G. István kéziratban maradt művei közül Uzoni a következőket említi fel:

1. *Diacrisis, seu Tractatus Theologico-Diacriticus quatuor Religionum in Transylvania Receptar. praecipua Capita et Fundamenta Complectens.*

2. *Dyaxiposis totius Apocalyseos: Conciones 59 et Dimidia, usque XII. Caput Apoc.*

3. *Alphabetum sacrum, i. e. Rerum et Vocum in S. s. existentium Interpretationes Theologicae et morales.*

4. *Tabula Chronologica Cxti D. Nativitatem Cxnae fidei originem inde in varias sectas recessionem repsebet.*

5. Rövid leírása, hol s mikor kezdetett az Isten Háromságnak nevezetelni.

6. Próbakő (L. Uzoni Hist. Eccl. II. 853. l.)

17. Bencze Pál 1743. jul. — † 1755. nov. 15.

1739. áprilban ment a kolozsvári colleg.-ból Toroczkóra tanítónak; innen

1743. jul.-ban Tordára papnak, s mint ilyent

1744. jun. 13. szentelték fel.

1754. jun 11-én köri jegyző lett.

1755. nov. 15-én meghalt Tordán (fasc. r. sch. V. 122 l.). Temetésére mentek Kolozsvárról nov. 19-én Sztábrahám M. rector, Pálfi Béni és Agh István professorok s Fejérvári Sámuel pap prédikálni. Eltemették nov. 20-án s haza jöttek nov. 22-én. (U. o.)

Felesége volt Agh Susa, az Agh Isvtán püspök testvére, kinek temetésére utazott Kolozsvárról Agh I. püspök 1759. márt. 31-én (fasc. r. V. 191. l.).

Egyik leányát, Bencze Susát elvette Nagy Mihály tordai rector 1761. máj. 19 én Agh I. profes. házánál Kolozsvártt.

A másik leányát, Bencze Juditot vette el 1765. febr. 13-án Sárdi István ádámosi pap szintén az Agh I. házánál (fasc. r. V. 331. l.)

Korának egyik leghiresebb szónoka volt.

18. Bencze József 1756. ápr. 24—1770. febr. 11.

1743. sept. 7-én a Collég.-ból ment Toroczkóra tanítónak, testvérbátyja Bencze Pál helyébe, a kit 1756. ápr. 24-én követett a tordai papságban is. Felszentelték 1756. jun. 19-én.

1770. febr. 11-én halt meg Tordán. (Uzoni I. 424. l.)

E két Bencze a h.-almási papnak Bencze Andrásnak volt fia, mindkettő híres szónok.

19. Geyza József 1770. mart. 24.—1772. ápr. 24.

A kolozsvári Collég.-ban híres iskola-főnök (senior); már senior korában is keresett jeles szónok. E hivatalból rendeltetett Tordára papnak 1770. mart. 24-én (fasc. r. sch. VI. 40. l.).

1772. jan. 28-án a főcons. Toroczkóra rendelte, hová a törvény szerint bizonyosan ápr. 24-én költözött át és itt volt 9 évig, sokat betegeskedve. (Prot. Gen. Consist. II. 339. l.) Innen 1781. máj. 13-án Kólozsvárra vitetett papnak.

20. Szőcsi Miklós, esperes. 1772. ápr.— 1784.

1772. jan. 23-án a főcons. Árkosról rendelte Tordára. (Prot. G. C. II. 336. l.) Árkoson esperes volt s itt is esper. maradt, mert

a helyébe Árkosra rendelt Mihály István toroczkói pap is esper. volt s az maradt Háromszéken is.

21. Ifj. Kozma Mihály, 1784. ápr. 1. — 1791. ápr. 24.

A tordai gymnál rector volt 1781. febr. 1. — 1784. ápril 1-ig. 1784. ápr. 1-én pap lett helytt Tordán.

1791. márt. 16-án a Repr. Consist. Tordáról Várfalvára rendelte; Várfalváról Koncz Gergelyt Toroczkó-Szent-Györgyre s Toroczkó-Szentgyörgyről Sárdi Istvánt Tordára. (Prot. Repr. Cons. 2.d. 16 l. 25. sz. a.)

1799. márt. 30-án a Repr. Consist.-tól Várfalváról Bágyonban kéredzik, (Repr. C. 2. 207 l.), hol meghalt 1815. (Repr. Cons, márt. 28-diki ülés Prot. G. C, VII. 443 l. 110 l.)

A többször említett Uzoni-féle Hist. Eccl.-nak apja, id. Kozma Mihály után folytatója volt.

22. Sárdi István 1791. ápr. 11. — † 1795. jan. 18-án.

1763. decz. 1-én a Colleg.-ból rendeltetett Ádámosra papnak.

1772. ápr. 23-tól toroczkó-sztgyörgyi pap volt 1791. ápr.-ig.

1795. jan. 18-án halt meg Tordán, a mint fia, József, feljegyezte. (L. Repr. Consist. 1795. febr. 8. 2. sz. 128. l.)

23. Kovács István 1795. máj. 1-től — 1797, máj. 1-ig.

1773. jun. 12-én mint Csegezi papot szentelték fel.

1795. máj. 1-én köszöntött be Tordára papnak, honnan

1797. jun.-ban a főcons. Szindre rendelte. (Prot. G. C. V. 94 l. 31. sz.)

24. Deáki Ferencz 1797. máj. 1. — 1800 jul.

1797. jun. a főcons. mint Hévízi papot rendelte Tordára (Prot. V. 92. l. 27. sz.)

1800. jun. 28-án Rákosra rendelte, (Prot. Gen. Cons. V. 321 l. 33 sz.), a hová ő maga kéredzett a Repr. Consis-tól jun. 15-én az elhalt Marósi Márton helyébe (Repr. Cons. 2—261 l. 42 o.)

1801. meghalt F.-Rákoson. (Repr. Cons. 3. K.37 l. 14 sz.)

25. Máté Elek 1800. aug. 1. — 1805. ápr. 24.

1786—1793. Csókfalvi pap.

1799. márt. 30-án mint abrudbányai pap ellen az ekkla panaszol (Repr. Cons. 2—207 l. 13. l.)

1800. jul. 20. Repr. Consist. ülésben Torda kérte papjának (u. o. 263. l. 2. sz.) s jul. 27-én jelenti 5. sz. a. h. meg is választotta. (Repr. Cons. 2—265. l. 5. sz.)

1805. jan. 19-én a főcons. mint tordai papot, saját kérelmére ápr. 24-től tisztos nyugalomba bocsátotta, (Prot. Gen. C. VII. 78 l.

68. sz.) mejbeli fájdalmai miatt. Ez évi ápr. 24. Kolozsvárra költözött, felesége Som b o r i S u s a házához, (mely ház van a piacsról az óvárba bejáró utca czegletén jobbra, mely hajdan a Heltaié volt.) Egyetlen leányát, Susát elvette Jónás Ferencz városi tanácsos.

Máté Elek egész szenvedélylyel gyűjtötte az unitárius ritka kézirati műveket; a mint egy jegyzésében láttam, több, mint 50 darabot másolt le saját kezüleg, s igen sokat latinból magyarra is fordított. Mily kár, hogy ezek halála után — a mint szokott történni — hihetőleg előbb a padlásra, s azután a fáskosárba kerültek.

A tordai ekkla ugyane főconsban 69. sz. a. a jénai egyetemen levő Molnos D.-t kérte papjának, s a főcons. bele is egyezett, ha neki is kedve lesz. Molnos készséggel ajánlkozott is, de a közben Kolozsvártt felállították az 5 ik tanári széket, s arra ötöt választották meg.

26. Kiss Mihály. 1805. ápr. 16. — 1813. Apja Kiss Mihály előbb szt.-mihályi mester, utóbb kis-solymosi pap volt. Született Énlakán, hol akkor az apja pap volt 1781. ápr. 19-én. Tanult Tordán 1794-től, 1799. szept. 1. Kolozsvárra ment.

1805. ápr. 16-án a Repr. Cons. mint togásdiakat rendelte Tordára papnak. (Prot. Repr. Consist, 3—299. l.) s elment ápr. 26-án. 1803. nősült, elvévén Koncz Susánnát, a Koncz Gergely toroczko-szentgyörgyi pap és esp. egyik leányát.

1813. máj. 19. a Repr. Consist. Tordáról Vargyasra rendelte. (Prot. VII. 223. l. — 104. o.) Itt volt 1826-ig, mikor a szentmihályi ekkla papja lett, hol meghalt 1837. márt. 8-án.

Egyetlen fia, 3 ik Kis Mihály jelenleg s.-árkosi lelkész és nyug. esperes.

27. Barabás Sámuel, esperes 1813—1822. ápr. 24.

1809. ápr. 9-én a Collégiumból ment Abrudbányára papnak.

1812. jul. 4. Esperes lett Aranyoskörben, a zsinaton. (Prot. Gen. Conv. VII. 83. l. 125. sz.)

1813. máj. 19-én a Repr. Consist. Abrudbányáról Tordára rendeli. (Prot. VII. 223. l. 104. o.)

1822. jan. 23-án a főtanács Tordáról D.-Szentmártonba rendelte az innen Abrudbányára rendelt Kanyaró Mihály helyébe, Tordára pedig a még Bécsben akadémián levő A.-rákosi Székely Sándort. (Lásd Gen. Cons. Protoc. VIII. 655 l. 53 sz. a.)

28. Ar.-Rákosi Székely Sándor 1822. jun. 6. — 1831. ápril 22. Akadémiára ment 1820. nov. 17-én.

Akadémiáról lejövén, 1822. jun. 6-án lett tordai pap, a holer

évi szept. 1-től mint pap is tanított a gymnasiumban theolt. görög- és német nyelvet.

1830. aug. 22. Rector lett a tordai gymnál, de a papságot is vitte 1831. ápr. 22-ig.

1832. aug. 23 án tartott zsinat a kolozsvári Collégiumhoz választotta meg a theologia tanárának. Püspök lett 1845. aug. 25-én meghalt 1852. január 27-én.

29. D a r k ó M i h á l y 1831. ápr. 22. — 1832. szept. 1.

1829. szept. 1-től Kolozsvártt isk.-főnök volt s mint ilyen rendeltetett s 1831. ápr. 22-én ki is ment Tordára papnak.

1832. szept. 1-től a tordai gymn. rectora lett.

1849. aug. 26-án meghalt Zilahon Cholerában, a mint a zsigibói fegyver-lerakás után a Kővári László szekerekkel és ennek öcsésével, Kővári Endrével Zsigibórol Tordára menetközben Zilahra értek.

30. F ü z i J á n o s 1832. szept. — 1837. márt.

Kolozsvártt isk. főnök volt 1832. jul—aug-ban.

1832. szept. 17-én a Repr. Consist. 298 sz. Tordára papnak nevezte.

1837. márt. 8-án eltemetettet Tordán, (tordai ekkla matric.)

31. G y ö n g y ö s i I s t v á n 1837. ápr. 29. — 1844. decz. 1-ig.

1833. márt. 3-án Kolozsvártt segédlelkésznek választatott, 31-én beköszöntött.

1836. febr. 13. püspöki felhatalmazást nyert teljes papi-szolgálatra.

1837. ápr. 29. Tordára vitetett rendes lelkésznek s 30-án beköszöntött.

1844. decz. 1-én Vargyasra ment papnak.

32. A l b e r t J á n o s 1845. febr. 8. —

Szül. 1821. szept. 11-én Ny.-Szt.-Lászlón, hol atyja, Albert János szintén lelkész volt. Tanult Sz.-Kereszturon 1830—1839-ig, mikor szept. 1-én a kolozsvári Collégiumba ment, hol 4 év alatt a felsőbb osztályokat végezvén, másfél évig jogot hallgatott, mely idő alatt félévig volt Kriza mellett káplán s egyszersmind köztanító is.

1845. febr. 8-án köszöntött be a tordai papságba, hol 40 éves jubileumát is megtartotta 1885. febr. 8-án az egész város kitüntető részvételével. Róla elmondhatja a tordai ekkla: „Ez az én szerelmes fiam, kiben megnyugodtam“. 40 évig még egy pap sem volt idáig Tordán. Mint rendes tanár működött a helybeli gymn. mellett is, mely körül szintén hervadhatlan érdemei vannak. E gymnasiumot 1849-ben ő élesztette újból életre, vezetvén ügyeit, mig 1850. máj.

1-én Sebes Pál rectorrá kineveztetett. Mint ideiglenes rector még két versen tett a közügynek hasznos szolgálatot, u. m. 1856/7. és 1864—66 isk. években.

Több egyházi beszédek között adott ki egy Imakönyvet,¹⁾; irt egy „Erkölcsant“, mely kéziratban gymnasiumunkban kézikönyvnek használtatik. A Keresztény Magvetőben is több dolgozata jelent meg, melyek közül a „Pályám emlékezete“ czimű jubileumi beszéde külön lenyomatban is kiadatott.

BENCZÉDI GERGELY.

¹⁾ Imakönyv, Templomi használatra, irta: Albert János tordai unitárius lelkész. Kolozsvártt, 1873.

LUXUS A NEVELÉSBEN.*)

Oly eszmét, tárgyat említék, melyről igen sokat irtak és irnak; még többet beszéltek és beszélnek mindennap, a nélkül, hogy valaki meghatározta volna, hogy tulajdonképpen mi a luxus. Ha természeti szükségseink kielégítését vesszük mértékül, akkor mindaz, a mivel mai nap foglalkozunk, a mit művelünk, mind luxus s korántsem érdeмли meg azt a kárhoztatást, ócsárlást, a mivel illetetik; mert emberi természetünkбől szükségesképpen következik, sőt az emberiség fejlődésének, művelődésének, szóval a mai civilizációnak alapja és indító oka. A biblia értesítése szerint, egy pár ember élt paradicsomi ártatlan, mondjuk természetes életet, mint a természet gyermekei; a tiltott gyümölcs élvezése, azaz öntudatra jutás után a nőnek fájdalmakat kellett szenvednie, a férfinak fáradsággal keresni eledelét. A klasszikusoknak nevezett görögök és rómaiak mythológiája szerint az egész emberiség élt paradicsomi öntudatlan boldog életet, mignem Jupiter istenségre jutása után e paradicsomi életet megszüntette; az emberek szívében vágyakat ébresztett, hogy az embert vágyainak kielégítése és megélhetés végett különböző mesterségek feltalálására szorítsa. Ez által az embert erői fejlesztésének, a civilizációnak útjára szoritotta. Ma már a természetes szükségeket véve mértékül, mindnyájan luxust űzünk étkezésben, ruházkozásban, egyéb foglalkozásban. Igen természetes, így hozza ezt magával az ember szelleми és testi tehetségeinek érvényesülni akarása.

Ez állításunk szerint gyermekeink nevelésében is luxust űzünk; holott a gyermekek nevelését oly fontos dolognak tartjuk, miszerint azt gondoljuk, hogy talán soha sem teszünk eleget. Azért helyesebben azt kellene mondanunk, hogy a gyermekek nevelésében nem mindent teszünk helyesen s nem a maga idejében. Egyebekben luxusra vezető hajlamainknak, tetteinknek szabályozója a józan okosság, a hasznosság és szép iránt való érzékünk, gyermekeink nevelésénél a nevelés céljának a megértése.

*) Felolvastatott január 29-én a Dávid F.-egylet felolvasó gyűlésén.

Az emberek a történelem különböző szakáiban a korokban uralkodó világnézet és uralkodó felfogás és eszmék, sőt az egyes nemzetek nemzeti jellegük, életmódjuk szerint határozták meg a nevelés célját, tehát különbözőleg; abban azonban mindig és mindnyájan megegyeztek, hogy a nevelés feladata, hivatása első sorban a gyermekben az embernek, azaz az ember szellemi és testi tulajdonságainak, erőinek a fejlesztése; ez általános meghatározáshoz tegyük hozzá: a kifejlesztett tehetségeknek hasznos s erkölcsileg és világlag szép életcélokra való irányása. Vajjon jelen nevelési módunkkal tudatával birunk-e ennek a célnak? Számításba vesszük-e például, hogy gyermekeinkre, fiainkra, mint leányainkra a nevelés bevégezete után az életben sok bajoskodás, nehéz küzdelem vár, melyet csak kitartó, folytonos munkával vivhatnak meg.

Tagadhatatlan, hogy minden tisztéséges szülő iparkodik a lehető legtöbbet megtenni gyermekeiért, de az is tagadhatatlan, hogy igen gyakran éppen gyermekeink iránt való gyöngédségből, helyesebben gyengeségből, nem készítjük eléggé gyermekeinket arra a küzdelemre; a helyett, hogy magokra, önerejük fejlesztésére utalnók, mi magunk iparkodunk ellesni szükségüket s azokat vagy tudtokon kívül kéz alatt, vagy tudtokkal kielégítjük. Nem tartom általán indokoltnak azt a stereotyp panaszt, hogy a szülők elkényeztetik gyermekeiket; másfelől a szülői gyöngéd szeretettel is ellenkezőnek tartom a régi magyar azon nevelési elvét, hogy a gyermekkel, kivált a fiuval, csak egy gradussal kell jobban bánni, mint a kopókölyökkel; de azt mégis ki kell mondanom, hogy kivált mi, kik saját munkánk után tisztéségesen és becsülettel megélünk s gyermekeinket is így növelhetjük igen gyakran gyermekeinknek ruházásával, étetésével, élvezeteik, mulatságaik megszerzésével gyermekeinkben nem mondom ábrándokat, de oly vágyakat, szokásokat keltünk fel és erősbitünk meg, a melyeket, hogy gyermekeink az életben valósíthatnak és elérhetnek-e, arról nem vagyunk biztosítva s ez által magunk készakarva munkálunk arra, hogy gyermekeink az életben vagy reményvesztett elégtelenek, vagy ha élénk természetűek, megrögzött vágyaik és kívánásaik kielégítéseért még a becsület utjáról is el tudjanak térni.

Luxust úzunk gyermekeink nevelésében az által is, hogy nagyon sokat taníttatunk nekik. Fiaink tanítását és tanulási rendszerét a törvény szabályozván, vizsgálódásunknak nem tárgya, arra a szülőknek ugyyszólva nincs is befolyásuk. Mivel korunkban a tudományok és a műveltség virágzó állapotban vannak, szükségesnek véljük, hogy leányaink is minél többet tanuljanak, szeretnők, hogy

mind azt tudják, a mit korunk tudományos áramlata szerintünk igényel s mert a tanítási időt rövidnek tartjuk, minél több tudományos ismeretet igyekszünk leányaink fejébe tömni. Rousseau-nak azt az állítását, hogy a nevelésben nem az a főelv, hogy időt nyerjünk, hanem hogy időt veszítsünk, nem csak paradoxonnak, hanem eszteleniségnek tartjuk, minél többre, minél korábban akarjuk megtaníttatni leányainkat. E buzgalmunkal—bátran nevezhetem luxusúzésünkkel,—megraboljuk leányaink gyermekéveit, a gyermekszobát tudomány-műhelylyé változtatjuk, hol a tudományt gyuratjuk velök s mert a tudományokat, ismereteket rohamosan halmozzuk össze fejükben, akkor, midőn azoknak befogadására, rendezésére értelmök nem elég erős, azok később, különösen a nő hivatásának teljesítése közben százszorta könnyebben elmosódnak s elenyésznek, mint a hogyan gyűjtettek, s mert magunk is szeretjük, hogy 16—17 éves leányaink modern kifejezés szerint tudományosan képzeteknek látszassanak s mert ez az ők hiúságuknak is kedvez, a rövid köntöst hordják ugyan, de viselkedésükben éretteknek, fejletteknek akarnak látszani. Nagy előlegezés a jövő számlájára, ezért van, hogy ma már a 20 éves szép leány vén leánynak tartatik; s a 22 éves fiu, a fiatalság természetes multságait, például a tánczot és társas játékokat hozzá illetlen gyerekségeknél tartja.

Hasonlóan előlegezünk, tehát luxust úzunk az okossággal is, midőn a tanítás amaz elvét, hogy a gyermekeknek csak olyan dolgot tanítsunk, a melyet megértenek s mindent úgy tanítsunk, hogy a gyermekek megértsék; ez elvet, mondom, átvisszük a nevelésre is. Mintha bizony a gyermekek az erkölcsi s elvont fogalmakat, mint Isten imádása, szülők tisztelete, az emberek iránt való szeretet, jó-tékonyság, szorgalmatosság, igazság s a hibákat, bűnöket, milyenek a hazugság, irigység stb. megtudnák érteni. A helyett, hogy az erkölcsi kötelességeket velök gyakoroltatnók s elvárnók, hogy értelmök fejlődésével azok az eszmék, azok az erények, melyeket eddig megszokásból gyakoroltak s azok a hibák, a melyektől tiltással, sőt néha büntetéssel is visszatartottuk, gyermekeinkben az értelmi erők fejlődésével öntudatosakká váljanak, hogy azok szépségét vagy rutságát maguk a gyermekek magukra megértsék, átlássák; midőn azt akarjuk, hogy gyermekeink azokat az erényeket gyakorolják, meg akarjuk velük egyszersmind értetni, hogy azokat miért gyakorolják és ha azt akarjuk, hogy hibákat, bűnöket ne tegyenek, meg akarjuk nekik magyarázni, hogy miért nem jó, nem szép s tehát miért kell nem tenniök. Ha korán hivatkozunk gyermekeink józan okosságára,

tévedünk magunk, midőn azt gondoljuk, hogy megtanítottuk valamire, a mit pedig meg nem taníttathattunk nekik, tévedésbe ejtjük gyermekeinket, mikor azt hitetjük el velök, hogy olyasmit tanultak és értettek meg, a mit nem érthetnek és tanulhatnak meg. E tévedésnek az a rossz következése van, hogy gyermekeink nem józanon okoskodókká, hanem okosdiakká lesznek, másfelől a hiányos felfogás okán maguknak saját logikát teremtenek, melynek segítségével még hibáikat is erényekké tudják kiokoskodni. Érdeemes volna tüzetesen megvizsgálni, hogy vajjon a társadalomban, az emberek közt előforduló bűnöknek s valamint a napjainkban a vallás és erkölcs dolgában sajnosan tapasztalható lanyhaságnak, az igaz hiányának nem ez a gyermeki racionalizmus az okozója.

Egyebek között luxust űzünk gyermekeinkkel ezek pályájának megválasztásában. A politikában demokraták, a társadalomban aristokraták vagyunk, az embereket emberi és polgári jogokra egyenlőknek tartjuk, de a társadalomban osztályozzuk őket nem csak születés, hivatali rang és gazdagság szerint, hanem még foglalkozás szerint is, elfogultságunkban különbséget teszünk a tisztos és kevésbé tisztos foglalkozások között, e szerint állítjuk fel a tisztos és nem tisztos osztályokat s a szellemi munkát, vagy jobban szólva az íróasztalnál, vagy hivatali irodában, szószéken vagy tanteremben teljesített munkát tisztességesebbnek tartjuk a műhelyben vagy üzletben teljesített munkánál vagy miként régebben mondtam, a ténstás körmöt tisztességesebbnek tartjuk az enyves vagy csirizes körmönél. A különböző hivatali pályákra előkészítő tanintézetek növendékeinek száma mindenütt aránytalanul szaporodik. Vajjon a tudományok, a tudományos műveltségnek szomszja kalauzolja a növendékeket az ily intézetekbe s a szülők gyermekeik tudományosan leendő kiműveléséért viszik-e gyermekeiket az ily intézetekbe? Tapasztalatom szerint indító ok ebben az a gyengeségünk, hogy mulhatlanul az általunk tisztosnak vélt osztályban akarjuk megtartani gyermekeinket, másfelől amaz elfogultságunk, hogy a hivatalos foglalkozásban való görnyedést könnyebbnek tartjuk az üzleti kézi munkánál, habár kevésbbé jövedelmező is és néha cifra nyomorúság.

Leányaink életpályájának meghatározására kevesebb befolyásunk van, az a sorstól függ, mint mondani szoktuk, kinek minő szerencsét rendel Isten. Ha nekik életpályát nem választhatunk, úgy kell nevelnünk őket, hogy bármely életpályán, bármely életkörben feltalálják magukat s akár tisztos, akár kevésbbé tisztos foglalkozású lérij mellett tiszteletre méltók legyenek

KOVÁCSI ANTAL.

URVACSORAI BESZÉDEK PÜNKÖSTRE.

I. *)

„Mindnyájan, kik szomjuhoztok, jöjjetek e vizekre, ti is, kiknek nincsen pénzetek, jöjjetek el, vegyetek és egyetek, jöjjetek el, vegyetek minden pénz nélkül, és minden jutalom nélkül, bort és tejet. Miért költetek pénzt a hasztalan eledelre és fáradtok azért, a mi meg nem elégíthet? Hallgassatok engem valóban, hogy ehessetek és a ti lelketek gyönyörködtesse magát!“ E szavakkal hívta Ezsaiás próféta Izraelt ama forrásokhoz, honnan a léleknek táplálékát kell meríteni. És ha valahol méltó alkalmazást talál e hívás, bizonyára e szent asztalnál. Mert avagy nem az élő forráshoz hiv-e ez, a melyből a ki iszik, meg nem szomjuhozik soha; és nem ingyen osztogatja-e ez ajándékait; nem ez-e a forrás, a melyből lehet venni pénz nélkül és minden jutalom nélkül, lehet venni bort és tejet.

Bort, az életnek és igazságnak borát, azt az életitalt, mely a szívet erősíti, hogy saját gyengeségeit legyőzni tudja s mely az élet harcának nemesen megharcolására, az igazság mellett való tántoríthatlan küzdelemre bátorítja; azt az életitalt, melynek meg van a maga mámore is — és mily fenséges mámor! a léleknek az isteniek-től való megittasulása, magasztos pünkösti ünnep, szent lélek kitöltetése!

S minden pénz nélkül és jutalom nélkül lehet venni tejet. Tejet, azt az eledelt, mely a kebel tiszta érzelmei: a szeretet, jóság, nemeslelkűség, könyörület tápláléka, a gyermeki ártatlanság, az angyal-szelidség édes kenyere. A kik evel élnek, azoknak szól a mester mondása: „Ilyeneké a menyek országa.“

Minden pénz nélkül és minden jutalom nélkül lehet venni a menynevei ajándékokat. Miért költünk hát pénzt hasztalan eledelre és fáradságunk azért, mi meg nem elégíthet? Kincset gyűjtünk és még sem vagyunk gazdagok, mert arannyal csak erszényt tölteni lehet, de nem a szívet. Üritjük az öröm habzó poharát; bódít, de nem

*) Kevés módosítással használhatni más alkalommal is.

boldogit; mit hátra hagy, csak keserű utóíz. Munkálunk és építünk, de nem épülünk. Mit ér korunknak mindez a nagy miveltsége, hogyha az arra szolgál, hogy az emberben a roszt csak finomítsa és annál veszedelmesebbé tegye? Mit használ, hogyha az, mi álarcz nélkül szemtől szembe jelentkezett, most lárvát köt szemére oldalunk mellett? Mit ér a fényes külsőség, mely után sokan annyira futnak, fáradnak és annyit áldoznak, hogyha a társadalom képén e vakító szépség hamis, e fény, e csillogás nagyobb részint csak máz, melyet egy kendővel letörülhetsz. Avagy ki lehet ezzel megelégedve? Bizonyára sem egyén, sem társadalom. Miért költünk hát pénzt hasztalan eledelre, mely az egészséges szervezetet megrontja; miért viszünk be annyi mesterkélrt, csinált elemet lényünkbe, mely azt természetes fejlődésében egészen megzavarja? Miért fáradunk oly dolgok után, melyeknek a vége: sötét világnézet, világgyűlölet?!

Jöjjetek el, vegyetek és egyetek, jöjjetek és vegyetek minden pénz nélkül és jutalom nélkül. Mint a levegő ingyen adatik, a melyben élünk, ingyen adatnak ama lelki javak is, melyekkel a léleknek kell élnie. És minő javak! Nem egy halom ismeret, hanem csak mustármagnyi hit, de a melynek ereje hegyeket mozdit ki helyökből. Nem gazdagság, de mégis drága kincs, mely mennyei zománczczal van bevonva, s melyet éppen azért rozsdá és moly meg nem emészt. Esmény, mely a szivbe csodás érzelem világot varázsol, mely az életet és világot nem a vak erők játékának, hanem isteni alkotásnak szemlélve az örök szép, nemes, jó és igaz cultusában a szivnek végtelen gyönyört, végtelen boldogságot nyujt. Esmény, mely magasra hí, mely szent lélekkel keresztel, mely tisztító tűz, a melyen át a régi ember ujjonnan születik. Esmény, mely a valódi miveltség fényével aranyozza be a társadalom ábrázatát, melynek sugaraiban Isten dicsőségét olvasod, mely e földet Isten országává, az egyházat Istent dicsőítő szentek egyességévé teszi, melynek feje az Ur Jézus Krisztus, a ki most szent asztalánál hív mind e drága javakhoz, hogy ötöt hallgassuk valóban és lelkünk gyönyörködtesse magát!!!

Jöjjetek hát! Az élet vize csörgedez. Igyunk abból, hogy legyen megelégitve égő szomjunk. Jöjjetek és igyatok abból mindnyájan és szenteljétek sziveteket ama szellemi jóknak, a melyek megelégitenek, boldogitnak és veletek maradnak mindörökre.

II.

Emberi élet! te a gyarlóságok örökös harcza, melynek pihenője a hit édes öntudatában van; kísértések, melyek a test, vér, világ kívánságaiban botránkozások kövéül állanak, melyekben a halandó ember oly könnyen megbotolhat; hálátlanságok, melyek az erkölcsi jóságnak és nemes törekvéseknek arczul csapói; földi igazságszolgáltatás, mely sokszor a becsület vesztőhelye s a gonoszság királyi széke; megélhetési surlódások, melyek az önzés véres marakodásai, legtöbnyire egy nyomorult koncz felett, melynek neve — rang, hivatal, kényelem, gazdagság, arany, földbirtok; szenvedés és boldogság — örök csereberéje bomlatnak és derületnek, apálnak és dagálnak; emberi élet! ki állhatna meg a te harczodban ennyi ellenséggel szembe, hogy soha ne ingadozzék, soha le ne lépjen arról a harcztérről, melynek küzdelmes ösvénye menybe vezet?!

Oh, e harcz nemes megharczolása csaknem emberi erőt meghalad! Nagy, Isten segedelem, erő, szentlélek kívántatik arra, hogy a nemes harczot hiven megharczolva elnyerhessük az örökélet koronáját.

Szentlélekre volt szüksége még édes Idvezitőnknek is, hogy az emberi nemzet megváltását megkezdhesse. Szentlélek szállt Jézusra — midőn a Jordán vizében Ker. János által megkereszteltetett — amaz isteni nyilatkozatban: ez az én szerelmes fiam, kibem megnyugodtam, őtet hallgassátok. Szentlélek szállt Saulra, midőn a keresztényeket üldözve lelkiösmeretében mennyei szózatot hallott: én vagyok a názaretbeli Jézus, miért üldözz engemet?... Szentlélekkel teljesedtek be a Jézus tanítványai, midőn ama nevezetes pünköst napján egyenlő akarattal együtt valának és lőn az égből, mintegy sebesen zugó szélnek zendülése és látának kettős tüzes nyelveket, és száll vala reájok és kezdének beszélni más meg más nyelveken, a szent lelkesedés mértéke szerint, melynek következtében háromezer lelket megnyerének a Jézus tudományának s ezzel megvetették alapját a ker. anyaszentegyháznak.

Szentlélekre van szükségünk minekünk is, hogy az élet harczát megharczolhassuk.

Ez a szent asztal, melyre a kegyelem jegyei vannak feltéve miat egy oázis áll az élet sivatagján, hol az élet elfáradt vándorai szentlelket nyerhetnek az élet terheinek hordozására, ha igaz hittel járulnak ahhoz.

Nem halljátok-e édes Idvezitőnk hívogató szózatát — jöjjetek én hozzám mindnyájan, kik megfáradtatok és megterhelgettetek: én megnyugtatlak titeket!

* * *

Sziveden, lelkedon hordoztad hazád, anyaszentegyházad, ember-társaid közjavát? . . . s jutalmad töviskoszoru, megvetés, üldöztetés? S te roskadsz! Jöjj e szent asztalhoz, a kegyelem jegyeiben végy szentlelket! A Jézus halála megtanít: „van bíró a felhők felett, áll a villámos ég!“ . . . Ne feledd, hogy a megaláztatás az Istenség kezében a felmagasztaltatás eszköze! . . . Nincs szebb jutalom, mint az igazságért szenvedni, túrni, meghalni.

Bizalmod volt barátaidban, s miként Idvezitőnk Judásban — megcsalatkozá? Vagy a családi életben, melyben üdvöt reméltél — kárhozatra találtál? . . . És most szived, lelked fáj, sajog, vérezik s azt hiszed, hogy a boldogság útja el van zárva előled? . . . Ne hidd! ne csüggedj — : jöjj e szent asztalhoz, végy erőt szentlelket, s :

Ha reményed árboczá,
Sors vizálya széttöré:
Nézz a csillagok fölé,
Ők lesznek vezéride,
Ha kebledben él a hit!

Szegény vagy? Könyhullatás mindennapi kenyered? s szived, lelked fájdalában már-már zugolódásra nyitod ajkaidat az isteni gondviselés ellen? Jöjj e szent asztalhoz, végy erőt, szent lelket. Nézz az ur Jézus nyomorteljes életére és tanuld meg abból:

Nincsen olyan pusztá inség,
Hogy magának benne,
A halandó egy tenyérnyi
Zöld virányt ne lelne . . .

Te szenvedsz! Tán vigasztalhatatlan könyeket öntesz egy sirhalomra azért, kit szived nem feledhet? Jöjj, oh jöjj bánatba mérült embertársam e szent asztalhoz — a kegyelem jegyeiben végy erőt, szentlelket és vigasztalást — tanuld meg itt:

Kél és száll a sziv viharja,
Mint a tenger vésze,

Fájdalom a boldogságnak
 Egyik alkatrésze.
 Az örömnök levegőjét
 Megtisztítja bánat,
 A kizajlott búfelhőkön
 Szép szivárvány támad...

Gazdag vagy? rang, hatalom, születés által kiemelkedve embertársaid milliói közül, mindennel bírsz, mit földijónak neveznek — és szivedben mégis érzed egy hiányt, mit semmi ki nem pótolhatsz e miatt szived, lelked fáj, sajog, vérezik? ... Jöjj e szent asztalhoz, végy szent lelket a kegyelem jegyeiben: a hitben és jócselekedetekben föltalálsz, mi után szived, lelked eped, sóvárog.

Bűnös vagy? rettegsz az ítélet nagy napjától? Téged is hív Jézus biztató szözetával, mert Isten nem akarja a bűnösök elveszését, sőt atyai öröme van abban, ha a bűnös megtérés a megtéréshez illendő gyümölcsöket terem.

Mind, mind, ki szenved, csügged, roskadoz, ki igaz, vagy bűnös — mindenkit egyaránt hív Jézus: jöjjetek hozzám mindnyájan, én megnyugtatlak titeket.

* * *

Halljuk, oh halljuk Uram a te hívogató szözetodat és sietünk tehozzád térni az élet utairól, mint elfáradt vándorok, hogy tenálád erőt, bátorságot, pihenést, vigasztalást, szentlelket nyerhessünk.

De mindenekeelőtt boruljunk le, imádkozzunk bűneink bocsánatjáért. stb.

RÉDIGER GÉZA.

III.

Megtélének mindnyájan szentlélekkel és kezdének szólni más nyelveken, a mint a szentlélek ádválnékik szólniok; ennél rövidebben és érthetőbben senki sem tudná kifejezni ama csodás eseményt, mely a kereszténység első pünkösztje alkalmával egészen elragadta s lázas izgatottságba hozta a Jeruzsálemben összegyűlt minden rendű és rangu népeket elanyyira, hogy némelyek azok közül még a bor mámorával is kezdék gyanuba hozni a tiszta lelkesültség szent hevületétől lángoló tanit-

ványokat. S ezen nem is lehet csodálkozni afiai! hiszen mindenki a maga értelme szerint igyekszik megfejteni valamely előtte történő eseményt; s ha ők ily rendkívüli elragadtatásban lenni csak a részegeket látták, ki venné rossz neven tőlük, ha ama belső meggyőződés elragadtatására nem gondoltak, mely eleitől fogva volt alapvetője s világvégezetig lesz tovább-építője Jézus lelkiországnak. A vak nem beszélhet a színek árnyalatáról, s a siket azene összhangzatos szépségéről épp úgy, mint a hitetlen pogány a keresztények Istenének atyai szeretetéről, vagy az Istenben való öröm és bizalom boldogító voltáról és fölemelő hatásáról!

De nem is ez a lényege a dolognak afiai, hanem az, hogy a szentlélek különféle nyelveken való szólásra tette alkalmassá az apostolokat; tehát oly hatalmat adott a kezükbe, melylyel az egész világot meg lehet hódítani. Mert a míg más akkori vallások csak egyes népfajok vallásai voltak, s még azokat sem tudták lelki éhségükben kielégíteni, mert lelkük és szivük nem érté meg: addig a keresztény vallás nyelve oly általános nyelv lőn, a melyet zsidók és görögök, médek és frigiáiak, Rómában és Áthénben, Efézusban és Korinthusban egyaránt megértének, s az elragadtatással vegyült csodálkozás hangján kiáltának fel: mi módon van, hogy halljuk őket a mi tulajdon nyelvünkön szólni s hogy a mi nyelvünkön szólják az Istennek nagyságos dolgait!

És oh, hogy is ne értették volna meg azt az édes zengésű nyelvet, mely Istent szerető atyának mondá, ki nem a véres áldozatokban gyönyörködik, hanem szivünk tisztaságát kívánja áldozatul; mely azt mondá: mindnyájan Istennek gyermekei s egymásnak testvérei vagytok; fiak és örökösök, tehát nem jövények és zsellérek, s mely ezt is mondá: Isten nem akarja a bűnösnek halálát; hanem hogy megtérvén éljen; mert nagyobb öröm van az Isten országában egy megtért bűnös, mint száz felett. A mely vallás így szól az emberekhez az bizonyos lehet, hogy mindenütt megértik s eljön az idő, mikor mindenek ennek szavára fognak hallgatni.

E terített asztal vendégsége is ennek a nyelvnek kifejezése s azt jelenti: hogy a ki az igazságért küzd, szenved, vagy meghal, az ez által halhatatlanná lesz s nyomában minden vércseppjéből megannyi elszánt hősök támadnak, kik az elesett zászlót felragadják s kik addig küzdenek, míg azt vagy kitézik a győzelem várfoára, vagy elesnek dicsőn, de magukat meg nem adják soha!!

E püNKÖsti szent ünnepen mi is afiai ily elhatározással járuljunk ide; azzal a szent és erős elhatározással, hogy szent vallásunk és édes hazánk jólléteért és felvirágzásaért s ezek hivei és gyermekei boldogságáért minden tőlünk telhető áldozatra készek leszünk s szívünk tisztaságát, s lelkünk büntelenségét minden küzdelemben megtartani igyekezünk. Oh vajha az apostolokra kiáradott szent lelkesedés kitöltetnék mireánk is bőv mértékben, hogy ez elhatározásunk valóSítására tenne erősekké és kitartókká! Hogy ezt megnyerjük, jertek imádságunkban kérjük jó Istenünk áldott segedelmét stb.

ÜRMÖSI KÁLMÁN.

PÁRISI LEVÉL.

PÁRIS, 1888. márt.

(János Jelenésekkönyvének irodalmi forrásai és szerkezete, Sabatier A. tanártól.)

Szerkesztő úr!

Már rég nem irtam a theologiai társulatról, mely havonként tartja üléseit és látható eredménnyel működik. Ott szép tanulmányokat szoktak felolvasni és nevezetes munkák felett tartanak vitákat. Különösen az utóbbi ülésekben a társulatnak két legkitünőbb tagja nagyértékű tanulmányokat olvasott fel. S éppen ezek egyikét akarom ez alkalommal ismertetni.

A János Jelenések könyvéről már annyit irtak és annyit vitakoztak felette, hogy e tárgy mintha már csaknem kimerítettnek látszott volna és mintha semmit sem lehetne róla újat mondani. Mindazonáltal egy-egy bíráló ismételten e tárgyra vonta a figyelmet valamely új hypothesisal és felújította a vitát. Ez az eset most ismét, azóta, hogy Vischer munkája 1886-ban megjelent. E művet Menegoz, a párisi prot. theol. facultas tanára ismertette a theol. társulat egyik ülésén. Vischer hypothesise eléggé ismeretes, főleg mióta Harnack elfogadta s „Texte und Untersuchungen“ czimű munkájában teljes érvényre emelni igyekezett. E hypothesisist röviden ezekben lehet összegezni: A János Jelenésekkönyve abban az alakban, melyben ma van, bár homogén mű, nem egyéb, mint egy keresztény irótól átdolgozott primitív zsidó apocalypsis, melyhez a keresztény szerző előszót (I—III. fej.) és befejezést (XXII. fej. végén) irt és hogy a zsidó eszméket a keresztények épületére felhasználja, itt és ott könnyen felismerhető közbeszúrásokat tett.

Hogy a Jelenésekkönyve nem egyéb, mint egy keresztény által átalakított zsidó mű és hogy egészében homogén, éppen ez az, a mit Sabatier megtámad, s a minek alaptalanságát kimutatja. Mindenekelőtt azt a kérdést teszi fel: egységes, homogén munka-e a Jelenések könyve, mely a János néven maradt reánk? Nem régiebb és újabb elemekből van-e összeszerkesztve? Feleletét azzal kezdi, hogy

nagy nehézségeket állít Vischer hypothesisével szembe. Vischer például a styl egységét vitatja, nemcsak az első fejezetre, hanem a könyv többi részére nézve is. De hogyan lehetséges ez az egység, hogyha a három első fejezet egy keresztény munkája, ki harmincz évvel későbbben élt. Igaz, hogy Vischer azt teszi fel, hogy a könyvet egy héber vagy aramei írta s a keresztény szerző csak lefordította volna. De éppen semmi bizonyíték sem szól a mellett, hogy e mű fordítás lenne. Az ó szövetségből vett idézetek, melyek a könyvben nagy számmal fordulnak elő, ellene mondanak annak a fölvételnek, hogy e munka fordítás. Mert a három első fejezetben és a könyv többi részében az idézetek fölváltva hol a héber szövegből, hol pedig a görög Septuagintából vétettek. Magának Jánosnak is a neve, mely a könyv fölé van írva, nem kisebb nehézséget okoz, mint a styl egysége és az idézetek. E névnek ott léte semmit sem magyaráz meg, sem az authenticitásra, sem pedig az ellenkezőre nézve. Fel lehet-e tenni, hogy egy apostol, mint János, arra a gondolatra jőjön, hogy a zsidó apocalypsistről a szerző nevét letörölje és a magáét írja oda? Fel lehet-e tenni, hogy egy apostol, a ki halotta Jézus ítéletét a templom felett, elfogad egy oly prófetiát, milyen a XI-ik fejezetben van? . . . Aztán ha elkülönítjük a három első fejezetet a könyv többi részétől, nem elszakítása-e ez a szerző tervének? Való-e, hogy a IV-ik fejezettől végig homogen, egyöntetű munkával van dolgunk? Ellenkezőleg, a XI-ik fejezeten hátul rendtelenséggel és a compilatio legszembetűnőbb jeleivel találkozunk.“ Ennélfogva nekem úgy tetszik — mondja Sabatier — hogy Vischer úr tévedett, midőn a IV-ik fejezettől kezdve a munkát folytonosnak és egységesnek állította, holott az tényleg nem egyéb zavaros compilationál.

Vizsgáljuk csak figyelmesen a három első fejezet irodalmi jellegét s az apocalypsis általános tervét. Az apocalypsis, mint minden új-szövetségi irat — kivéve az evangeliumokat és az apostolok könyvét, levélformában van írva. Ez annyit kétségtelenül bizonyít, hogy a szerző, bárki lett légyen, apostoli művet akart írni, vagy ha úgy tetszik, egyenesen pásztori levelet. Bajos feltenni, hogy egy apostol arra a szerepre szánja magát, hogy zsidó apocalypsist fordítson. Ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy régi jóslatokat nem használt fel, de bizonyos, hogy a szerző több akart lenni egyszerű fordítónál, milyennek Vischer szeretné tartani; bizonyos, hogy megállapított terve volt, mint látni lehet már a három első fejezetben, mely a IV-ikkel benső összeköttetésben van. Tényleg a IV-ik fejezet vi-

sioja egy második visio, mely az I. fejezet 10. v. előfordulóval áll kapcsolatban, s melynek ugyanaz az eredete. Mindkét helyen (I, 10. IV, 2.) az van mondva, hogy a szerző elragadtatott vala lélekben, — ἐφενδομην ἐν πνευματι. Az első három fejezetben ugyanazzal az apocalypticus symbolismussal találkozunk, mint a könyv többi részében. Hasonlitsuk csak össze, mit a szerző a hét égről ir, s ugyanazokat az eszméket és ugyanazokat a képeket fogjuk találni. Még sok hasonló példát lehetne idézni a könyv egyik végétől a másikig, így az „ember Fijának“ az I. fej. 13—17-ben előjövő tulajdonságai megtalálhatók a XIV, 4. és XIX, 11. 16-ban. Mindez tehát azt mutatja, hogy a szerző felfogása egységes és hogy a három első fejezetet nem lehet csak előszónak tekinteni, mely ugyszólva csak kívülről van behozva a hátralevő részszel való összefüggés nélkül. Szerző munkája tervszerű felfogáson nyugoszik vagy mondhatnók annak művészileg megalkotott kerete van. Ezt már a három első fejezetben észrevehetni. A jelenetek mintegy rythmicus ütemben következnek egymásután, melyeknek alapszabálya a szent 7-es számban van. A kijelentés Istennek hét szellemétől jön, s Ázsiának hét egyházához van intézve; három jelenetben megy végbe, a melyek mindenike a hét feltört pecsét, hét trombita stb. sora szerint van formálva. És a 7-es szám szerepét láthatni a három első fejezetben éppenny, mint egyebütt. S ime egy másik nem kevésbé szembetünő hasonlóság: az I. fejezetben az embernek Fija dicsfényes tulajdonságokkal jelenik meg. Ugyanez az ember fija fordul elé és beszél a hét gyülekezetekhez intézett levelek mindenikében s éppen azokkal a tulajdonságokkal, melyek az I. fejezetben vannak felszámlálva, ugy hogy mindenik levél megfelelőleg az ember Fija dicsfényének egy sugarával van kapcsolatban. Szóval a szerző művében összhangot, symmetriát követ. De hogyha a három első fejezet annyira hasonlít a könyv többi részéhez, lehetséges azt elkülöníteni? Bizonyára nem. És ha nem, akkor Vischer hypothesisének módosíttatnia kell. Vischer abból következteti, hogy e munka egy zsidó apocalypsis fordítása, hogy vannak benne helyek, melyek teljesen zsidó hangzásuak. De nem valószínűbb-e azt mondani, hogy itt egy keresztény szerző apocalypsisével van dolgunk, melyben zsidó jóslatok vannak módosítással felhasználva? De térjünk vissza szerző tervére, a 7-es számra alapított tervre. E terv a három első fejezetben van a keresztény szerző által megalkotva és azokban a versekben van előterjesztve, melyekben a világ végső állapotáról szól; és az erről való fölfogása teljesen hasonlít ahhoz, mely az első evangéliumok eschatológiája három moz-

zanatában van kifejezve. A mi azt bizonyítja, hogy a jövő életnek ily módon való fölfogása általános volt az első száz esztendő utolsó negyedében. E terv folytatódik az apocalypsis hátralevő részeiben, habár nem egyenlő módon. A X-ik fejezetig szabályszerűen halad, de már attól kezdve váratlan látományokkal találkozunk; a jóslatok egészen zsidós jellegűek és nem hasonlítanak a szerző első fölfogásához. A nézletpont egyszerre megváltozni látszik és ezt a szerző maga is jelzi a X-ik fejezet ama jelenetében, mikor a sorban a kicsi könyvnek az elnyelése következik, mely egyszerre édes is, keserű is, s a mely azt mondja neki: „Ismét kellek néked prófétálnod a népek előtt, pogányok, nyelvek és sok királyok előtt.“ Vajjon nem ez a kicsi könyv-e az apocalypsis szerkezetének kulcsa? Sabatier azt véli, a mint tovább látni fogjuk.

Mielőtt e kicsi könyv kérdését tárgyalná, azt a megjegyzést teszi Sabatier, hogy a zsidó és keresztény kegyesség dualismusa, mely az apocalypsisben oly gyakran fordul elő, sehol sem tűnik ki annyira, mint a X-ik fejezettől, amaz új látományoktól kezdve, melyek teljesen kívül esnek a szerző eredeti tervén. És ezek a látományok éppen azután nyilvánulnak, a hogy az angyal elhozza a kicsi könyvet és az író azt elnyeli. Ő maga mondja, a fejezet utolsó versében, hogy e kicsi könyv új prófétiaikat zár magában. És éppen ez az a pont az elbeszélésben, hol a szerző terve megszakítottnak látszik, s nem jogosan lehet-e feltenni, hogy a szerzőnek itt egy új okmány állott rendelkezésére és hogy azt munkájába valósággal felvette? Vizsgáljuk csak közelebbről e hypothesisit. A kicsi könyv jelenete a hatodik és hetedik trombita hangja közt következik s a dráma menetét egyszerre megzavarja s nincs semmi összeköttetés sem az előbbi, sem pedig azzal a trombitával, mely következik. Tehát a folytonosság megszakad, mi már érezhető a IX. és X-ik fejezet közt, hol a közbeszövés már kezdődik és teljesen világos a XI. fejezet 14-ik versénél, a hol a közbeszövés végződik. Ez elnyelt kicsi könyvnek eredménye prófétai missió, mint a X-ik fejezet 11-ik verse mutatja, melyet fennebb már idéztem, és a tartalma nem más mint különböző jóslatok a népeket és a királyokat illetőleg. Ez tehát új dolog az apocalypsis folyamában.

Eddig a szerző az égben van, egyszerű szemlélője a drámának, a melyet neki le kell írni (lásd IV., 1.), most azonban azt a parancsot kapja, hogy prófétáljon a földön, mielőtt a világ vége eljönne. De miután engedelmeskedett a parancsnak, a melyet kapott, hol vannak a prófétiaik, melyekről a X-ik fejezet 11-ik versében van

szó? Némely theologusok e prófétiákat a XI-ik fejezetben találták meg. De a jeruzsálemi templomról való eme jóslat nem meríti ki azt a mi a X-ik fejezet 11. versében van jelezve. Hanem ha hozzá adjuk még a XII. fej. látományát a Messiás születéséről, a XIII-ikét a fenevadakról és hamis prófétáról, a XVII. és XVIII-ikét Rómáról és büntetéséről stb. akkor oly egészet nyerünk, mely megfelel a X. fejezet 11-ik versében foglalt jelzésnek. És mindezek töredékes történelmi prófétiák, melyek a szerző eredeti tervén kívül esnek, mely tervet azonban a szerző nem hagyott el végképpen, mivel a 7-es beosztást megtartja. A szerző eljárása elég világos: nem egyebet tesz, csak különböző anyagokat, különféle készleteket rak munkája szerkezetébe. Most lássuk, ha vajjon e prófétiák zsidós vagy pedig zsidókeresztény jellegűek-e, jól összeszerkesztett egészet alkotnak-e vagy pedig csak töredékes jóslatok. Bármelyiket elemezzük ezek közül, azonnal rájöhetünk mind keletkezésük idejére, mind eredetükre. Vegyük például azt, mely a XI-ik fejezet 1—13. verseiben a templomról és Jeruzsálemről jövődől. E prófécia egészen azon a zsidó hiten alapszik, hogy a katastróphában, mely közeleg, a templom, az oltár és a templomba gyült hívők meg fognak kiméltetni. Világos, hogy e prófécia csak akkor jöhetett létre, mikor Titus Jeruzsálemet még nem rombolta volt le. Mert a 70-ik év után a helyett hogy prófétiákat alkottak volna a templom csodálatos megtartásáról, inkább azokat a megírott prófétiákat keresték, melyek a templomnak tűz által való leromboltatását jövődől, a mint ezt bizonyítja Josephus is *De Bello judaico*, IV, 6. 3. Tehát e jóslat zsidó eredetű. S ezt lehet mondani nem csak a képeknél fogva, melyeket használ, hanem azért is, mert lehetetlen föltenni, hogy a keresztények elfeledték volna Jézusnak a templom lerombolásáról szóló prófétiáját, mely egészen ellenkezik az apocalypsis XI-ik fejezetében foglalt jóslattal. Hogy fennebbi állításunkat annál inkább megbizonyítsuk még idézünk egy példát, a nagy paráznáét a XVII. és XVIII. fejezetből.

E jóslat a fenevadról való jóslattal (XIII. fejezet) összekötésben van, mit mutat az, hogy az asszony a hét fejű és tiz szarvu fenevadon ülve jelenik meg. Bár mennyi költészet van is e helyekben, azok a zsidó nép gyűlöletét lehellik Róma ellen és az ő nagy vágyukat a visszatorlásra. A XVII. fej. 16-ik verséből érteni lehet a történelmi helyzetet, mely e jóslatot szülte. Az az általános félelem volt, mely *Nero redivivus* rettentő rémképe gondolatára fogta el a sziveket, mi ismeretes az erről való legendából, mely hosszú

ideig tartotta fenn magát. E próféta tehát 70 körül Kr. u. keletkezett. Jeruzsálem már el volt foglalva, a nép legyilkolva és a szent város füstölgő romjai közül kel ki e rettenetes próféta a győzedelmes Róma ellen. Ez tehát ugyanazon eredetből származó próféta, melyet az elébb elemeztünk. S ugyanezt mondhatnók a többiről is, ha elemezzük. Tényleg ez az eredmény, melyre Sabatier jutott, miután mind e prófétiákat a legapróbb részletekig elemezte. Mind e prófétiák szerinte csaknem ugyanazon történelmi helyzet alapján származottaknak lenni látszanak, mindenikben vannak közös vonások, melyek bizonyos összeköttetésre s a keletkezést illetőleg ugyanarra az időre utalnak. Sabatier az elemzés és bizonyítás után röviden jelzi a keresztény interpolációkat, ha szabad úgy mondanom, a varratokat, melyekkel az apocalypsis szerzője az angyaltól vett kicsi könyv prófétiáit az ő eredeti tervébe beszőtte. Végül Sabatier általános következtetéseket von le nagyon világos módon. A mint a vitára vonatkozólag tettem, ezeket is összegezem vagy mondhatni csaknem egészben adom.

„Igy tehát mindazok a jóslatok, melyek a kicsi könyv látományában foglaltatnak, zsidó eredetűek, a zsidó kegyességnek ugyanazon lehelete hatja át s mindenik egy-egy kizárólag zsidó eszmének és reménynek felel meg. Azok külön részt alkotnak az apocalypsisben, s egymással mind hangra, mind színre nézve egyeznek.“ S nem külső összeköttetés az, mi azokat egybefűzi, hanem egy oly lánczolatot formálnak, melyeknek mindenik szeme az apocalypticus fejlődés egy más után következő phasisainak felel meg.

E fokozatos fejlődést látni lehet. Az első arra az időre vonatkozik, mikor Jeruzsálemet a római hadsereg elfoglalja: jóslat hangzik, mely azt jövendöli, hogy az a várost három és fél évig tartja hatalmában és hogy a templom meg fog kiméltetni és sértetlen menedéke lesz Isten igaz imádoinak. De minél nagyobb lesz a választottak elhagyatása, és diadalmasabb az igazságtalanság, annál közelebb leend a Messiás megjelenése. A második jóslat a hadsergekkel és a sárkánynyal állit szembe, mely mindent el akar nyelni, a Messiás, a theocratica gyermeke, megszületik és felragadtatik az égbe annyira, hogy az ő anyja üldöztetik a földön.

A harmadik jóslat a hét fejü és tiz szarvu fenevadról szól, annak hatalmasságáról és imádásáról. Aztán jönnek a többi jóslatok az igazságtalanság learatásáról, az istentelenség szőlőinek megszedéséről stb. Aztán váltakozó győzelem és veszteség után a Messiás győzelme teljes lesz. Jeruzsálem vakító fényességgel emelkedik fel

és uralkodik a kibékített világ felett. Az apocalypticus dráma így teljes és érthető. A mi a zavart okozta az, hogy a zsidó dráma és a keresztény szerző által eredetileg alkotott dráma váltakozva és paralel haladnak. A jelenetek ugyszólván kettőzöttek. Ime a kettőzött jelenet példái: a XXI. 1—8. a keresztény új Jeruzsalem leírása és XXI. 9—XXII. a zsidó új Jeruzsalem leírása; a XIX. 7—9. keresztény menyegzői ünnepély, a XIX. 17—21. meg zsidó, melyet a Messias az ég madarainak ad stb.

S e jóslatok nemcsak hogy összefüggő sort alkotnak, hanem ugyanabból a történelmi helyzetből állottak elé: a Kr. u. 70-ben bekövetkezett katasztróphából. Mindenik következetesen a Jeruzsalem leromboltatása előestéjéről vagy az azt követő napról van keelve, a mivel azonban nem azt akarjuk mondani, hogy mind ugyanazon a napon irattak s egy munkatestet alkotnának. De annyi bizonyos hogy azok mind a haldokló zsidó nemzet boszujának és reménységének utolsó kiáltásai. A mint bibliai kritikusok már rég megjegyezték, e jóslatok csakis 69, 70, 71 körül irathattak; és nem későbbben. De e keelveést egyáltalán nem lehet felvenni az apocalypsis többi részére, arra a részére, t. i. mely a keresztény elem az apocalypsisben. Ebben ugyanis semmi, sem közeli, sem távolról való vonatkozást nem lehet találni a zsidó háborura. A christologia, a Jánosi theologia nyelvének és ismert eszméinek befolyása, az egyház hosszabb élete, a martyrok nagy száma, az első fejezetek hét levélének hangja, a Jézusnak adott logos név stb. — mindezek későbbi eredetre mutatnak s annak keletkezését az első száz év végére kell tennünk s Ireneusnak és az egyházi hagyománynak tulajdonitanunk.

Mihelyt az apocalypsisben ez ellentétességet felfogtuk, azonnal világos lesz előttünk, hogy abban két okmány létezik. Az egyik a keresztény szerző munkája, melyet ő nyugodt meggondolással alkotott az első keresztények reményeinek megfelelőleg. A másik meg egy jóslat-lánczolat, mely határozott eseményekre vonatkozik s mely teljesen megfelel a végsőt lehellő zsidó nemzet elhagyatottságának és törhetlen hitének. Természetesen idővel, a mint ez történt a Dániel prófétiáival is, melyek kezdetben csak Antiochus Epiphanesre czéloztak, e zsidó jóslatok elvesztették határozott jelentésüket, hogy általános prófétai értéket nyerjenek. Így a Domitian idejebeli keresztények is eme prófétákat nem úgy vették, mint egy végbement dráma emlékeit, hanem mint a jövő iránti reményeknek a jelvényeit. A dogmaticus hit és az allegoricus magyarázat azokat átalakították.

Ezért, hogy ez apocalypsis keresztény szerzője is nem csak azt hitte, hogy joga van, hanem hogy kötelessége eme jóslatokat a tőle tervezett theologiai nagy munkába, hová az emberiség minden sorsait befoglalni hitte, egy vagy más módon felvenni. E jóslatok neki úgy tűntek fel, úgy kellett feltűnniök, mint isteni profétiák. Ezért eme látomány a más erős angyalról, mely neki az adott pillanatban hozza a kicsi könyvet, a melyben az ő népéről és a föld királyairól a legfőbb profétiák foglaltatnak. A beillesztés csodálatosan sikerült. Szépen és jól szötte be a kicsi művet, úgy hogy azt az ő munkája testében csaknem érintetlenül találjuk meg.“

Ez az összege Sabatier érdekes munkájának. És ez összegezés annyival hivebb, mert a lehetőleg a saját kifejezéseit, a saját nyelvét használtam a szerzőnek s a levont következtetéseket pedig szó szerint idéztem. Vajha az olvasó is annyi gyönyört találna abban, mint én találtam. S hogyha én egész leveletem e tárgynak szenteltem, az azért történt, mert megérdemelte a fáradságot. A Sabatier tanár eszméi e tárgyban nemcsak hogy újak s következőleg érdekesek, hanem nekem úgy tetszik teljesen igazak és alaposak is; s hogy oly hosszasan beszéltem szép művéről, az azért van, mert teljesen osztom a tudós tanár álláspontját. Ez lehet hiba részemről, de szükségét éreztem annak, hogy jól megismertessem. Miután magam is hosszasan foglalkoztam e tárggyal s felfedeztem az apocalypsis benső ellenmondásait a nélkül, hogy kielégítő megoldást találtam volna, örvendettem, hogy végül találkozott valaki, a ki helyesen divinált és a rejtvényt megoldotta.

CHARRUAUD.

BUDAPESTI LEVELEK.

II.

Ápril 3. 1888.

Most egy ekklezsiai gyülésünkről irok, hogy megismertessem benn levő hitrokoninkkal tárgyalásink folyamát s kimagaslóbb részeit. A pap a folyó dolgokról tett előadást szóval; néhány évig írásban tette, addig, míg életünk s az ő munkássága kisebb körben mozgott. De most az tágabb lett, a jegyzőkönyv megbővült, sietni kell előterjesztéseivel, s egyszerűsíteni őket, hogy a jegyzőkönyv felolvasására s az elnöknek is előterjesztésre idő jusson.

Lelkészünk tudatta: hányat esketett? keresztelt? temetett? hány tért át s ezekből a papi kepe-alap és ekklezsia-alkotás alapja mennyivel gyarapodott? Nem részletezem, de annyit megmondhatok, hogy a tények a gyarapodást constatálják. S nekünk e tudatra van szükségünk, mert a kishitőség mindig ez oldalról támad, a tenni nem akarás folyton a kibuvó ajtót keresi, az erkölcsi eszmék erejében kétkedők, a siker csekélységével hűtnek el buzgókat is s akar-nak maguk számára okot s alapot keresni semmit nem tevésre, nem áldozásra, elcsüggedésre. Siker van. Ez vigasztaló tény, mely megfelel a megalakulásunk óta eltelt időnek. Majd a közgyűlési évi jelentés is igazolandja ezt.

Lelkészünk másik fontos jelentése a mező-berényi fiók egyházban istenitisztelet tartása, s a népnek abban való áhítatos részvéte. Száma 80-on felül van, köztük igen sok jó módu, tiszta igaz alföldi magyar, a kikre büszkéek lennének — ha látnák — székelyeink. De a berényiek is megnézhetnék ám a Nyikó-melléki és Homoródmonti székely nagy ekklezsiáink tiszta származásu székely népét! Istentiszteletöknek jellemző része, hogy a férfiak és nők egyiránt énekelnek. Szeretik azt s nagy buzgósággal olvassák zsoltárainkat és dicséreteinket. Lelkészünk áhítatos, jó népnek mondja őket, a kiket a mi szereteten alapuló szép és fenkölt szellemü vallásunk keresztény erényeikben bizonyára megerősítend.

Bejelentetett Buzogány Áron cultusministeri osztálytanácsos kedves emlékü hitrokonunk véletlen halála, a koporsójára az eklézsia által küldött koszoru költsége egyhangulag helybenhagyott, emlékének a jegyzőkönyvben hálás kegyelettel megörökítése, s a felette tartott halotti imának az Unitárius Kiskönyvtár-ban egy első általános érdekű czikkel együtt kiadása meghatározottatott, kifejeztetvén a gyűlésen az egész egyház részvéte a szomoru esemény felett, mely egyik legbuzgóbb s országosan ismert nevü tagjának elvesztése által érte, mely vesztéség fájdalmát csak azon reménykönyvnyiti, hogy a boldogultnak megüresült helyét derék fia egykor betöltendi. Mikor előbbi levelemben e hitrokonunkról irtam, sejtellem sem volt, hogy életének oly rövid lesz határa. Betegen fekvén én is sokáig, nem tudtam az ő válságos betegségét. Szomoru lelkének egy felviduló pillanatot akartam szerezni a róla irottakkal. S ime, ő nem érhető meg megjelentét, s nekem már ma e második levelemben, mint közülünk örökre eltávozotról kell megemlékezmem. Ama czikk őt illető része elismerése, de fájdalom! Necrolog-ja is hathatatlan érdemü megszakadt életének. Nagy s válogatott közönség vett részt temetésén, így Berzeviczy államtitkár, Szász Károly, ev. ref. püspök és sok főfő hivatalnok, a nevelés, tudomány és művészet képviselői. E részvét is mutatta, hogy Buzogányban nemcsak kis egyházunk, de a nemzet lát vesztéséget. Lelkészünk oly megható imát tartott felette, mely a közönséget egészen megnyerte, őt és vallásunkat belőle jobban megismerve, s hogy megjelent és azt hallhatta, nem egy idegen örömét fejezte ki. . . Milyen a sors játéka! Pár év előtt még ő vigasztalt engem, hogy ha a természet rendje szerint ő marad hátul, majd ír ő rólam biographiát. S ime! én maradtam hátul s tettem meg irányában a barátság kötelességét, csak kettővel maradván még adósa: hogy rá hiven emlékezzem, s hátra hagyottai iránt melegen érdeklődjem, a mig élek.

Pénztárnok Kovács Gyula bemutatta férfiaknak vett urvacsorai új serlegünket s ára utalványozását kérte. Az adakozásból gyűlt 250 frt utalványoztatott s az aláírók emlékeztettek továbbá ígéreteik teljesítésére, hogy az urvacsorai boros kannát is megkészíttethessük. Gyönyörű egy mű, becsületére válik Herpka műegyetemi tervező tanárnak és a végrehajtónak. Nagy szívre mutat s Istenhez emel, midőn valaki Isten és a vallás dolgaiban buzgó. Szép alkotás, illik egy fővárosi egyházhoz, mely létjogot keres s erejéről akar bizonytságot tenni. Büszke s boldog vagyok, hogy ha lassan is,

de mind ily szent edényeket szerzünk mi szent asztalunkhoz, a mely tisztult izlésről, áldozó lélekről s buzgó vallásosságról tanuskodik. Ne is lankadjunk. Legyen minden méltó ahoz a szép valláshoz, mely szívünkben él, melyért annyit szenvedtünk s melynek jövőjében bizunk, legyen méltó azon gondviselő Istenhez, a ki minket megpróbáltatásaink közt soha el nem hagyott.

A templomépítés ügyében kiküldve volt bizottság nevében gondnok H a j ó s J á n o s jelentést tett, bemutatta a vállalkozók ajánlattételeit, előadta a bizottság munkálkodását s végül a vallásközönség Képviselő Tanácsához egy kölcsön iránti folyamodás javaslatát. E tárgy felett hosszas, beható tanácskozás folyt. A vita tárgyát azon két elv tette: az eklézsia építesse-e a templomot s kerületében a paplakot és bérházakat, megszerezvén hozzá a szükséges tőkét és vállalkozó-építőt? Vagy átengedje a beveendő házbéreknek bizonyos számú évig kizáró használata föltételével, valamely solid építési társulatnak, mely adná a tőkét, felépítné a templomot és bérházakat, s a kikötött évszám elteltével ép állapotban, az eklézsia rendelkezésére bocsátná? A fővárosban mindkettő szokásos. Így építették meg zárdájukat a Ferenczrendiek, kikötve maguk számára lakhelyiséget és meghatározott évi díjt. A tót luther. eklézsia maga építtetett a kerepesi uton a fővárostól kapott terjedelmes telken templomot és bérházakat, melyek jövedelméből az eklézsia fenn áll. Így van körülépítve a lipótvárosi nagy bazilika, a Deák-téren az ágostai hitvallásuak, a Kálvin-téren az ev. reformáltak templom környezete. E két utóbbi egyház gymnasiumát, püspöki-, papi- és tanári lakjait is itt építtette. 50—60 ezer frt házbért hoznak vagy képviselnek ez egyházi épületek. Utóbbiak mind önerejükön építvén: a bérházak jövedelmét maguk veszik s abból a püspököt, tanáraikat, papjaikat és az eklézsiát tartják fenn.

Nálunk is természetesen adta elé magát a két elv: mi építünk-e s mi vegyük a hasznot? vagy mással építtessünk s más vegye befektetett tőkéje dús kamatát 50—60 évig? Igen, mert kevesebb évi kizáró használat biztosítása nélkül senki 200—300 ezer forint tőkét építésbe nem fektet. A mi telkünk oly terjedelmes, a leendő új parlamenti palota közelében oly kiváló értékes helyen van, hogy ma már a nekünk 36 ezer forintban adott telket 70 ezer forintra becsülik. A parlament sok állandó tisztviselője nem kap lakást az ország házában. Az a közeli házakban keres lakást. Négy-száz egynéhány képviselő fog igyekezni azon, hogy annak közelébe férjen. Ott van a földmivelési m. kir. miniszterium. Száz meg száz

tisztviselője, a kik szintén hivatali helyök közelségére fognak igyekezni. Ott van több felsőbb tudományos és művészeti közintézet, melyeknek tanárai szintén tanítási helyöktől igyekeznek messze nem távozni. E viszonyok igen valószínűvé teszik az unitárius ekklézsia bérházainak keresettségét s értékes voltát. Közhit s meggyőződés szerint vétek volna három emeletnél kisebbre építeni, beleillesztve a főhelyre a templomot, melynek szépnek, stilszerűnek kell lenni, olyanak, a mit a fővárosi középítési bizottság helybenhagy és elfogad, s a mi a környezetben már felépült vagy tervben levő paloták környezetébe beilljék, a mi emelje a város díszét s megfelelően a tanács és képviselő bizottság nagylelkű adományában nyilatkozó várakozásának.

Akár mi építünk, akár vállalkozó, a háznak és templomnak a főváros szépségéhez méltónak kell lenni, s hogy az legyen, a telek által képviselt 80—100,000 frthoz még építkezésre 280—300,000 forint kell multhatlanul.

Még kevés időnk van az építés megkezdésére, s ha a fix határ tétlenségben talál minket, szép ajándék-birtokunkat magunk dobtuk el magunktól, méltatlanoknak bizonyítván magunkat a város nagylelkűségére.

Honnan vegyük e nagy összeget, ha mi építünk?

Hogy kössük le templomunkat, papunkat, ekklézsiánkat 50—60 évre más kegyének, ha mással építettünk?

S mily terv és költségvetés szerint építsük házunkat s templomunkat, hogy minél czélszerűbb s jövedelmezőbb legyen?

Ezek voltak a roppant nehéz kérdések, melyekkel a kiküldött bizottság hat hétig dolgozott, tervezett, két vállalkozóval egyezkedett, s most az ekklézsia gyűlésére elhatárczás végett munkálatát beadta.

Képzelteti az olvasó a gyűlés nehéz helyzetét s nagy felelősségét. De ott volt a két gondnok, Hajós és Bedő ministeri tanácsosok, ott volt Székely Ferencz, ez az éltető és elevenítő lelke kis egyházunknak, ott volt lelkészünk, a ki testestől-lelkestől él ez ügynek, szolgálja a közérdeket. Ezek voltak a küldöttek. Ezek a feladat nehézségeit megtontolni elég emberek. S ott volt sok buzgó hive egyházunknak: Ferencz Károly, Halmágyi Sándor, ügyes pénztárnokunk s többen. Megvitattunk mindent. Megnéztük a nézendőket, számbavettük az akadályokat. Abban, hogy építünk kell, mindenki egyetért. Hogy kívánatosabb a magunk erején építés, abban szintén.

De hogy ez lehetséges-e? itt eltérők a nézetek. Ezért intéztünk kérelmet a Képviselő Tanácshoz s gondnokunkat megkértük, hogy arra utazván: tárgyalásán legyen jelen s helyzetünket adja elé, s eszközjen nekünk a lehetőségig — egy vagy más helyről — kívánt dolog eldöntést s kedvező határozatot. Addig gyűjtjük be kéregető könyvecskéinket, fűzzük tovább terveléseinket, bíráljuk a helyzetet s várjuk a további lépésekre nézve az Egyh. Képviselő Tanács választását.

Itt szakadt meg gyűlésünk. Itt végződik levelem is.

JAKAB ELEK.

ADATOK A KERESZTÉNY SZÓ TÖRTÉNETÉHEZ.

Ki hinné, hogy már jóval református nyelvtudósaink előtt, a keresztyén szó sok változáson ment keresztül? Legrégibb alakját 1278-ból találjuk: Villa Cruciferorum Cryztyan vocata. (Jerney: Magyar Nyelvkincsek. 70. M. Nyelvőr IX. 105.) A kriztyánnal szemben Fejérnél már 1395-ből feltűnik a túlon-túl magyaros: Kereztenyzygeth. (Cod. Diplom. Hung. X. 2. 277.) A legrégebb magyar bibliafordításban kerezten hütöt (Apor cod. 124. Vesd ő. M. Nyr. XIII. 520) és kereztyent (Apor cod. 204) találunk. Ezzel szemben a valamivel későbbi Ehrenfeld codex kerestyent (50. l.) tűntet föl.

A XVI. század codexirői is feltűnő gonddal kerülnek a ma oly tökéletesnek tartott keresztyént s a világért sem akadnának reá. Helyette a következő alakok szerepelnek: keresthyen hyt (Lányi cod. 380), kerez'ten (Nagyszomb. cod. 100. Debr. cod. 203. 258), körözt'en (Kazinczy cod. 239), kereztt'en (Nagyszomb. 104. Vitkovics 293. Debr. cod. 257, 260), kerezttien (Nagyszomb. 104. Debr. 1. 2. 7. 53 stb. Szt. Krisztina élete 283), kereztyen (Nagyszomb. 104. Debr. 230. 231. Cornides cod. 96. 134. Szt. Kriszt. élete 283), kerezth'en (Debr. cod. 236), kerezthyen (Debr. cod. 237. 253. 255 stb.), kerezttyen (Érdy cod. II. 1. 5. 91. 355 stb.), köröztien (Kaz. cod. 189. 190. Tihanyi cod. 7. 22. 63 stb.), köröztieen (Kaz. cod. 240).

Ezek ellenében a köröztin megvan a Tihanyi cod. 8-ik lapján, a köröztien meg a Kazinczy cod. 32. a Tihanyi cod. 8. 13. 160. 294. 295. 297. 298. stb. stb. lapjain. Ugy hogy e Dunántúl kelt 1531-iki codexben, míg a köröztien csak 8-szor, a köröztien 34 helyen fordul elő s elé jó ezek közt köröztienne lenni (302. l.) s köröztienne is (köröztén nép, 299. l.); sőt a 141. lapon még a világosan, félreismerhetetlen nyomatékka kiirt köröztien is feltűnik, mely a mai keresztyénynek az Apor codexbeli kereztennel együtt szemmel láthatólag ősapja. (Vesd össze a codex törven: törvény, zegen: szegény, menorzag: menyország, azzon: asszony, kön: könyv, lean, baran, aran stb. szavaival, ellenben: abrazattya, ania, attia stb.)

A XVI. századról nyomtatásban ránk maradt művekben is hasonló nagy az ingadozás. Így a legrégebb magyar nyomtatott könyv, a Komjáthi „Zent Paal leueley“ (Krako, 1533) kerestyen, keresthyen, körözthyen, köröztheny, köröztyeny, keresztyen, kereztyeny, kerez-

tyen, köresthyen, kerezthyen, kerezthyeny, köröztyen, kereztien, keresztien és kerezthynről beszélnek. Látni való, hogy ez időben a kereszttyén mai tökéletes alakjában sehol sem jelenik meg. Sőt a hozzá legközelebb álló kereszttyen is csak egyszer a 108. lapon áll; míg ellene a kereszttyeny tiz helyt lépik fel s a 118. lapon a kerezthyn (kerezthin) sem marad el.

A XVI. század többi írója is a fennebbi alakok egyikét vagy másikat használja; bár az első magyar orthographia keresztient vagy kereszt'aent akarna iratni. A pécsi unitárius tanács keresztien-nel keresi meg a tolnai tanácsot; a tolnai reformátusok keresztien-nel válaszolnak reá. Ime a korai hajlam a túlhajtásra és különlökedésre. A székelyek ősz nyelve keresztijen-nel keresi föl 1571-ben „termezet zerint valo attiofffiait.“ (Székely Oklevéltár II. 321.) Dávid Ferenc kereszttyént ír, szint'így Károli Péter, Huszár Dávid és Monoszlai. Csengeri András kereszttyén-nel jeleskedik. Melius, Bornemisza, Telegdi és Kulcsárnál kereztien, keresztien és kereszttyent látunk. Heltai öreg napjaiban szintén ez utóbbira hajlik. A század utófelében szorványosan feltűnik a kereszttyén is s az öt szabad város confessiójába ez megy be 1613-ban.

Azonban a fejlettebb alakok sem hiányzanak. A keresztieni és kereszttyeny eléfordul mind Dávid Ferencznél, mind Heltainál, mind Meliusnál, Bornemisánál, Károli Péternél, Bejthénél, Félgyházinál, a Tripartitum magyar fordításában stb. stb. s a keresztient ott látjuk a lutheránus Erdősínél s az unitárius „Balassi Menyhért áruftatásában.“*) De ott találjuk mindkét alakot még magánál Pázmánynál is, kire mint tekintélyre szoktak a kereszttyén szó védelménél hivatkozni azok, kik Pázmányt alig ösmerik. Vegyük csak elé egyik legkisebb munkáját: Eötszep levelét. (1609.) Keresztient és keresztient igenis találunk benne; de magának a fennen dicsért „kereszttyénnek“ hire-pora sincs. Ellenben ott találjuk a 17. levelen „az igaz keresztieni tudományt“ s a 25-iken a „keresztien atiankfiát.“

Nincs hát miért a reformátusoknak e kérdésnél katolikus tekintélyre hivatkozniok. Ne szerénykedjenek; mert a kereszttyén szó megállapítása és divatba hozása egyenesen az ők érdemök. Még Molnár habozik a szótárba iktatásnál. Szerinte: kereszttyen, kereszttyén anyaszentegyház, kereszttyenség, kereszttyenül léteznek. Maga a püspök ekkor még az ósdi kereszttyen mellett van; míg papjai, nem kérve Daykájokat, jobbára mind kereszttyént irnak. Dayka utódja Geleji Katona hajlott az új orthographiához. Fellép mint vallás- és nyelvreformátor. Keze súlyát a szegény unitáriusok és a Babylon tornyától fogva ostrombaságig elparasztult magyar nyelv érezték meg. Míg az előbbieket az orthodox reformátusok, utóbbit a nemes latin nyelv rájárára akarta vonni. (M. grammatik. XXXVI. stb. observatio.) Kivül esik e vázlat körén a Geleji által talált buza-

*) Előbbinél az egyház szó magyarázatában; utóbbinál a gyónási jelenetben.

szemek ismertetése. Avatott akadémiai toll már eléggé méltatta, hol az „unitárok“ is kikapták a magukét: minék zavarták fel a reformátusok folyó vizét. No de kijutott Gelejinek is a Nyelvörtől! Képzelné lehet reformátori bölcsességét, mikor kárhoztatja az ilyent: Istennel, akarattal. Szerinte ez a helyes magyarság: Istennel, akaratval. Árvákká váltak helyett árvákvá váltak-ot, világ teremtése h. világ teremtetését iratna. Mintha nem volna eléggé teremtetés a nélkül is a magyar nyelv. Szerinte a sarkantyú nem egyéb, mint az ember sarkán levő tyú és a tyúktojás igazán és szemérmesen tyúktojomány volna. Ily igazán és szemérmesen látta meg Katona azt is, hogy a Molnár-féle szótárban christianusnak kereszttyen van párjául téve. Nősza készen állt a nagy következtetés: kereszttyén a christianus-tól van. (Lásd Corp. gramm. lingvae Hung. 307.) Holott ha kissé jobban körül tekint, megláthatta volna már a XVI. századbéli Erdősínél, hogy kereszttyén „Christusról, vagy még inkább Χριστος-ról“ eredt. Χριστος, χριστιανός, chrustijanu (ó szlovén), krtstjan (új szlovén), kriztyan (Árpádkori oklevél), — mert hogy a görögök és szlávok révén, görög és szláv ajkakon keresztül jutott ez a szó magyar földre, ahoz szó többé nem férhet. (Lásd Sylvester bibliájában a nehéz igék magyarázatját és Miklosich: A magyar nyelvbeli szláv szók. M. Nyelvőr. XI. 268.)

Ugyancsak Geleji állapítja meg nyelvészeink közt először az sz és a mai ékezett é szerepét a kereszttyénben, mert „az sz helyett sok szókbán éltek hibásan tsak z-vel, mint kereztyének pro kereszttyének, kereztség pro keresztység“. (Corp. gramm 698.) Ebbeli érdemét azonban még hitfelei előtt is elhomályosítja a felett kétségeskedő borzalma, hogy a keresztység szó vajjon a kereszttyénségből vagy pedig a pápistai babonázástól, a megkeresztvezéstől jött légyen. (Corp. gram. 328.) Ime a legorthodoxabb ref. püspök adja az ellenfél kezébe azt a fegyvert, melynek még hallatától is annyira rettegnek manapság hivei!

Mert Tsétsi világosan csak Geleji után indul, midőn orthographiai observatióban nemcsak a kereszttyén, de még a keresztység, keresztelni szavunkat is a christianus, christianitas, christianizare latin szavakból származtatja (Corp. gram. 672.) A Tótfalusi-Tsétsi-féle irány hosszú időre uralkodóvá lett irodalmunkban — mondja Toldy — és valódi kiinduló pontja új nyelvészetünknek. (Corp. gram. XVI.) Az igaz, hogy a téves katolikus értelmezésnek a keresztény szót illetőleg ez a valódi kiinduló pontja. Mert ha keresztység valóban annyi, mint kereszttyénség*), akkor világos, hogy úgy a kereszttyénségnek, mint a keresztységnek kereszt szó a közös törzsöke. Ebből meg viszont az lesz világos, hogy keresztény szónk jobb, mint a kereszttyén; mert az alapszó tisztábban föllelhető benne. Ugyancsak a keresztység = kereszttyénségből következik az is, hogy

* Per Syncopen in medio — mint Tsétsi után az öreg Bod is megjegyzi — ut Keresztség, Keresztyénség. Lélek, Lehellek etc. Appendicula De etymologico Hung. Bod: Dictionarium. Cibinii 1767.

keresztyéneknek csak azok tarthatók, a kiket a keresztség, a keresztelés, a keresztezés, keresztvetés s több eff. a keresztyénségbe beavatott. Ime, mint nyit utat a ref. nyelvészek etymologicus bölcsessége — a tridenti zsinat határozatainak nyelvésztünkbe. Holott már a XVI. században kimondta a nagy Erdősi, hogy nem a keresztelés, de a Krisztus követése teszi a keresztyénséget. (Lásd Révész Imre: Erdősi János. 69. l.)

Vajjon elitelhetők-e a róm. katolikusok azért, hogy a sokat ígérő utbagazítást elfogadták? Világért sem. Az lehet csak oktalan, ki a farkasnak erdőt mutatott. Nem csoda, ha a keresztény szó oly kedvessé vált a katolikus dogmában, mint a keresztelés fontosságának és szentségének látszatos symboluma. De hát mi e balhitért elveszük azt a szót, mely megelőzte létével mind a reformátusok, mind a katolikusok etymologiai és dogmatikai bölcsességét?*) Ez épen oly okosság volna, mint elvetnünk a tornyot, mert Geleji hibásan turris-ból származtatja; vagy elvetni bezzeg szavunkat azért, mert Erdősi szerint Belzebubtól ered; vagy idegenkednünk a Jerusálem névtől, mely az 50-es években kelt orthodox bölcsesség szerint igaziban Gy er ő - S o l y o m volna.

Hogy a keresztény nem keresztből van képezve *ény* képzővel, mint a katolikusok szeretnék, azt igen könnyen ki lehet mutatni. (V. ö. Verseghi: A tiszta magyarság. Pest, 1805. 60.—Nogáll nagyvárad kanonok M. nyelvtana. Eger, 1864. Nyelvtud. Közl. VI. 21. l. stb.) Az *ény*, vagy helyesen *ny* képző, mint Budenz kimutatja, nem egyéb, mint hátul kopott képző alak. (Nyelvtud. Közl. VI. 24—28.) Teljesen azonos a mordvin *nü* kicsinyítő képzővel, mi kiténik e példából: suvanä: sovány, kemänä: kemény; vagy ezekből: kicsi + ny, piczi + ny, ala—cso+ny, stb. (Nem számítva a nyilván, rimány, küllöny, közlöny-féle ujon kelt hitvány szavakat.) Már most ha vesszük a katolikus felfogást, bizony hamarabb jelenthetne etymológiájuk szerint a kereszté+ny keresztcskét, mint jelent christianust. Épen így nincs igazok Bodnak és Tsétsinek, kik keresztséget keresztyénségtől származtatták; a keresztelni, keresztség nem más lévén, mint a szlávból vett kereszt szó magyaros tovább képzése. (Nyr. XII. 99.) Ép' úgy nincs igaza Gelejinek sem, midőn a keresztyént christianusból származtatja. Csak vessük össze a következő látszólag szintén a latinból származó szavakkal: *paganus*: pogány, *armenus*: örmény, *capitanus*: kapitány. Látni való, hogy a keresztyény latinból származásának volna némi látszólagos alapja; de hogy a keresztyén christianusból lett volna, az egyszerűen nem áll. Nem áll már azért sem, mert *us* képzőstül együtt átvettük volna, mint *papius*: papiros stb.

* Már a XVI-ik századbeli Nagyszomb. codex (1512/13-ból) ellene mond a katolikusok ez ujdol sült etymológiájának: Mi kyk Cristusnak newet visel'óc es cristusrol mondatonc kereztienökne c. Tabat tartozonc ütet követnönk, mcrt eg'eb keppen igaz kereztienökne nem mondatonc. Nyelvméltár. III. 99.

Gelejinek leginkább az nem tetszett, hogy a magyarok mindinkább a kiejtés szerint irtak nyelvükön; ettől az elparasztulástól akarta megóvni nemzetét. Szavai hatottak is {környezetére. (Lásd: Temetési Pompa gr. Bethlen Péter fölött. Várad, 1646.) De a reactio sem maradt el. Medgyesi nyelvünk romlása okául {magát Gelejit tartja. Szerinte a nép nem érti ezeket a deákos formán való szólásokat és tótosoknak véli. Nem kívánja, hogy csak szintén mint a parasztok, úgy mondjunk ki mindent; hanem hogy a helyesen való szólás mindenben igaz magyar módon essék, semmit nem hajtván deák formákra. (Corp. gram. 709.) Ime a mérsékelt Medgyesi is csak bizonyos határig akar a néphez közeledni. Ő maga is kereszttyént ír. De emez első nyelvészeti vitánkat ama fontos eredmény követte, hogy a magyar írók figyelme mind jobban rávonódott a magyaros kiejtésre s a keresztény szó, mely eddigi forrásaink szerint a mai mivoltában éppen a Geleji kereszttyén-jével egykorú, sűrűn feltűnt a legkülönbözőbb vidékeken; sőt elfogadja a mind Medgyesinél, mind Gelejinél nagyobb nyelvész: Komáromi Csipkés György is.

Az első nyomra a keresztény szó írásánál, az Apor, a Kazinczy és Tihanyi codexek, Komjáthi, Erdősi, Karádi és Pázmány kezrezen és kereztenn rokon alakjain kívül, gr. Eszterházi Miklós nádor 1635-iki emlékiratában akadtunk, hol a „keresztény“ kétszer is elé fordul. (Toldy: Nemzeti Könyvtár. Pest. 1852. 361.) 1640-ben kiadják Bártfán a „Keresztény Isteni dicséreteket“ reformált magyar ekklesiák használatára. (Szabó K. Régi m. könyvtár. 698. sz.) Eltekintve mindezekről, az 1647 telén írt Zrínyiászbán, a XVII. sz. e lánglelkű alkotásában, a keresztény szó e korbéli gyakor használatára a legkétségtelenebb bizonyítékokat találunk.

Mellőznünk kell itt a Toldy-féle Nemzeti Könyvtár kiadását, mely e szót a legtöbb helyen kereszttyénné írja. Az eredeti 1651-iki bécsi kiadásban kereszttyént találunk az első rész 48. 54. 99. és 100-ik versszakában, kereszttyént az 52-ikben, kereszttyént a 12. és 63-ik, körösztyént a 13. és 17-ik szakokban; — kereszttyént a II. rész 21. 29. 38. és 40., kereszttyént az 57., kereszttyént a 46. 59. és 72-ik szakokban; — kereszttyént a III. rész 12. 19. 48. 62. 70. 72. 112., kereszttyént a 19. és kereszttyént a 8. 44. 51. szakokban. Ime az arány határozottan a keresztény felé hajlik! Lisztinél, Zrínyi követőjénél, is a keresztén és keresztény számos helyen található. (Magyar Márs. Béch. 1653.) Mondanunk sem kell, hogy a kereszttyénes Toldy saját kiadásában e szerzót is átjavitgatja.

Komáromi Csipkés György debreczeni tanár, „a nagyérdemű hittudós és nyelvész“ következik mindjárt most, ki „Az Keresztényi Isteni — Tudománynak — — rövid summaiat“ 1653-ban adta ki. Rédei Lászlónál szintén feltűnik e szó 1658-ban. (M. tört. tár. XVII. 36. 63.) A Kemény János: Gilead Balsamuma előszavában hasonlóképen. (Sárospatak. 1659.) Martonfalvi György debreczeni professor 1663-ban Keresztényi Inneplés cz. prédikációját nyomtatja. (Régi m. kvár. 1001 sz.) Kempis „Christus követésében“ Páz-

mány ugyane tájt „Az Keresztény hivekhez“ szól. (Régi m. kvár. 1613. sz.) Csúzi Cseh Jakab „Edom ostorában“ Keresztény olvasójától kér bocsánatot, hogy többet nem írhat. (Debreczen. 1682.) Gyulai Mihály a „Világ Harangját“ a dobi „keresztényi gyülekezetben praedikállotta el.“ (Debreczen. 1683.) Látni való, hogy Debreczen e régi időben, ép' úgy mint az alföld magyarabb részei ma is, hol t. i. a török kiűzés után leköltözött tótság a nyelvérzékét meg nem vesztegette, a magyarán hangzó keresztény szótól teljességgel nem idegenkedett.

Hogy a reformátusok sem idegenkedtek, az a fennebb mondotakkal egyértelmű. Mint a hogy énekeskönyvükbe 1640-ben Bártfán, ép' úgy beveszik kátéjokba még e század folyamán Lőcsén a keresztény szót. (Régi m. kvár. 1589. sz.) Ezt használják államférfiak és történetíróik. Ezzel él Bethlen Miklós, Cserői Mihály és Mikes Kelemen. Sőt nagyhírű tudósuk Páriz Pápai még szótárába is beiktatja, hol christianus = keresztény. (1708.) Ugyanígy felveszi Bod Péter is a maga szótárába s hogy ő maga e szóval élt a közéletben, tanúsítja az, hogy míg tudós munkái általán keresztényesek, fő patronája Bethlen Kata felett tartott prédikációjában mind a keresztény járja s csak a végén jut eszébe kétszer beszurni a tudósok szavát is.

Az Erd. Muzeum gr. Kemény József-féle halotti beszédek gyűjteménye fényes bizonytságot tesz arról, hogy a XVIII. sz. folyamán Erdély ref. papjai és tanárai e szót széltiben kereszténynek ejtették; sőt a ki írásban a kereszttyént használja, az is el nem tudja kerülni, hogy hol a keresztény, hol legalább a lágyított kereszttyényre tollára ne forduljon. Szigeti Gyula István enyedi theol. professor gróf Teleki József gyermekei felett 1732, Kovács Mihály gróf Teleki Gábor és Klára felett 1732 Nádudvari Sámuel nagyenyedi pap Köblös János fel. 1733, Kamarási Pál szászvárosi pap gr. Gyulai Kata fel. 1734, N-Borosnyai N-Sigmond enyedi prof. gr. Gyulai Kata fel. 1734. és br. Intzédi Sámuel fel. 1770, Zágoni A. András gyalakuti pap gr. Teleki Kata fel. 1758, Intze István gr. Bethlen Farkas fel. 1763, Zágoni A. György széki pap és generalis notarius Verestói György püspök fel. 1765, Demeter Ferencz szászvárosi pap Eperjesi Gábor fel. 1767, Deáki Filep Sámuel gr. Teleki III. Sándor fel. 1767, Lisznai Intze Ferencz hunyadi esperest gr. Gyulai István fel. 1771, Borosnyai Lukáts Simeon br. Dániel István fel. 1774, Gombási István és Basa István br. Kemény Miklós fel. 1775, Szigeti Gy. Sámuel Demeter Fer. szászvárosi pap fel. 1777, Málnási László br. Lázár János fel. 1761. gr. Teleki László és Esther fel. 1778, Borosnyai Lukáts György és Simeon br. Bánffy Kata fel. 1783, Bodoki József kolozsvári prof. br. Bánffy László fel. 1783, Ákosfalvi Szilágyi Mihály dési pap Salánki Imre fel. 1785, Szigethi Sámuel szászvárosi pap gr. Bethlen Lajos fel. 1787, Verestói György kolozsvári pap br. Alvintzi Gábor fel. 1789, Gyöngyösi János ujtordai pap Dömökös Anna

fel. 1791, Bodola János Kováts József enyedi prof. fel. 1795. mind használják a keresztényt. Szintúgy használja Egy bujdosó magyar deák gr. Teleki III. Sándorra (1767) és a marosvásárhelyi ref. collegium gr. Bethlen Lajosra (1779) irt megemlékezéseikben.

Biztos jelek arra mutatnak, hogy a népiest kedvelők éltek leginkább a kereszténnyel; míg a tudósok szívesen fitogatták a könyvből eltanult s classicusnak tetsző keresztényt, mi már akkoriban megkülönböztethető ismereteiket a közönségestől. Így a „ritka tudományosság“ Verestói György néli, ki halotti beszédeiben hol csillagászatot, hol arczismét stb. ad elő, csak Valkai Miklós felett akadunk egyetlen becsuszott keresztényre (1730. 37. l.) Ámde az ő nyomdokain haladó, szintén György nevű fia Wesselényi Mária fel. tartott beszédeben (1786) a 22-ik lapon már kifárad a sok kereszténybe, következő lapon ismét bejut egy keresztény; az azután valón kettő; utána ismét és ismét; úgyhogy a beszéd vége felé hire sincs annak a nagy keresztényezésnek. Szintakként észlelhető ez Tsernátoni V. János torotzkószentgyörgyi pap Ketzeli Borbála fel. (1757), Deáki Pál kolosvári pap br. Dániel Polixena (1775) és Intze István Rádai Esther felett (1764) tartott beszédeikben. Ugyanez az Intze gr. Bánffy Ágnes koporsója fel. (1754) csupa keresztényennél; de a számos rövidítést mind annak a rovására ejti. (Kereszt. hitek, kereszt. hallgatók, stb.) Látni való tehát, hogy a felsorolt papok még olyan helyen is, hol keresztényt irnak, a nép előtt keresztényt prédikáltak. Látni való, hogy a mult században a reformátusok közt szélitiben közhasználatú volt a keresztény szó. Erre mutat az is, hogy olyanok, kiktől az öntudatos nyelvérzékét megtagadni nem lehet, éltek vele, mint a század elején Bod Péter, vagy mint a század végén Benkő Ferencz, az első magyar ásványtan írója s a „népies szók tudományos használatba vevője“. (Lásd: Nagyszebeni templom felszentelésénél 1787, gr. Mikó Miklós fel. 1790 stb.)

Ugyancsak a mult században már tudományos vita is folyt a kétféle módu irás felett, a mi Verseggy értesítése szerint a keresztény javára dőlt el. (A tiszta magyarság. 60.) Ez időtől fogva már vakmerőség volna azt állítani, hogy a keresztényt írók e szót öntudatosan is nem használták. S im' e század elejéről már tuczetenként idézhetnők az oly ref. papokat és tanárokat, kik kereszténnyel éltek. Közöttük vannak a legnagyobb nevek, a Herepeiek, Hegedűsök, Szilágyiak, Antalok és Bodolák. Sőt — ki hinné most — e szó hangoztatása közben tették le a mai külmagyarutczai templom alapkövét is. A nagy nevű ünnepi szónok „minden különböző felekezetű atyafiak között keresztényi egyetértést, szeretetet“ prédikált. „Türelem és szeretet legyenek — mondá — templomaink megkülönböztető jelei!“...

Mult század végén föllendülvén irodalmunk, Dugonics és Mézáros Ignác regényeikbe a keresztény szót vették föl. Szekér Joakhim a népies, Virág Benedek a magasabb rendű történelembe vitték be. Barothi Szabó Dávid, Verseggy Ferencz, Fejér György, Gr.

Kemény József, br. Jósika Miklós, br. Kemény Zsigmond, Horváth Mihály stb. stb. szélitiben használták. A magyar tud. akadémia mihamar állást foglalt mellette. Az általa 1838-ban kiadott „Magyar és német zsebszótár“, mit a keresztyénező Schedel és Vörösmarty szerkesztettek, a keresztyényt teszi fő szónak, a keresztyénnél pedig csak utal reá; sőt a szerkesztők a második részben csupán a keresztyén szót használják. Ugyanígy tesz az akadémia a 60-as évek elején, mikor a keresztyén mellett kardoskodó (555. l.) Vadrózsákat megkoszorúzza. Ugyanígy tesz 1865-ben a Nagyszótár, 1881-ben a Nyelvőr által (X. 560.) S ez állás foglalása azt jelenti, a mit a két utóbbi közeg nyíltan ki is mond, hogy a keresztyén iratása nemcsak hogy nyelvünk törvényeivel teljesen megegyezik, de szebb hangzású és fejlettebb és magyarább alak is, mint a keresztyén; a nemzet nagyobb része ezt használja és a jövőben teljesen ki fogja szorítani a tökéletlen tótos hangzású vetélytársat a közéletből.

Már eddig is kiszorította volna, ha nem volna oly kéznél fekvő eszköz egynémelyik tudósunknak a közönségesen annyira túlértő tudománya demonstrálására. Fennebb említettük, hogy boldogult Tol-dyknak a XVII. század keresztyéneit a legtöbb helyen átjavították. Az sem érdektelen, hogy Thaly Kálmánt a „C s o m a-codex“ erősítette meg a keresztyén iránt nyilvánuló hajlamában. (Régi m. vit. énekek I. 46.) Holott ha a még régebbi Tihanyi codexben talált volna egynéhány vitézi éneket, meggyőződése most másképp állana. Salamon Ferencz szintén a keresztyén ellen nyilatkozik. De nem kell azért megjedni: ő csak iratni szeretne keresztyént; míg házi körében jó maga is keresztyént ejt. (Vesd össze Kisebb tört. dolg. 30. l. és 177. 288. l.) Jancsó Benedek szintén csak orthographice itéli el a ketényt, kiejtésében maga is a kárhoztatott szóval élve. (Vesd. ő. Magyar nyelvtud.-tört. tanulm. 120. l. és 93. ismét 93. l.)

Már eddig is kiveszőben volna, ha ref. atyánkfiai meg nem szánva ügyefogyott állapotát, egy emberöltővel ezelőtt oly melegen föl nem karolják vala. Az 50-es évek táján emel szót Török János a „katholikus“ keresztyén ellen. 1859-ben veti föl, Révész Imre az Erdősi „keresztyén“ szavát, s igyekszik reá nyomni a nagy reformátor tekintélyét. Salamon a Révészéhez fűzi fennebb méltatott elmélkedését. Mindannyian alapos nyelvészek, meg kell adni. Nekünk csak azt az egy-két észrevételt kell eljárásukhoz fűznünk, a mit Révész jónak látott kidobni csónakából. (Lásd Révész Imre: Erdősi János. 69.) 1-ször: Erdősi sehol nem ír keresztyént. 2-ször: Erdősinél nem egy, de négyféle alakban találjuk a keresztyént. (Keresztyén, keresztyén, keresztyén.) 3-ször: Erdősi megkülönbözteti e szóét; miért nem teszük ezt a régi kiejtéshez annyira híven ragaszkodók is? 4-szer: Erdősi szerint a keresztyének tisztában és igazabban Christos népének hivattathatnának. Ugyan miért nem ezt a kiválóan Erdősitől jött elnevezést veszik föl a reformátusok? 5-ször: Erdősi „kípes hinni“ a mellett, „hog' righen az műeleink nem igen szoltanak mint mostan“. „Ha tisztán szolnánk ig' szolnánk, Christian, nem keresztyén,

mell' szo ighen el távozok az ü eredetitül". Im' e bámulatos ember visszamegy következetességében egész a legrégebb magyar alakig, az Árpádkori cryztyanig (krisztyán); miért nem követik ebben is őt a szintén vaskövetkezetességű reformátusok? 6-szor: Erdősi szerint a mi nyelvünk nem mindenkor követi ugyan jól az idegen nyelvet; de nem illik a megszokott igétől eltávozni! Miért távoztak hát el a már megszokott modern keresztény szótól, ha maga az ősi kiejtés nincs inyökre s lebegnek így a se ő, se új keresztényjökkel, mint Mohammed koporsója, ég és föld között?

Azt meg kell vallani, hogy jobb ügyszó méltó buzgósággal látak hozzá a keresztény szó fölélesztéséhez. Mit sem hatott rájuk az, hogy még a legtótosabb vidéken is járatosabb a keresztény, mint a keresztényen. Nem bánják ők, akár mit ejtsenek; de ha valamelyik keresztényt ir, legott készek göcsöt kötni a nyelvére. Így járt a szegény erdélyi püspök, kinek főjegyző korában 3—4 kiadást értek keresztényező munkái. *) Készebb volt elhallgatni inkább, vagy kiragadtatni kezéből korábbi munkáit; mintsem öreg napjaiban e csodás erejű újkori talizmánnal békózza tollát, melyet addig oly szabadon forgatott. Többször megtámadták az unitáriusokat is, hol jóakaratúlag, hol rájuk förmedve: miért nem élnek ők is e különszerű névvel; hisz' ez az az alap, mely által kellene igazság szerint nekik is megtartatni. . .

Kriza megfelelt a Keresztény Magvetőben (IV. 279.) a jóakarató unszólásokra szeliden. — Itéletünk szerint következő kilencz ok tartja hitfeleinket a keresztény szónál:

Hogy mi is vele élünk, az nyilt demonstrálása annak, hogy e szónak semmi dogmai jelentősége nincsen.

Legkésőbb álltak írónk e szóhoz; de mellette megállni nem kis okuk van; hisz' egész közönségünk ezt érti és ezt használja.

A keresztényt helyesli a tudományos akadémia.

Nyelvtudósaink és a legnagyobb szótárak e név mellett vannak.

Mellette áll nyelvünk legföltékenyebb öre, a Magyar Nyelvőr.

E szót használja a törvény s a vallás- és közoktatási ministerium, — szóval a hivatalos Magyarország.

E szóval jelzik a helyneveket: Keresztény, Kereszténysziget, Keresztényhavas, Keresztényfalva stb.

Ezzel él a nép legnagyobb és legmagyarabb része: a Dunántúl, a Tiszakörnyéken, Erdélyben és a Székelységen.

E szót használja a politikai napi sajtó, a kitünő írók egész legiója; sőt vele élnek még azok közül is sokan, kik munkáikban keresztényt szeretnek írni, — vizet prédikálnak, de magok bort isznak.

. Csak ennyire kell megfelelnie annak, a ki minket a keresztény szó használatától eltéríteni akar!

K.

*) Lásd Bodola Sámuel: Katechismus — a keresztény vallás főbb hitcikkelyeiről. 1-ső kiad. Kolozsvárt, 1831. 3-ik Marosvásárhelyen, 4-ik Nagy-Enyeden, 1843. A főiskolák betűivel. A keresztény anyaszentegyház négy oszlopai. Nagy-Enyed, 1845. stb. — Ellenben: Keresztény hittan — megjobbítva, Kolozsvárt, 1861.

VAN-E HELYE AZ UNITÁRIUSOKNAK AZ ALAKULO MAGYAR PROTESTÁNS TUDOMÁNYOS IRODALMI TÁRSASÁGBAN?

E cím alatt az előbbi füzetben ismertetni kezdtük a protestáns lapoknak a fennebbi kérdésre nézve elfoglalt álláspontjukat, kiállításba helyezvén, hogy ezt az ismertetést, ha tárgy lesz hozzá, tovább folytatjuk. És a tárgy bőven kínálkozik. Sőt miután a Protestáns Közlöny 12-dik számában nt. Szász Gerő ur kegyes volt „figyelmére méltatni“ előbbi közleményünket, — nem tudjuk, mivel köszönjük meg e kiváló kegyét — s úgy reánk ijesztett, hogy azóta csak ketten-hárman együtt merünk az utcákon járni, legalább az ő vonatkozó cikkével kénytelenek leszünk bővebben is foglalkozni. De hogy sorrendet tartsunk, ott kezdjük, a hol előbbi közleményünket végeztük volt.

A Spectator általunk is közölt cikkére, a mint már megjegyeztük volt, Dicsőfi József felelt a „Debreczeni Lap“ 7-dik számában: „Van e még magyar református egyház“ című cikkkel; Szócs Farkasnak Könyves Tóth Kálmán válaszolt ugyan e lap 8-dik számában: „Valljunk szint“ cím alatt. Az előbbi különösen azt veszi zokon Spectatornak, s abban látja a ref. egyházveszedelmét, hogy Sp. szerint a magy. prot. tud. irod. Társaság nem zárkozhatik el a modern theologusoktól, s ő „konnfessionalis exegesisből“ nem is kér magának részt. Hát ez bizony különösen is hangozhatik egy debreczeni tanár füleibe. De ha az alakuló társaságnak nem lesz más feladata, minthogy a Luther, Kálvin, akár Enyedi György, — mert valószínűleg e püspökünk művére hivatkozik Dicsőfi ur, midőn cikkében a Socin ismeretes „Explicatiojára“ utal — szóval egyik-másik prot. felekezet jeleseinek biblia magyarázatát utánmondja, akkor ne nevezze magát tudományos, hanem hagyomány-gyűjtő társaságnak. Sőt akkor egyáltalában nincs is miért társaságot alakítani, mert azok a férfiak jobban elmondották azt, a mit mondani akartak, mint a hogy mi őket, az ők felfogásukat és hitnézetüket vissza tudnók adni. S miután a történelmi szak mivélésénél Dicsőfi ur is szívesen látja az unitáriusokat, végül így kiált föl: „Hát oda jutottunk már, hogy a magyar modern theologusok nem átallják magukat egyszerűen azonosítani az unitáriusokkal?“

Ezt a kérdést ismétli Könyves Tóth Kálmán is Szócs Farkas cikkére: „Valljunk szint!“ cím alatt irt cikkében. Ugy látszik azonban, hogy K. Tóth Kálmánt inkább Derzsi K. budapesti lelkész barátunknak egy korábbi nyilatkozata indította felszólalásra, s a

Szőcs Farkas cikke csak alkalmul szolgált arra, hogy megbotránkozásának kifejezést adhasson említett lelkész által már három évvel ezelőtt tett eme megjegyzés felett: „a ref. papságnak legalább is felerésze az ő tapasztalata szerint unitárius elveket hirdet“. És mi nem is tartjuk indokolatlannak K. T. Kálmán ur e feletti megbotránkozását az ő álláspontjából. Csakhogy ezért aztán ne Derzsi K. lelkész barátunkra, s ne reánk — mert azt mondja: ex uno disce omnes — haragudjék, hanem azokra, a kik hitsorsosai közül nem tudják magukat a mult százévek hitczikkei által megnyűgöztetni engedni, s azt hiszik, hogy jó reformátusok lehetnek a nélkül is, hogy a helvética confessiót az első betűtől az utolsóig alá kelljen írniok. Mert hogy ilyenek sokan vannak, az kétséget nem szenved. Sőt meg vagyunk győződve róla, hogy maga K. T. K. is visszautasítaná azon állítást, hogy a ref. egyház 300 év óta egy tapodtat sem haladott világ- és hitnézetében, hogy ma mindazt ugy és nem másképpen hiszi és prédikálja, mint Kálvin vagy Melius hitte és prédikálta. S aligha nem ebben találja magyarázatát az is, hogy ujabban jónak látta az egyház a ref. egyház nevet venni fel a helvéthitvallást követő egyház régi elnevezés helyett, a mi ugy látszik, szintén fájdalmasan esik K. T. Kálmán urnak. De már ennek csakugyan nem az unitáriusok az okai. Végre is, higye el K. T. Kálmán ur is, hogy bármennyire is elzárkozzunk is egymástól, utját nem állhatjuk annak, hogy egymásra kölcsönös hatással ne legyünk, valamint szokásainkban és gondolkozásmódunkban, szintugy vallásos meggyőződésünkben és hitnézeteinkben is. Igen szépen kifejezte ezt a Prot. egyh. és isk. lap 10-dik számában Farkas József „Miért van szükség a protestantismusra“ czim alatt egy vezércikkében, melyben elmondja, hogy ma már kevés katolikus ember ad valamit a bűjtre, mint vallásos intézményre, s más hasonló badarságokra; mert, — ugy mond — „addig prédikáltak apáink azokban az egyszerű, szegényes protestáns templomokban, míg végre kihatott hangjuk saját templomaink falain kívül is s más felekezetek tagjai is megértették, befogadták az evangeliumot. Nős, Derzsi K. is más szavakkal ugyan, de csak annyit mondott, hogy a mi hitnézeteink rajtunk kívül is mindinkább terjednek. Egy tagadásnál két egyértelmű állítás mégis csak erősebb.

De menjünk tovább a felelkezéseken. Dicsőfi urnak „Van-e még ref. egyház“ czimű cikkére a Sárospataki Lapok 10-dik számában Spectator ugyanazon czim alatt adta meg a viszonzválaszt. Méltó volna rá, hogy ezt is egész terjedelmében közöljük, a mint első cikkével tettük. De majd azt mondaná rólunk is Dicsőfi ur, hogy most már mi akarjuk magunkat teljesen azonosítani a reformátusokkal. Nem is tagadjuk, hogy mi a Spectator viszonzválaszát is oly alaposnak, érveléseit a maga álláspontja mellett oly erőseknek találjuk, hogy szívesen kezet fognánk vele az igazság keresésére. Emeltett cikkében ugyanis, meggyőzőleg elhárítva magáról azt a vádat, mintha ő s a vele egyvéleményűek nem sokat törődnének felekezetükkel. Spectator rendre veszi Dicsőfi urnak előbbi cikke ellen fel-

hozott ellenvetéseit, s azokat egytől-egygyig úgy megczáfolja, hogy csak a legnagyobb elfogultság tagadhat a meg Dicsőfi ur feletti teljes győzelmét. Kimutatja, hogy ha valaki azért akarja kizárni az unitáriusokat az irod. Társaságban a hittani munkálkodástól, mert ez által felekezeti érdeküknek nyitnak tért, ellenben a történelmi szak művelését megengedi, akkor a következetesség azt kíváná, hogy az illető bebizonyítsa, hogy a történelmet nem lehet felekezetiileg művelni. De D. ur ezt egy szóval sem kísérti meg, sőt elismeri, hogy lehet bizony a történelem felfogásában is akár a katolikusok tanítványának is szegődni, de úgy hiszi, hogy a dicstelen szerepre még az unitáriusok közül sem fog vállalkozni senki. Mire aztán azt a talpraesett megjegyzést teszi Spectator, hogy miért nem engedi meg D. ur nekik is, hogy ők is higgyék, hogy az exegesis stb terén sem fog senki felekezeteskedni, hanem műveli e kérdést tudományosan. Majd a kizárás szó ellen emeli fel szavát és sajnálatát fejezi ki a felett, hogy a protestáns tudományos világban még helyet foglalhat e szó: „kizárni“, a melyet, hite szerint, ennek kelene felváltani: „legyőzni.“ Rámutat arra a következtetésre, melyet D. ur elkövet akkor, a mikor kész egy Strausst vagy Feuerbachot is eltűrni az irod. Társaságban, csak hogy reformátusnak születettlgyen, ellenben egy Brassait kizár abból, csak azért, mert unitáriusnak kereszteltetett. Ily erős logikával folytatja Spectator tovább is cikkét, eme szavakkal zárván be: „Gyanusítgatásokkal — úgy mond -- nem érünk czélt; az argumentumokat argumentumokkal kell leküzdeni: nem kell attól félni, hogy az unitáriusokkal való vivódás megbénítja a társaság erejét; ugyanazt lehetne a lutheránusokról is mondani, hisz dogmatikai tekintetben azokkal sem vagyunk teljesen egy kenyeren! Ép oly kevésé kell a számarányt mérlegelni, mert az ritkán vezet egészen helyes eredményhez. Oroszországnak a maga 100 millió lakósával van 9 egyeteme. Németországnak a maga 50 milliójával körülbelől 20. Hollandiának 4 millió lakására esik 5 egyetem. A képzettség s munkaerő többlet nyom a latban a tudományos vállalatoknál, mint a szám.“

Dicsőfi urnál szerencsésebb volt K. T. Kálmán ur; mert az ő felhívása azonnal megtermelte gyümölcsét, a mennyiben a debreczeni ev. ref. egyházközség csakugyan szint vallott s elhatározta, hogy az irod. Társaságba csak azon föltétel alatt lép be pártfogó tagul, hogy a nevezett Társaság az ev. reformált és ágostai hitvallásu testvérfelekezetek hiveiből álljon és szervezkedjék; ugyanazon ülésben a lelkeszi karnak jelen volt tagjai hasonló feltételhez kötvén a maguk belépésüket. (Debr. Prot. Lap, 14. sz. Különfélék.) Nem vettük észre, hogy SzócsFarkas ur válaszolt volna a K. Tóth K. ur cikkére. Általában a Prot. egyh. és isk. lap e kérdéssel szemben bizonyos tartózkodást látszik tanusítani. Nyilván azért, hogy a vitát ne tegye élesebbé s az ellentéteket a lehetőleg elsimítsa. De hogy nem osztja a debreczeniek álláspontját, ezt teljes joggal következtethetjük Kenessey Bélának e lap 15 számában megjelent „A prot. tud. irod. társaság megalakulásának küszöbén“ című vezércikkéből, mely-

ben párhuzamot von a bold. Révész Imre által a hatvanas évek elején megindított hasonló törekvés és a mostani között s a többek között hivatkozva a Révész Imre által megalapítani tervezett prot. tud. irod. társaságnak az összes prot. egyházak *püspökei* és *főgondnokai* aláírásával megpecsételt alapszabályaira, e nyilatkozatot teszi: „Mikor e nagy tekintélyű férfiak különbözősége nélkül mindenik protestáns egyházat egyenlően bevették a társulat tagjai közé: akkor csak az országos törvények álláspontján voltak (mit tiszteletben kell tartani minden jó állampolgárnak), mely törvények 1868-ban egyenlő szabad vallás-gyakorlatot és teljes jogegyenlőséget biztosítottak mindnyájunknak. A midőn tehát némelyek egyiket-másikat egyenesen ki akarják onnan zárni, magával az országos törvénnyel jönnek ellenkezésbe, nem is említve, hogy a ker. szeretet nagy törvényét helyezik érvényen kívül. Itt tudomány-mivelésről van szó, és nem felekezeti keskedésről“.

És most halljuk Sász Gerőt „Unitárius idegesség, nro II.“ a címe a cikknek, melyben a „Prot. Közlöny“ 12-dik számában, saját szavai szerint abban a megtisztelő figyelembe részesíti a Ker. Magvetőt, hogy figyelmére méltatja. Igazán nagy kegy tőle. Mellőzve azokat a frázisokat, melyekkel az Istentől különleges költői tehetséggel megáldott férfiú cikkét fölékesíti, milyenek „szemforgató unitárius“, „róka-börbe bujt jámborság“, „hazudozás becsületünk rovására“, „ragalmazás legdrágább, legféléltetebb kincsünkben“, „a ki az unitárius hangot, modort akarja követni: takarja el arczát, hogy elrejtse a szeplőt“, „skandalum, rettenetes attentatum“, „ha az unitarismus a „Jövő vallása“, akkor hálát adok az Istennek, hogy előbb születtem két ezer esztendővel; mert akkor már lesz elég Dávid F.-egylet, de nem lesz kereszténység, és az akkor élő emberek nem fognak rajongani az örökszép ideálokért, nem fognak a menyországért vért és könnyeket hullatni, hanem boldogok lesznek, ha bivalokat nevelhetnek“ stb. stb., — mellőzve — mondjuk — e költői frázisokat, cikkének tartalma szárazon előadva ez: Az unitáriusok ellen beszélni, eddig valóságos bűn volt. Ő erkölcsi bátorsággal bír ezt megtenni. Visszautasítja a Lonkay lovag „Magyar Állam“-ával való összehasonlítást. Az unitáriusokat nem zárja ki az alakulandó Társaságból, ha szellemi gyönyört, lelkiüdvösséget keresnek és találnak e „protestáns“ és „keresztyén“ tudományos törekvésekben; de ők abban jól nem találhatják magukat, mivel sem nem protestánsok, sem nem keresztyének. Az unitarismus csak a mai világirodalomban divatos rationalismust képviseli. Ezért nem tud hódítani. Az a fellendülés, melyet az új korban egy Channing minden tiszteletreméltó férfiú adott annak, Amerikában és Angliában csak ephemer hatásu lehet. Különbben távol legyen tőle az inquisitori szerep. Előtte az eszkimó hite épen olyan szent, mint az unitáriusoké, vagy a pápa hite. Legyen szabad hát neki is a magáéhoz ragaszkodni. A mig interconfessionális törvényekkel ütik arczul a szabad gondolkozást, addig védelmezi a maga hitét, abban a perczen a melyben projectálni fogják az általános vallásos egyenjogúságot, a

kötelező polgári házasságot és több ezekkel kapcsolatos jogokat: egyetlen votumával bár, ezeket fogja támogatni. Az unitáriusokat nem üldözi senki. Bennök van a hiba, hogy nem ismertetnek. Tessek harcolni a katolikusok ellen, ott az ellenség, ott keressék a diadalmat, és ne a kálvinista egyházat szemeljék ki, hogy annak romjain felépítsék a „jövő vallását“. Végül aztán még a „keresztény“-y-jának jelöli meg a helyét.

Ez rövidbe foglalva a Sz. G. cikkének tartalma. Nos, hát nézzünk szemébe mi is állításainak.

Mindenekelőtt tudomásul vesszük a Szász Gerő ur erkölcsi bátorságát, mely szerint az unitáriusokkal szemben a bünt is kész megtenni. Lonkayra mindjárt rájövünk. Tudomásul vesszük azt is, hogy az unitáriusokat nem zárja ki az alakuló Társaságból. De az ellen már épen protestálunk, hogy az unitáriusok ne lennének se protestánsok, se keresztények. Utána néztünk a főt. Ferencz József ur cikkének, a melyre Sz. G. ur hivatkozik; azt mondja, hogy mostani püspökünk maga kijelentette, hogy az unitáriusok nem protestánsok. Az idézet ez: „En azt, hogy a prot. név ránk, szorosán véve ki nem terjed, a bíráló történelem alapján mondtam; mert mi a smalkaldi gyűlés aktáját alá nem irtuk s hogy ahoz később is formailag járultunk volna, nincs adat róla.“ Szórol-szóra ugy van, a mint idéztetett. De miért nem idézte tovább is ama kijelentést? Kiegészítjük mi: „Evvel azonban nem vala szándékom — mondja tovább folytatólag ugyancsak főt. F. J. ur — a szellemi rokonságot, még kevésbé a vallás-erkölcsi téren való atyafiságot megtagadni; ellenkezőleg azt hiszem, hogy mi, tekintve a protestantismus alap elvét, e nevezetet sokkal inkább megérdemeljük, mint sokan azok közül, kik e névvel dicsekednek; az atyafiságot pedig nemcsak a protestánsokkal, hanem a katolikusokkal is fenn akarjuk tartani. Erre int minket a Krisztus szelleme.“ Sz. G. ur jónak látta ezeket elhallgatni; mert akkor nem foghatta volna rá mostani püspökünkre, hogy ő már 1872-ben kijelentette, hogy az unitáriusok nem protestánsok. Avagy táa csakugyan abban a meggyőződésben van Sz. G. ur, hogy a protestans fogalom egyjelentőségű akár az ágostai, akár a helvéthitvallásu konfessioval? Akkor bizony mi is kénytelenek vagyunk kijelenteni, hogy nem vagyunk protestánsok. Csakhogy mi legközelebből a Warga Lajos „Ker. Egyház Történelmé“-ből is azt tanultuk és W. L. sárospataki theol. tanár, hogy az az ünnpélyes tiltakozás (protestatio), a honnan a protestans elnevezés származott, nem valamely káté, nem bizonyos hitcikkék kodifikálása, hanem annak kijelentése volt a reformatió hívei részéről, hogy „lelkiismereti kérdésben nem engedhetik meg, hogy a többség által leszavaztassanak“. (L. Warga L. A. Ker. egyház-történelme II. köt. 38. lap.) Hallja Sz. G. ur! A lelkiismeret dolgában a többség által magát leszavaztatni nem engedni — ezt teszi protestánsnak lenni. Ez alapon pedig, a mint főt. F. J. ur 1872-ben hivatolt cikkében kijelentette, mi sokkal inkább megérdemeljük e nevezetet, mint sokan azok közül, kik azzal dicsekednek.

: Ezzel kapcsolatban lehetetlen hallgatással mellőznünk a Prot. Közlöny következő 13 számában a Különfélék között megjelent, igazán jellemző utóadatot. „Ismeretlenkézből vettük a következő sorokat, — így szól az: — Nt. szeik. ur! — Értsd Sz. G.-t. — A prot. Közl. 12. számának 103. lapján közlött „Unitárius idegesség“ adataiból kiharadt, hogy midőn osztózni kell a br. Baldácsy-alapból, akkor „protestánsok“ és beszámítják magukat a 11 protestáns püspök közé“. Hogy egy ilyen megjegyzés egy kálvinista fejében megszülethetett, azon nem csodálkozunk, mert a mint Jézus is mondá: „szegények mindenkor lesznek veletek“. De hogy ezt Sz. G. ur lapjában kiadta, hozzá még ismeretlen kézből véve adta ki, nem csak, hanem folytatólag azt is kijelenti, hogy szándékosan hagyta ki a különben hatalmas adatot — tehát az ő fejében is megfordult — de a hagyományozó akarata előtt kötelesség meghajolni, másfelől látszatát is kerülni akarta annak, mintha ők irigyelnék az unitáriusoktól e jótéteményt, — de azt megengedi, hogy ezt más elárulja — no ehhez valójában nem tudjuk mit mondjunk. Ehez az eljáráshoz tessék Sz. G. urnak a szemforgató, rókabőrbe bujt jámborság, álnok, magatettetés más hasonló költői epithetonjait alkalmazni, mert ehhez azok igazán találhatnak.

És ezzel éppen Lonkayhoz is érkezünk. Sz. G. ur nemcsak protestáns, de keresztény voltunkat is megtagadja. Lám, hogy nem ok nélkül állítottuk a Prot. Közlönyt előbbi közleményünkben a Magyar Állam mellé. Hiszen ugyanezt Lonkay ur is megcselekedte a nevezett lapban már 1874-ben. És így még az eredetiséggel sem dicsekedhetik Sz. G. ur. S vajjon miért is nem keresztények az unitáriusok! Azért, mert csak egy Istent hisznek. „De egy Istent hisznek — ugymond Sz. G. — a zsidók is, a mohamenádok is, mégis kinek jut eszébe, hogy zsidót, törököt, persát kereszténynek nevezzen?“ Meg vagyunk győződve róla, hogy Lonkay ur éppen így gondolkodik az unitáriusokról. Azután rendre veszi az ünnepeket, megemlékezik a keresztéségről s azt mondja, hogy mindezeket megtartják ugyan és gyakorolják, de nem hiszik a Krisztus istenségét. No lám, Lonkay ur is éppen erre fektette a fősúlyt a kereszténységben. Szóval, az unitarismus nem egyéb a világirodalomban divatos realismusnál. Mintha csak a Magyar Államot olvasnók, mondjuk ismét. És mondjuk azt is, hogy bizony sokkal jobb lett volna Sz. G. urnak, ha cikke elején tett fogadását megtartva, „áldatlan dogmatikai vitatkozásba nem bocsátkozik; mert e téren ugyan soh se fog babérokra szert tenni, ha még egyszer annyi szent himppal hinti is be magát. Nézze csak meg „Unitárius idegesség“ nro I. cikkét. Abban azt írta, hogy „az unitáriusok konfirmatiói kátéja a Nagy Péterének utánzata, csak hogy a három isten helyett egyet emlegetnek.“ Ha ez így van, ha a mi káténk csak a Nagy Péterének utánzata, akkor vagy keresztények az unitáriusok is, vagy nem keresztények a reformátusok se. Mert az a különbség, hogy a mi káténkban egy isten van a Nagy Péterében levő három isten helyett, legfennebb a mi javunkra esik, a mennyiben a keresztény vallást eddig még minden-

ki egy és nem három Istent imádó vallásnak tartotta. De mi nem akarjuk felhasználni s bizonyára Nagy Péter se köszönné meg Sz. G. urnak azt a baklövését, mely szerint az ő kátéjét úgy mutatta be, mint a melyben három isten taníttatik. Ezért hát csakugyan jó lesz, ha Sz. G. ur nem elegyedik többé a dogmatizálásba; mert imé, maga alatt is hamar levághatja a fát.

Még egy komolyabb oldala is lenne ennek a kérdésnek: Meggondolta-e Sz. G. ur, hogy a midőn azt állítja, hogy az unitáriusok nem keresztények, akkor a szentesített országos törvények, legközelebről az 1868-ik évi LIII-dik t. cz. ellen vét, melyben hogy az unitárius vallás követői is, mint egyik törvényesen bevett keresztény vallásfelekezet benn foglaltatnak, azt hisszük, nem tagadja. És ha Sz. G. ur ezt a kérdést téteti fel olvasóival: keresztények-e az unitáriusok? s erre aztán nyomban maga azzal felel, hogy azok bizony nem keresztények: vajjon nem kérdezhetnék-e meg mi is a tisztí ügyésztől vagy a sajtóbíróságtól, hogy minő büntetése van az országos törvény ellen vétőknek? De mi nem viszzük ide a dolgot s csak azért hoztuk fel ezt is, hogy kimutassuk, hogy ezen kérdés elől is alig térhetne ki másképpen, mintha valamilyen olyan törvényfacsarási módot eszelne ki, a minőt a Lonkay „Magyar Állam“-ában látunk, a mely úgy akar kibujni épen ezen törvényczikknek §-ai alól, hogy azt mondja, hogy a katolikusok nem bevett vallásfelekezet, hanem religio hae redivaria s így ez a t. cz. rájuk nem vonatkozik, őket nem kötelezi.

„Az unitarismusnak nincs hódító ereje s csak ephemer hatása lehet.“ Mondja tovább Sz. G. ur. E meggyőződésében nem kívánjuk ezuttal háborgatni. Lehet, hogy igaza van, lehet, hogy nincs. Hogy az unitáriusoknak összes létszáma, ide számítva az angol és amerikai unitáriusokat is, nincs akkora, mint egyedül a magyarországi reformátusoké, ez igaz. De látja, ezek az unitáriusok olyan nagyképűsködők, szeretik rókabőrbe bujni. Ki tudja, nincsenek-e más egyházakban is elrejtözve? Hátha éppen azok, a kik legjobban kiabálnak reánk és ellenünk: lesznek a mi uttörőink? Aztán igaz az is, hogy mi az isten-ember dogmáját nem fogadjuk el, mert attól tartunk, hogy vagy a történeti Krisztust elveszítjük, vagy Istent juttatjuk a halandók közönséges sorsára. Ezért így okoskodunk, — persze ez csak olyan vulgaris ratio — hogy tartsuk mi meg Istent annak a megfoghatatlan valóságnak, ki Mózesnek is csak az égő csipkebokorból szólott, a nélkül, hogy ábrázatát megmutatta volna s a kiről maga Jézus azt mondja, hogy lélek és láthatatlan; s aztán tartsuk meg a történeti Krisztust is, a ki egykor az emberek között járt, szenvedett s ma is itt van közöttünk lelkesítő szellemével s nemes példaadásával. Ennek megfelelőleg, ha nem imádjuk is Jézust mint Istent; de hiszünk neki és az ő beszédei előttünk szent igazságok. Már pedig ő mondja azt is: „nem jó el úgy az Istennek országa, hogy ember eszébe vehetné. Bizunk hát az Isten országának terjedésében. Ne tessék e bizalmunkért kinevetni vagy szeméit villogtatni. Nem tartjuk mi magunkat az Isten országa kizárólagos

letéteményeseinek. De ha Sz. G. ur, Lonkay ur és sok mások is, a kik velök talán egy nézetben vannak, nem akarják is elismerni azt, hogy mi is keresztények vagyunk, ahhoz már mégis csak van jogunk, hogy mi azoknak tartjuk magunkat és így egyházunkat is a Krisztus által megalapított Isten országa messze kiterjedő határai között levőnek tekintjük. Ne aggódjék hát Sz. G. ur sem miattunk, sem a Channing sikertelen fáradságaért. Mi is megmiveljük azt a barázdát, melyet Isten reánk bízott; a Channing műveit pedig lelki gyönyörrel fogják olvasni, még tán tanulmányozni is, akkor is, mikor Sz. G. urról és rólunk sokunkról a világ már semmit se fog tudni.

De ha Sz. G. ur ezek szerint az unitarismust nem tartja is életképesnek s így nem is jósol annak jövődőt, az még sem szép tőle, hogy saját vallásához is csak addig ragaszkodik s egyházát csak addig védelmezi, „a mig interkonfessionalis törvényekkel ütik arczul a szabad gondolkozást“. Saját szavai. „De abban a perczen, a melyben projectálni fogják az általános vallásos egyenjogúságot, stb, egyetlen votumával bár, de bizonyára ezeket fogja támogatni.“ Ismét saját szavai. Már engedjen meg, de ezek nem mutatják, hogy valami erős kálvinista lenne, sőt arra engednek következtetni, hogy csak az interkonfessionalis törvények zárják el attól, hogy szabad gondolatait világgá bocsássa. A mi a viszonyokhoz képest lehet igen helyes álláspont. De aztán ne dicsekedjék azzal, hogy „akár társadalmi, akár politikai, akár egyházi téren mindig az ellenzék soraiban találja meg szerény helyét“. Ezek is saját szavai. Mert az az ellenzéki férfit, a ki azt várja, hogy más tüzze ki a lobogót, de maga nem megy tűzbe, annak bizony soha se jut részébe, mint maga elismeri, a Dávidis meg nem érdemelt szerencsétlensége, hogy tömlőczbe kerüljen. Mi nem arrogáljuk magunknak az ellenzéki virtust; sőt úgy érezzük és úgy hisszük, hogy a mikor az általános vallásos egyenjogúságot s más ezzel kapcsolatos jogokat projectálni fogják, a mikre, legyen meggyőződve, annak idejében mi is rászavazunk, mi akkor is unitáriusoknak maradunk s egyházunkat a lehetőleg akkor is védelmezni fogjuk.

Még csak egyet. Sz. G. ur szerint tán bennünk van a hiba, hogy még oly nagy jogi tekintély is, mint Tóth Lőrincz egyik jogi munkájában az 50-es években azt állította, hogy unitárius nem lehet tanu stb. Hogy mi célja lehetett Sz. G. urnak ezeknek felidézésével, nem tudjuk, nem is kutatjuk. Látjuk, sőt naponta tapasztaljuk, hogy itt közelünkben is, a kikkel együtt élünk százévek óta, mennyi balvéleménynyel vannak irántunk. Ime, Sz. G. ur is mi mindennél akar ócsárolni. Hát ez, bizony, így van, sajnáljuk is. De nem tehetünk róla. Legfennebb elmondjuk, a mit elmondhatunk, mikor alkalom nyílik rá, mint elmondottuk annak idejében Tóth Lőrincznek, elmondottuk Lonkaynak s most elmondottuk Sz. G. urnak is. Azt a tanácsot azonban, mely szerint a katolikusokra mutatva így szól: „Ime, ott az ellenség, azzal tessék harcolni; ott keressék a diadalmat és ne a kálvinista egyházat szemeljék ki, hogy annak

romjain félépítsék a „Jövő vallását“ — ezt a tanácsát — mondjuk — nem fogadhatjuk el. Először azért, mert mi a katolikusokat se nézzük ellenségeinknek. Tudjuk, hogy azok között is vannak, a kik nem jó szemmel néznek, tán az országból is kiüznének. De lám, a reformátusok között is vannak, a kik még kereszténységünket is kétségbe vonják. Egyes elfogult, tán bigott lelkekért azonban sem egyik, sem másik felekezetet és egyházat gyűlölni nem tudjuk, nem fogjuk; mert ez igazán nem keresztényi erény. Ezt, akár Istennek, akár csak embernek higyjük a Krisztust, ő nem tanította; sőt arra intette tanítványait, hogy még ellenségeiket is szeressék. Nem fogadjuk el tanácsát azért, mert arra nincs is szükségünk szemben a ref. egyházzal, mely iránt mi jobb véleménynyel vagyunk és sokkal szilárdabb és diszesebb épületnek tartjuk, minthogy rommá legyen. Minket a kereszt se hoz lázba s a ref. tornyokból imára hívő harangok szózatát is jól esik hallanunk. Hívei mindig lesznek ennek is, annak is. De engedje meg Sz. G. ur, hogy mi se mondjunk le a jövőről, mely minden esetre kecsegtetőbb és biztosabb, mint a múlt volt, akár a társadalmi intézményeket, akár az egyesek gondolkodás módját, miveltségét és felvilágosultságát tekintjük.

Isten velünk. A mi az „y“ elhelyezését illeti, ezzel most nem vesződünk. Ne feledje Sz. G. ur is, hogy a „betű megöl.“ Különben is e füzetben már egy önálló czikket kapott ez az egy — szinte azt mondók — unitárius betű.

Az alakuló közgyűlés.

A fennebbi közlemény már teljesen készen s részben kiszedve volt, mikor az irod. Társaság f. évi ápril 16-án Budapesten alakuló közgyűlését megtartotta. A mint a napi lapokból örömmel olvassuk, a közgyűlés, melyen a debreczeni egyház küldöttei szintén megkísérelték az unitáriusoknak a Társaságból leendő kizárását, ezeknek ez iránti indítványát nagy többséggel elvetette s így ezt a szerencsétlen kérdést szerencsésen megoldotta. Szerencsésnek mondók a megoldást, nemcsak magunkért, hogy e szerint mi is tagjai lehetünk az irod. Társaságnak, hanem még inkább a protestantismus nagy elvének ez újabb diadaláért. Mert bizonyára, a debreczeniek által nekünk szegzett fegyver még mélyebb sebet ejtett volna magának a protestantismusnak eme nagy elvén, mint rajtunk és az unitarismuson. Hiszen végre is, mit veszítettünk volna mi, ha kizárnak a Társaságból? Elvesztettük volna a jogot a belépésre, egy irod. Társaságba, melynek szép eszméjéhez már a múlt emlékei által is ragaszkodtunk, s most, hogy mosolygó ábrázattal újra megjeleneni láttuk, örömmel üdvözlöttük s jövőjéhez nagy reményeket fűzünk. És e veszteség, bizonyára érzékenyen is esett volna. Elvesztettünk volna egy tért, melyen erőnk és tehetségünk mértéke szerint mi is tán hozzájárulhatni véljük az egyházi élet folytonos gondot igénylő apo-

lásához. De amugy is megmaradt volna nekünk annak haszna, élvezhettük volna gyümölcseit, olvashattuk és tanulmányozhattuk volna kiadványait, azokból épülhettünk s általuk minden akadály nélkül bölcsebbekké lehattunk volna. Ez esett volna a mi veszteségünk számlájára. Ellenkezőleg, ha a kizárási indítvány elfogadtatik, számba se véve azt a csekély veszteséget, a mi a mi kimaradásunkkal érte volna a Társaságot és a mi, őszintén elismerjük, távolról sem fogja pótolni azt a nagy hiányt, a mit a Társaság érezni lenne kénytelen, ha a debreczeniek és a velük együtt gondolkozók csakugyan kilépnek, vagy kimaradnak abból, s elfordulnak édes testvéreiktől csak azért, mert azok nem fordultak el tőlünk, megtagadják a szövetséget velük csak azért, mert az előbbiek a czélnál minket is érdektársaiknak tekintenek, — magán a protestantismus alapelvén esett volna egy oly csorba, a melyet tán százesztendőök sem tudtak volna kiköszörülni. Mert ismételni vagyunk kénytelenek, hogy a protestantismus alapelve nem más, mint a lelkiismeret szabadsága s a mi ennek elutasíthatlan postulatuma: a szabad vizsgálódás a hit dolgában is. Az a protestatio, honnan a protestantismus keltezi magát, megelőzte mind az ágostai, mind a helvét hitvallásu vallástételt. Ugyanazon alapeszme magvából még számos hajás szökkent fel. Pályf József egyháztörténeti tankönyvében, mint kisebb prot. felekezeteket tárgyalja a mennonitákat, arminianusokat v. remonstránsokat, a quákkereket s b. (P. J. soproni lelkész és hittanár a Ker. anyaszentegyház története, prot. ifjuság számára. Harmadik jav. kiadás. Pest, 1871. 110—117 l.) Warga L. sárospataki theol. tanár legujabb nagybecsű egyháztörténelmi művében a baptista és quaker felekezeteket szintén ugy említi, mint a prot. egyházban levő kisebb felekezeteket. (W. L. A. ker. egyh. tört. II. köt. 739. l.) Ugyanezen művében „A reformátio Magyar és Erdélyországban“ czimű fejezetben, a protestánsok közt támadott vitatkozások előadásánál tárgyalja a Dávid Ferencz ujítását is az Isten személyi egységére nézve s e tan gyors elterjedését Erdélyben a kálvinismus diadala elé állítja. (U. o. 250 l.)

Mindezeket csak annak kimutatására hoztuk itt fel, hogy ugy az ev. ref. mint az ágost. ev. egyházak, igenis, benne vannak a protestantismus fogalmában, sőt kiváló igényt formálhatnak ahoz, mind történelmi szempontból, mind a mult százévekben hozott ide vonatkozó hazai törvények alapján; de magát a fogalmat azért teljesen ki nem meritik, be nem töltik. Mint az élőfa fogalmában benne van a hegy lábánál fejlődő erős tölgy és lombkoszorus büszke cser; de benne van a fennebb tenyésző szálás bikk és sudar fenyő, és még hány neme az élőfáknak, melyeknek egy része a legmagasabb kősziklák tetején már alig egy marék földbe fogantozik gyökereivel: ugy a protestantismus fogalma is jóval nagyobb, mint akár az ev. ref., akár az ágost. ev. egyház, akár a kettő együttvéve. Bele férünk abba mi is sok tekintetben mindenesetre különböző hitnézeteinkkel is. És bele férnek még sokan mások is, a kik az alapeszmét elismerik és elfogadják, s vallásos meggyőződésüket nemcsak

valamely külső tekintélyre alapítják, hanem azt, ha külső tekintély segítségével is, ugyszólván önmaguk teremtik meg maguknak. Nem ezt mondják: ezt hiszem, azt nem hiszem; mert erre tanítottak és ezt követeli tőlem az egyház, hanem mert magam is épp úgy vagyok meggyőződve. Innen van, hogy protestáns egyházakban bármi néven nevezzék is azok magukat, a legsötétebb orthodoxismustól a legszélsőbb liberalismusig az egyeseknél a hitfelfogásban oly végtelen nagy divergentiákkal találkozunk. Mert azt csakugyan senki se hiteti el velünk, hogy a magyarországi ev. ref. egyház két milliót meghaladó tagjai mindnyájan egy és ugyanazon meggyőződésben lennének a hit összes tárgyaira nézve. Ugyanezt mondhatni az ág. hitv. ev. egyház egy millió egy-két százezeret tevő s az unitárius egyház közel 60,000-re menő tagjaira nézve. S ha valaki ezzel szemben arra hivatkoznék, hogy hiszen a katolikusoknál szintugy megvan az egyeseknél ez a hitbéli divergentia; pl. hányan nem gyóznak és nem bőjtölnek közöttük is, hát erre csak azt mondjuk, hogy a tényt magát elismerjük, de a hasonlat azért még sem talál. Hogy miért nem talál? Annak bővebb f-jtegetésébe most nem bocsátkozunk. A ki a katolikus és protestáns egyház alapelvei között a különbséget ismeri, meg fog érteni. Elég, hogy mi az irod. Társaság alakuló gyűlése megállapodásában a protestantismus emez alapelveinek egy újabb nagy diadalát látjuk és üdvözljük s nem tudjuk eléggé méltányolni a bölcseségnek amaz erejét, mely nem engedte azt elhomályosíttatni.

Tisztelettel meghajlunk a magyar protestantismus eme férfiai: egy mózesi elhivatással dicsekedhető Vay Miklós báró, Tisza Kálmán min.-elnök, Tisza Lajos gr., Prónay Dezső báró, Szász Károly, Szász Domokos püspökök, Lukács Odön esperes urak előtt, kik a nagy elvért sikra szálltak és lelkes táboruk előtt, mely vezéreit ingadozás nélkül követte. Nem vádoljuk, nem dobunk követ az ellenpárt férfiakra is; mert azok is meggyőződésükért harcoltak s ezzel is annak adták jelét, hogy ők is protestánsok. Sajnáljuk hogy éppen miattunk kellett ennek a kellemetlenségnek történni; de a levegőt is viharok tisztítják meg.

Lelkünkkel örvendenénk rajta, ha a debreczeniek belátnák, hogy tán nem is volt teljesen indokolt az unitáriusok elleni tiltakozásuk, vagy ha már indítványuk ezeknek kizárását illetőleg a többség által elvetetett, megnyugodnának az alkotmányos élet ez egyetlen fórumának határozatán s kimaradásukkal nem zsbasztanák meg a még bölcsőben szendergő csecsemő fejlődését, megindulását és megizmosodását. Legyenek meggyőződve, hogy mi nem fogjuk megzavarni az irod. Társaság feladatát, mely nem lehet más, mint kiadványai által a valláserkölcsei életet eleveníteni, a protestáns öntudatot fejleszteni s ezeknek segítségével is a magyar nemzetet emelni és a hazafiságot ápolni. Az alakuló közgyűlés lefolyását különben ugyancsak a napilapok után az alábbiakban ismertetjük:

A közgyűlés ápr. 16-án tartatott meg Budapesten az ág. ev. egyli. deáktéri nagy disztermében, mely ez alkalomra teljesen megtelt.

Báró Vay Miklós elnök a maga s báró Prónay Dezső nevében üdvözlővén a megjelent tagokat, megnyitó beszédében, mint a megkezdett munka sikeres végrehajtásának biztosítékát, kiindulási pontul a keresztény szeretet és egyetértést jelölte meg.

Báró Prónay Dezső szerencsés auspiciumnak tartja, hogy b. Vay Miklós nyithatta meg e gyűlést, az általa megjelölt alapon, az ő tapasztalt elnöki vezetése alatt meg van győződve arról, hogy a mindnyájunk által óhajtott célt el fogjuk érni.

Mindkét beszédet a közgyűlés élénk helyesléssel fogadta s ezután megkezdődött az alapszabály-tervezetnek tárgyalása.

Az 1. §-nél, mely a társaság címét tartalmazza, Tisza Lajos gr. indítványára a „tudományos“ jelző a czimből kihagyatott, miután a Társaság feladata nem lehet csupán tudományos, hanem a prot. nép számára valláserkölcsei olvasmányok kiadása is.

A 2. §-nél Szász Domokos püspök indítványára a társaság céljául tüzte ki parochialis könyvtárak létesítését és előmozdítását is.

A 3. §-nél Vályi János tiszántuli főgond. módosítást nyújtott be az iránt, hogy a Társaság tagjai sorába csak is ág. evangélikusok és ev. reformátusok léphessenek be, mely módosítványt K. Tóth Kálmán, mint a debreczeni ref. egyház képviselője, hosszabb beszédben támogatta.

E kérdésnél nagyobb vita fejlődött ki. Első, ki a fennebbi módosítás ellen szót emelt: Tisza Kálmán miniszterelnök ur volt. „Én azt hiszem — ugymond — hogy ezen javaslatnak elbírálásánál nem a corpus juris szavai, hanem a protestantismus szelleme az irányadó. É szellem azt a kizárólagosságot nem ismeri. (Helyeslés.) „Szükséges jól tisztába jóni a dologgal — mond tovább — sajnálni fognám, ha úgy van — csak az esetben fogják támogatni az irod. társaságot, ha ezen exclusiv természetű javaslat jut dialdalra, de lehetnek mások — s azok között vagyok én is — kik visszavonulnak, mihelyt e nem protestáns szellemű javaslat fogadtatik el.“ (Zajos helyeslés.)

Dicsőfi József depr. t. csatlakozik Vályi módosítványához.

Tisza Lajos gr. erre megjegyzi, hogy e szerint nem volt időszerű e kérdés szőnyegre hozatala. „A mult évben kibocsátott felhívásnak — így szól — Ferencz József és Dániel Gábor, az unitárius egyház püspöke és főgondnoka is alá van írva. Furcsa volna, hogy azokat zárjuk ki a társaságból, a kik a felhívást kibocsátották. A depr. egyházközségnek és a depr. tractusnak jogában lett volna ezen felhívásnak alá nem írni, de azt mondani: én csak úgy állom szavamat, ha ezt kirekesztjük, ez idejét multa.“

Révész Kálmán pápai t. abból akar következtetést vonni az unitáriusok kizárására, mivel ha alá is irták a felhívást, de a közgyűlésre való meghívást nem irták alá.

Szász Károly püspök meggyőződése szerint a do'lg érdekét teljesen kimeríti a Tisza Kálmán indítványa. „Hogy e meghívó alá nem írása győzhette volna meg azokat, kik a módosítvány mel-

lett vannak, hogy egy esztendővel ezelőtt abban a hitben lettek volna, hogy itt az unitáriusokról még csak szó sem lehet, holott az unitárius püspök és főgondnok a társaság alakulására kibocsátott meghívókat aláírták, már ez a fedrusi mese farkasának okoskodására vall.“ (Ugy van.)

Prónay Dezső báró kijelenti, hogy ha azt gyanította volna, miszerint oly indítvány tétetik, melyet az exclusivitás jellemez, igen meggondolta volna: vajjon alkalmas-e a pillanat e gyűlés egybehívására. „A protestáns szó használata kizár minden kételyt. Pártolja Tisza főgondnok ur indítványát.“ (Helyeslés.)

Kiss Albert pártolja a benyújtott módosítványt s a protestáns szellemnek adott magyarázatot, nem tudja elfogadni.

Szász Károly püspök erre személyes kérdésben szót emelvé, elismeri, hogy igen lényeges különbség van a két hitfelekezet dogmái között, de ez nem ok arra, hogy irodalmi és tudományi téren együtt nem működhetnének.

Lukács Ödön nyiregyh, esp. a prot. türelem és szeretet elveire hivatkozva, jogosulatlannak tartja a felmerült vitát és az egyetértést hangsúlyozza.

Szász Domokos püspök mindenekelőtt csudálkozását fejezi ki a felett, hogy miután a tiszántuli egyh. kerület közgyűlése, tehát a maga legfőbb testületében, a felhívásban lett alapot ünnepélyesen hozott végzésében elfogadta s ez alapon a pártolói tagsági díjat 4-szeresen letette az ügy oltárára, hogyan akarják most ugyanazon egyhk. lelkészei és tanárai saját legfőbb hatóságuk határozatát desaválni. Azután hivatkozva arra a körülményre, hogy ő éppen az erd. részekben szolgálja anyaszentegyházát, hol az összes magyarországi unitáriusok 95% lakik, a legnagyobb elismeréssel nyilatkozik az unitáriusokról, a kikkel — habár maga is mélyen érzi s nagy súlyt fektet azon dogmatikai különbségekre, melyek az unitarizmus és kalvinizmus között fennforognak — a hazafiság, a társadalmi, irodalmi actióknak igen sok mezején együtt lehet működni. „Parányi erőket egyesíteni — így folytatja beszédét — nemcsak hogy a kalvinista egyház multjával, traditiójával, confessióival ellenkezőnek nem tartom, sőt azon meggyőződésben vagyok, hogy a magyar ref. egyháznak egyik létérdeke azoknak az eszméknek, szellemnek, a mely benünk él, mentől szélesebb körben, körében azoknak, a kik bár eltérnek sok kérdésben, de lényeges pontokban velünk egyetértők, testvérjobbot nyujtani; különben a széttagoaltságában parányi erő eme egyesülésében sem elég, hogy azon áramlatokkal, melyek mind ellenünk sorakoznak, a szellemi viaskodás terén győzelemmel állhasson meg. Önmagunk, hazánk, egyházunk célzatai elleni bünt követnénk el, ha önmagunk vetnénk el a viszály magvát oda, a hol ha kikel, mérges gyümölcsöket terem, hol önmagunk bénítjuk meg saját erőket. Fátyolt vetve a harczokra és küzdelmekre, melyek régen a két egyház közt folytak, ne bolygassuk e régi zsinatok emlékeit, ne nyissuk fel ma a XVI. század confessioinak egyik-másik lapját és ne olvassuk egymásra a paragrafusokat, melyek nemcsak az unitáriusok,

hanem a lutheránusok ellen is szólnak. Ha e térre visszük a vitát, nemcsak hogy az unitáriusokkal harcolunk meg, de magunk közt sem élünk békés napot. (Úgyvan!) Mert a ref. és unitárius egyház közt igen nevezetes differentiak forognak fenn, de a véleménynyilvánítás szabadságának köszöni a magyar prot. anyaszt.-egyház mai fennállását és tekintélyes erejét.“ Végre még a debreczenieket saját superintendentiájokkal is ellenkező módosítástól elállni kérvén, így végzi nagyszabásu beszédét: „Az erd. egyházkerületben is olyan viszály imitt-amott, mint melyeket jelzett az egyik felszólaló, merült fel, mert hisz az óhatatlan, hogy egyes felekezetek közt surlódások ne történjenek, de tőlünk függ első sorban, hogy az ellentétek kibéküljenek.“ (Éljenzés.)

Vay Miklós báró erre megjegyvezvén, hogy a bold. Révész Imre-féle irod. Társaság kezdeményezésekor is merültek fel az ágostaiakkal szemben kérdések, minők most az unitáriusokkal s ezt mint haladást jelezvén, feltette a kérdést, mire a közgyűlés imponáló többsége a Vályi J. módosítványát elvetette s így az unitáriusok is az alapszabályok szerint a társulat tagjai lehetnek.

K. Tóth Kálmán erre kijelenti, hogy a történetek után társai, kik Vályi indítványa mellett csoportosulnak, nem vehetnek részt a tárgyalások további folyamában. A közgyűlésen e kijelentés nagy konsternatiót idézett elő.

Az 5. és 6. §-hoz, a melyek a pártfogó és alapító tagok díjairól szólnak, Darányi Ignác azt a pótlást ajánlja, hogy a kamatok pontatlan befizetése esetén a megfelelő tőke esedékessé váljék. Elfogadtatott.

A társulat kiadványairól szóló 24. §-nál Tisza Lajos gr. oly értelmű módosítványt nyújt be, mely szerint a kiadványok közül minden kizárandó, a mi a felekezetek közt surlódást idézhetne elő. Elfogadtatott.

Az alapszabályok a közgyűlés szövegezésében megerősítés végett a kormány elé fognak terjesztetni. Az ideiglenes végrehajtó bizottság tagjaiul Vay Miklós báró elnöklete alatt megválasztottak: Helybeliek: Prónay Dezső báró, Szász Károly, Tisza Lajos gr., Zsilinszky Mihály, Teleki József gr., Váradi Gábor, Ballagi Mór, Arany László, Darányi Ignác, Horváth Sándor, Szóts Farkas, Bedő Albert, Hegedüs Sándor, Mocsáry Lajos. Vidékiek: Beöthy Zsigmond, Czékus István, Kemény Gábor báró, Ferencz József, Dániel Gábor, Degenfeld Lajos gr., Kun Bertalan, Pap Gábor, Szász Domokos, Szilády Áron, Prónay Gábor br., Vízolyi Gusztáv, Vay Béla br. Zay Miklós gr., Káldy Gyula és Karsay Sándor.

A közgyűlés 1 órakor ért véget.

Ezzel véget ért a mi ismertető közleményünk is. Hosszadalmasságúért legyen mentségül a tárgy fontossága. Azzal az óhajttással zárjuk be sorainkat, hogy az immár megalakult Magy. Prot. Irod.

Társaság éljen, virágozzék és teremjen minél gazdagabb gyümölcsöket a magyar protestantismus örök büszkeségére, Isten országának terjesztésére.

E végből sorakozzunk mi is minél számosabban tagjai közé, bebizonyítandó ezáltal is, hogy abban az értelemben, a mint mi azt elfogjuk és a közgyűlésen is kifejezést nyert a protestáns név, mi is protestánsok vagyunk. Legyen közös jelszavunk: a testvéri szeretet és munka.

FIGYELŐ.

IRODALMI ÉRTESÍTŐ.

„Luther élete.“ Már előbbi tüzetünkben jeleztük e mű megjelenését s most — ígérletünk szerint — ismertetjük. Teljes czime ez: Luther Élete, A miveltt közönség s különösen az ifjuság számára: Irta dr. Masznyik Endre, theol. akad. ny. r. tanár. Pozsony. Ajánlva br. Prónay Dezső egyházfelügyelőnek. E mű egyetlen a magyar irodalomban, mely Luther életét ily terjedelemben tárgyalja. Nagy fáradságnak az eredménye, s tartalma különösen meggyőző erről. Író nemcsak arra fordít gondot, hogy magát a történelmet előadja, hanem ezen kívül Luther 95 tételét és a „reformatio marseillaisének“ nevezett „Erős vár a mi istenünk“ kezdetű éneket is eredeti fordításban közli. A legjobb források helyes használása, valamint az ezekből idézett részletek mind emelik a mű értékét. De azt éppen nem helyeselhetjük, hogy az író minduntalan idéz egyetmást költőinkből s az abban levő név helyett Luther vagy Márton tesz. Különös előnye a műnek, hogy szerzője a sokak által száraznak mondott történelmet is sok helyen változatossá, vonzóvá, gyönyörködtetővé teszi. Ezt talán legjobban elősegíti a romantikus-felé hajló irány, mely sok helyt igen közel van a történeti regény hangjához, pl. a III. rész kezdete: „Tavas van. A viharok elültek, a fagy felengedt, a rög megtörve, bevetve, be is boronálva. Lágyan fujdogál a szellő, csendes eső permetezik: itt a kikelet, stb. Vagy pedig: „El, el a vér mezejéről! Ki a halottak országából. Keressünk szebb, derültebb vidéket, hova nem hallatszik el a hajótöröttek vég-hörgése, utolsó nyögése“ stb. stb. (212 l.) Ez egészen a regény hangja. A felosztás igen helyesen különbözteti meg. I. A hit növekedő hősét. II. A hit viaskodó hősét. III. A hit diadalmaskodó hősét. IV. A hit elnyugvó hősét. Kivánandó lett volna még bővebben foglalkoznia írónak a Luther és Melancthon közötti viszonynyal, kiknek annyira szükségük volt egymásra, kik oly szépen egészítették ki egymást a nagy munkában, valamint Luther és Zvingli összehasonlításával, mert ezek igen szűk körben vannak tárgyalva. Ezt azonban csak óhajtanók és semmiképen sem vesszük hiánynak. Hanem találtunk néhány el nem hallgatható különöséget is. Különös az, hogy szerző minduntalan kikel nemcsak a pápaság, róm. catholicismus, a mai(?) nemesség (108. l.) urak és fejedelmek (194. l.) ellen, hanem még a protestáns nevezetet is kizárólag az ág. hitvallásu evangelikus hitűeknek követeli. Ez részben a mai korra, részben a mai korban, de általában komoly történeti munkában nem talál és nem illő. Pl. mire való az ily kifejezés ma: „majd elbánnak (a pápának) minden pereputytyával (231. l.) Ez türehető lett volna a XVI. században, de ma elitéljük. Különös továbbá, hogy szerző, csak a hatás kedvéért egészen feladja a komoly történeti hangot. Nem tartottuk rosznak, ha az író, a történeti, száraz előadástól a romantikus felé hajlott, de azt, hogy a hatás kedvéért tulnépiesek, sőt pöriasak legyünk, azt nem tartjuk helyesnek. Mint a czim is mutatja, a mű a miveltt közönségnek és az ifjuságnak van szánva, az előző szerint oly közönségnek, „mely a protestismus ideális jelentősége és hivatalása iránt érzékkel bír“. De ily kifejezések Albert mainzi érsek: „pénznyavalyában szenvedett . . . hitelezői folyton a nyakán ültek (60. l.). „Tetzel szemtelenebb volt az utolsó piaczi kofánál“ (61. l.). „Lutherbe belé

kötöttek... Ő egy ideig hagyta őket csaholni... de midőn látta, hogy valaki onnét „az eresz alól“ folyton uszítgatja őket iszonyatosképen megharagudott. „A róm. kath. és evangélikus fejedelmek... egymás ellen feuekedtek“ (269. l.). VIII. Henrik angol királyról pedig: „S uramfia! Egyszer egy nagy király, mit gondol magában: „Könyvet irt a bölcességéről s hajra! Akkor esett ez a bolond história rajta!“ Kevés volt neki is „a vágott dohánya.“ Lutherbe kapczáskodott s nem győzte szuszszal. (252. l.)—mondjuk az ily kifejezések mind a mivel közönség, mind a ifjuság izlésével ellenkeznek akkor is, ha ezt elválasztjuk a mivel közönségtől. — Az ifjuság ugy a politikai, mint a vallási hősök iránt kegyelettel viseltetik. S vajjon nem sértjük-e a kegyelet érzését, ha Luthert Petőfi juhászával hasonlítjuk össze, mondván: „nagyot ütött a botjával a számár fejére.“ — Vagy, ha az ifjuság ismeri a tudós Erasmust más műből is — pedig ismernie kellene — akkor mit mond e rossz akaratu kifejezésre: „tüzet fogott a vén bagoly.“ (253. l.) Nó hát az ily kifejezések megjártak volna a reformátio idejében, de a mai kor „mivel közönsége és ifjusága“ elé mások kellene. Ha szerző a népnek irta volna művét, — mi ellen azonban tiltakozik az előszóban, — akkor egy pár kifejezés elhagyásával egészen czélt ért volna. — Igy is elismeréssel adozunk írónak, mert hézagpótló műve által jeles szolgálatot tett. — Ezért t. olvasóinknak e művet melegen ajánljuk.

„Báró Roszner Ervin válaszára.“ Irta Kováts Gyula budapesti kir. ítélő-táblai bíró. Különlenyomat a Jogtudományi Közlöny 1888. évi folyamából. Az egész kis füzet terjed 46 lapra, folytatása egy régebbi polemiának. Kováts Gyula Házasságkötés Magyarországon egyházi és politikai jog szerint cz. 1883-ban megjelent munkáját megtámadta br. Roszner Ervin 1887-ben „Régi Magyar házassági jog“ czimű művében. Kováts erre feleletet irt, melyre br. Roszner ismét válaszolt. Ezen válaszra felel Kováts a jelen füzetben. A polemiára különösen a régi eljegyzések ereje adott okot, ugyanis Kováts azt csaknem a házassági szerződés megkötésével egyenlő erejűnek tartja és ez állítást hathatós érvekkel is tudja bizonyítani br. Roszner ellenében, valamint úgyenes tudja az ellenség fegyverét nemcsak fel fogni, hanem azt egyszersmind visszafordítani is. Az egész füzet, Kováts nagy tudományára és ügyes vitakozó tehetségére vall. Felhívjuk reá az érdeklődők figyelmét. (G.)

KÜLÖNFÉLÉK.

Felhívás a „Prot. irodalmi Társulat“ pártolására. Főt. Ferencz József püspök ur a Prot. irod. Társaság pártolása iránt felhívást bocsátott ki az unitárius vallásközönség espereseihez, melyet a Főt. ur szivességéből itt közlünk:

218—1888.

Tisztelendő esperes Úr!

Kedves atyámfia az Urban!

Mult évi 240—1887. sz. alatt kiküldöttem volt azt a felhívást, mely a magyarországi összes püspökök és főgondnokok aláírásával bocsátott ki egy magyar protestáns irodalmi társaság alakítása tárgyában, azzal a fölkéréssel, hogy ez ügyet fölkarolva annak a hatóság alatti egyházkör lelkészei és világi atyánkfiai közül is minél többeket megnyerni sziveskedjék tagokul.

Ugyancsak mult évi 529—1887. sz. alatt kérdést intéztem volt

ez ügyben az eredményt illetőleg, kifejezni óhajtván ezzel is annak fontosságát és jelentőségét.

A mint a Tisztelendő esperes Úr előtt is ismeretes, a jelen év folytán egy pár protestáns egyházi lapban felmerült az a kérdés, ha vajjon az unitáriusok beléphetnek-e a szóban levő irodalmi társaságba? Sőt némelyek határozottan kizáratásunkat hozták javaslatba.

E körülmény kétségtelenül nem kis mértékben meglephetett mindnyájunkat, s e mellett zsbibasztólag kellett hatnia további magunktartására nézve az irodalmi társaságba leendő belépésünkre, illetve tagokul való jelentkezésünkre nézve.

Az alakuló közgyűlés azonban, mely folyó évi ápril hó 16-án tartatott meg Budapesten, a hol az unitáriusok kizáratása iránti indítvány szintén megtétetett, ez indítványt nagy többséggel elvetette, s mint a protestantismus szellemével meg nem egyeztethető törekvésnek, minden exclusivitásnak határozottan ellene mondott; minélfogva semmi aggodalom sem lehet az iránt, hogy az unitáriusok is a már megalakult irodalmi társaságba beléphetnek, s abban, mint a más két protestáns felekezet tagjai, egyenjogulag részt vehetnek.

Erről a Tisztelendő esperes ur a lapokból már szintén értesülve lesz. Nem is azért kívántam ezt megírni, hogy a kérdés miben állását tudomására hozzam, hanem hogy egyuttal ismételten fölkérjem az ügy lelkes fölkarolására, s ez irányban minél tevékenyebb közreműködésére.

Az a szellem, mely az alakuló közgyűlésen kifejezést nyert, kétszeresen kötelességünké teszi, a Magyar Protestáns Irodalmi Társaságot, minden tőlünk kitelhető módon támogatni.

A belépés feltételei a már ismert felhívásból tudva vannak.

Ha szegényes viszonyaink között, különösen lelkészeink közül nem sokan léphetnek is be egyenként tagoknak, egymással társulva, vagy az egyházközségek által is segítettve, azt minden nagyobb megterheletés nélkül eszközölhetik, az egyházkörök pedig, mint olyanok, legalább is alapító-tagoknak jelenkezhetnek.

Fogadja szíves üdvözetemet, melylyel vagyok a Tisztelendő Esperes Úrnak

Kolozsvárt, 1888. ápril 22-én

atyafiságos indulattal:

Ferencz József, s. k.
unitárius püspök.

A báró Baldácsy Antal prot. alapítvány meghatalmazottjai évi közgyűlésüket ápr. 15-én tartották meg Budapesten. A közgyűlés az igazgatóság által előterjesztett jelentést helyeslőleg tudomásul vette, s minden javaslatát egyhangulag elfogadta. E szerint a f. évben is min-

denik egyházkerület 2500 frt segélyben fog részesülni az alapítványjövendelméből. Kemény Gábor br. egészségi tekintetéből az igazgatóság elnökségéről lemondván, helyébe elnöknek megválasztatott: Tisza Lajos gróf. Ezuttal az igazgatóság is teljesen újból választatván, igazgatósági tagok lettek: Fábiny Teophil, igazságügy minister, Gönczy Pál, államtitkár, Szász Károly püspök, Veszprémi János, Ostfy Pál kuriai bírók, Prónay Dezső br., Hajós János min. tanácsos. Jegyző Győri Elek ügyvéd, országgy. képviselő.

Gróf Kuun Géza folyóiratunk kitünő dolgozótársa a Münchenben megjelenő „Allgemeine Zeitung“ f. évi márt. 24-iki számában terjedemesebb emlékezést irt a nagy német költő Goethe unokáiról: Wolfgangról és Walterről. Házi tanítója, ki 1848-tól fogva vezette nevelését, három nagy ember cultussát ápolta benne: Aristotelesét, Goetheét és Hegelét. S midőn anyjával és nővérével az 1864-iki telet Velenczében töltötte értesülve arról, hogy Wolfgang Goethe is, ki akkor porosz királyi követségi tanácsos volt, ott időzik, vágyott megismerkedni ama férfi unokájával, kinek műveit már ifjúságában csodálattal olvasta. Az alkalom meg is jött erre s csakhamar jó barátokká váltak. Sok vonatkozás volt az ő tanulmányaikban. Wolfgang alapos ismerője volt a régi hellén bölcseslemnek és a renaissance-nak s a bibliának „Itala“ és „Vulgata“ fordításait részletesen tanulmányozta és otthonos volt a classica philologiában. Velenczében a hirneves cardinal Bessarion élete és művei tanulmányozásával foglalkozott, kiről később két kötetes munkát irt. Ezeket, valamint későbbi találkozásait és levelezésüket érdekesen írja le gróf Kuun Géza és találó jellemzést ad Goethe unokáiról, azt az elvet tartva szem előtt, hogy a nagy emberek utódait nem az ő elődeik mértéke, hanem saját egyediségük jellemvonásai szerint kell megítélni.

Ismert kézből vettük és adjuk a következő sorokat: A „Prot. Közlöny“ idei 12 számában, a mint hallom, tisztelt püspökünk szavait, melyekben azt mondja, hogy az unitáriusok a smalkaldi gyűlés aktáját nem irták alá, idézte a szerkesztő s azt véli, hogy a „smalkaldi“ jelző valószínűleg csak lapsus a „speyeri“ helyett. Tagadom és azt állítom, hogy az igazítás a valódi lapsus, nem memoriae, hanem intelligentiae. Ugyanis Speyerben országgyűlés volt és nem protestansok gyűlése, a hogy értve van az idézett szavakban. Ez a gyűlés pedig a német rendek egyrészének Speyerben 1529-ben benyújtott protestatiója után 1530-ban és egy második 1531-ben tartatott és az utóbbiban kelt a szövetségi „acta“, holott ama protestálás csak actus volt, de nem acta. Turpe est doctori si culpa retarguit ipsum.

Gyászhirek. Bakó Lajos, nagykadácsi lelkész rövid betegség után megszűnt élni. Egyike volt ifjabb lelkészeink közül a jelesebbek-

nek, kinek korai elköltözését sajnálnunk kell. Özvegyet hagyott hátra. A m-brus Gergely, posta- és távirdatiszt, egyháztanácsos f. évi mártius 14-én elvesztette szép reményü 13 éves fiát Ödönt. — Székely János, dicsősztmártoni felső népisk. igazgatót nagy csapás érte neje szül. Bláha Berta f. évi ápr. 21-én élete 30-ik, boldog házasságuk 13-ik évében történt elhunytában.

ARANYKÖNYV.

A SZÉKELY-KERESZTURI GYMNASIUM

5-ik tanári székére tett adakozások.

III. Közlemény.

I. Tökét.

a) Kötlevéiben.

Derzsi eklézsia	20	frt.
A derzsi presbyterium	2	"
Sándor Gergely lelkész	5	"
Pál János	1	"
Végh József Budapest	100	"
Steiner Áron VII. oszt. tan.	5	"
Szabó József Debreczen	100	"

Összes: 233 frt.

b) Készpénzben.

Kovács János tanár	25	frt — kr.
Barabás Lajos lelkész-tanár	10	" — "
Pálfí Károly ig. tanár	5	" — "
Májai István tordai tanár	5	" — "

Jakab Gyula udvarhelykőri gondnok küldött:

a) A h.-szt.-mártoni eklában gyült	5	frt — kr.
b) H.-Keményfalván Varga Zsigmond	—	" 50 "
Az ekkla pénztára	1	" — "
Gergely Lajos gondnok	1	" — "
Ifj. Nagy Ferencz pénztárnok	1	" — "
Az ekkla hivei összesen	4	" 14 "
Összesen:	7	frt 64 kr.

c) Jakab Gyula f. gondnok ur kiegészítésül	—	frt 36 kr.
Boros György tanár	25	" — "
Rend Dénes ur gyűjtő ivén:		
Eichelburg Károly Segesvár	5	" — "
Imecs Jenő	10	" — "

Összesen: 98 frt — kr.

2. Évenként fizetni ígérték.

a) 5 évig.

	frt	kr.	frt	kr.
Incze Ferencz Kilyén	1	— =	5	—
Incze József Kilyén ¹⁾	1	— =	5	—
H.-Almási ekkla	20	— =	100	—
Sándor Lajos lelkész	2	— =	10	—
Jakab Gyula főszolgabíró	2	— =	10	—
Barra Lajos H.-Almás	2	— =	10	—
Péter János	1	— =	5	—
Német Dávid	1	— =	5	—
Egyed Ferencz lelkész	1	— =	5	—
Pál Ferencz lelkész	1	— =	5	—
Kis András	1	— =	5	—
Szatmári Miklós	1	— =	5	—
Összeg			170	—

b) 10 évig.

Szolga Gábor	1	— =	10	—
Kis Jakab	1	— =	10	—
Koncz György Borosnyó	10	— =	100	—
Összeg			120	—

A mostani közlemény is mutatja az érdeklődést sz.-kereszturi gymnasiumunk iránt. De hányan vannak csak azokat véve is, kik első neveltetésüket ez intézetben nyerték, kik még nem rótták le a hálaadóját az alma mater iránt. Aztán azt sem kell feledni, hogy ez intézet ügye magas érdekeket illet, annak 30—40 ezer székelyre nézve nemzeti hivatása van. Felekezeti és nemzeti szempont egyaránt arra hív, hogy áldozzunk a székely-kereszturi iskoláért. A kik még ezt nem tették, siessenek vele.

Kolozsvárt, 1888. ápr. 22.

BENCZÉDI GERGELY.
közpénztárnok.

ÉRTESÍTÉS.

Péterfi Sándor siremlékére tett gyűjtésünket Török Áron esperes úr kezéhez küldendjük, ki e célra a maga körében szép összeget gyűjtött s ki esperes-előde sirkövének felállítását intézni sziveskedik. A hátralevő adakozásokat jövő füzetünkben közlendjük s ujabbakat még mindig elfogadunk.

SZERKESZTŐSÉG.

¹⁾ E két név a multkori közlésből tévedésből maradt ki; az első évi 1—1 frtot Lőfi A. esper. ur a többivel együtt még febr. elején felküldte volt.